

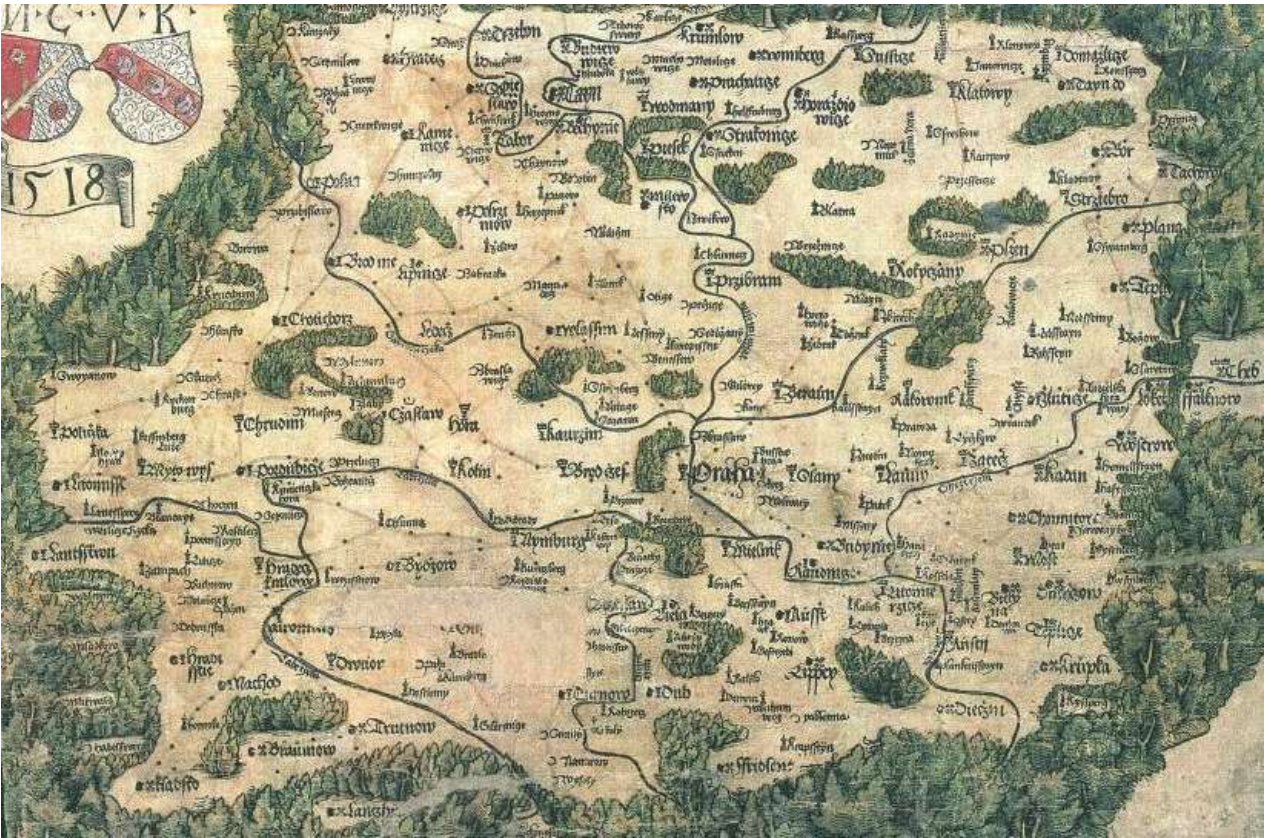
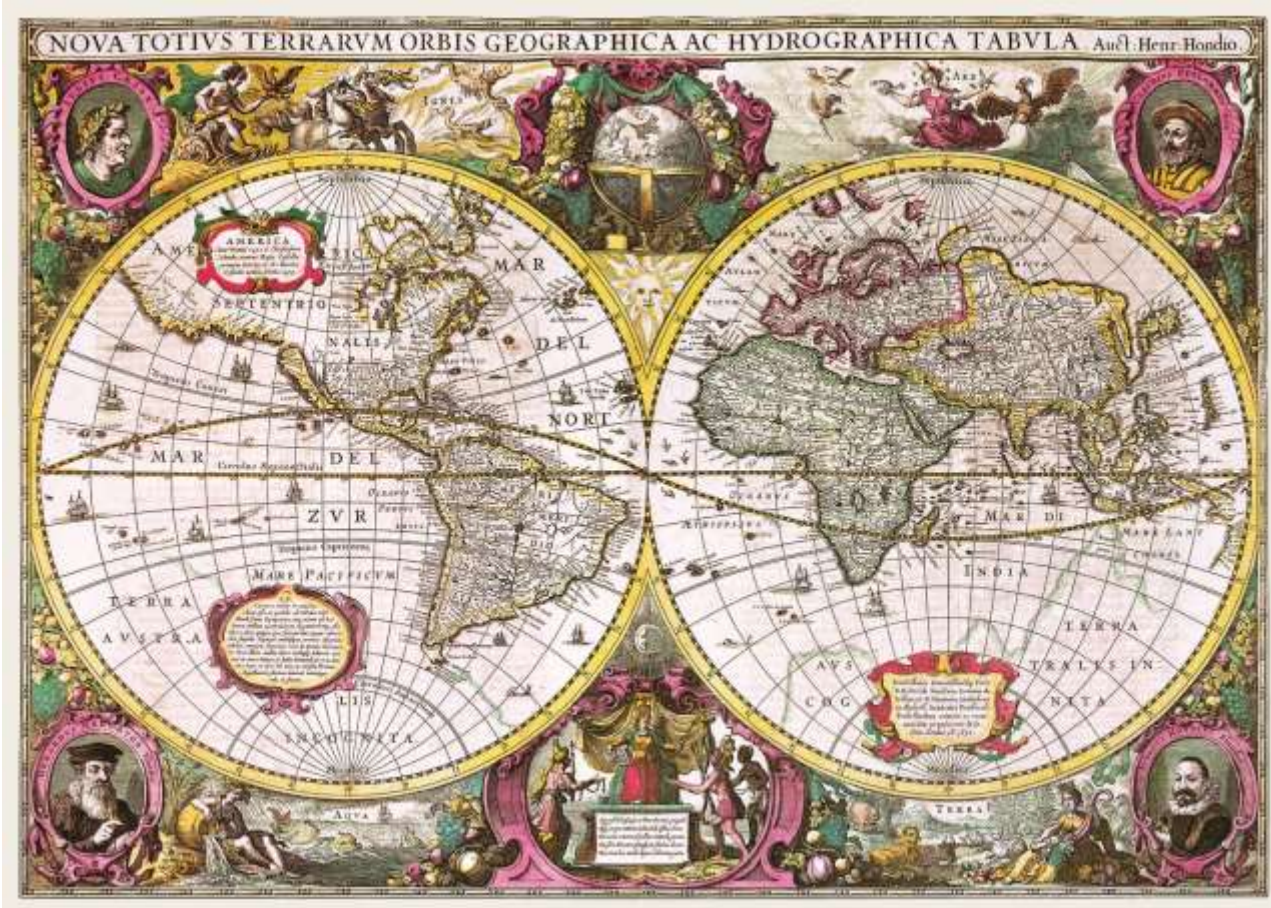
Dějepis

S

Mapa zemských polokoulí z r. 1641: autor nizozemský kartograf Hendrik Hondius.

Nejstarší tištěná mapa Čech z r. 1518 (sever je neobvykle dole a východ nalevo): autor Mikuláš Klaudián.

Obsah

Proč vlastně.....	7
Přehledy a časové tabulky.....	9
1. Člověk, svět a dějiny.....	15
2. Přírodní pozadí lidské existence	21
3. Hlavní obrysy pravěkého vývoje	24
4. Nejdůležitější události ve vývoji starověkého Blízkého východu.....	34
5. Starověké Řecko	53
6. Starověký Řím	70
7. Starověk ve vzdálených zemích	87
8. Raněstředověká Evropa i Středomoří a počátky české státnosti	65
9. Vrcholný středověk a éra českých knížat i králů z dynastie Přemyslovců	81
10. Pozdní středověk a státnická koncepce dynastie Lucemburků	93
11. Husitství a vznik české stavovské monarchie	102
12. Středověk ve vzdálených zemích	111
13. Přelom středověku a novověku v Evropě a zámořské objevy.....	115
14. Rozvoj evropské raněnovověké společnosti	123
15. Třicetiletá válka (1618 – 1648)	132
16. Vrchol a krize evropského absolutismu, vznik osvícenství	140
17. Velké osvícenské revoluce	149
18. Revoluční vlny 19. století	158
19. České národní obrození a jeho místo v evropském vývoji	166
20. Počátky moderní politiky (1850 – 1914)	174
21. Svět v 19. století	181
22. První světová válka (1914 – 1918)	185
23. Podoba meziválečného světa	195
24. Československá republika v letech 1918 – 1938	200
25. Sřetávání demokracie a totalitarismu mezi světovými válkami	208
26. Druhá světová válka (1939 – 1945) a související události	216
27. Utváření poválečného světa a vývoj v Československu v letech 1945 – 1948	228
28. Studená válka a Československo v letech 1948 – 1970	236
29. Svět, Evropa a Československo v letech 1970 – 1985	246
30. Konec bipolárního světa (1985 – 1991)	254
31. Svět, Evropa a Česká republika kolem r. 2000	262
32. Svět, Evropa a Česká republika ve 21. století	270

Proč vlastně

Mezi aktuální rysy české školy patří oživení debaty o obsahu všeobecně vzdělávacích předmětů v základním a středním školství. Dlouhodobě všichni víme, že dosavadní **nadbytečný objem vyžadovaného učiva** omezuje, či dokonce znemožňuje smysluplný dialog o jednotlivých tématech nebo o souvislostech mezi nimi. Tato skutečnost se obzvlášť výrazně projevuje nyní, kdy – zdaleka ne jen kvůli nedávné pandemii covid-19 – sílí tlak na přesun nemalé části vzdělávání mimo školní třídy: do distanční výuky, samostatného domácího vzdělávání apod.

V této atmosféře samozřejmě vzrůstá význam **učebnic** – jde ovšem o to, aby se jednalo o publikace, které mohou ve stejné míře sloužit **ke společné práci ve třídě i k individualizovanému studiu**.

Domníváme se, že takovému dvojčedinému záměru nejvíce vyhovují **přehledné jednosvazkové souhrnné učebnice**, a to zejména **pro střední školy**. Některé předměty (biologie, český jazyk) mají takové publikace již dlouho, ale jiné se potýkají se zažitou představou, že daný obor je tak náročný, že kvalifikovaně jej převést do příruční podoby prostě nelze. Tímto omylem je velmi poznamenán právě dějepis a my bychom rádi ukázali, že jde opravdu jen o předsudek.

Kvalitní učebnice totiž nemůže vznikat především podle toho, co by tam autoři chtěli všechno mít, ale hlavně podle toho, kolik **času** mají učitelé a studenti během studia k dispozici. **Dějepis na střední škole** patří mezi naukové předměty s nejobvyklejší časovou dotací nejvýše 2 vyučovací hodiny týdně. To zpravidla představuje – včetně zkráceného čtvrtého, maturitního ročníku – necelých 300 hodin za celou dobu středoškolského studia. Ve skutečnosti je to v každém ročníku o několik hodin více – a tento prostor navíc může být věnován např. regionální tematice.

Kdo zná průběh výuky ve školní třídě, ví, že smysluplný a plně využitelný text v učebnici dějepisu těžko může zaujímat víc než 1 – 1,5 strany na jednu vyučovací hodinu. Stojíme tedy před úkolem prezentovat středoškolský dějepis – obecné i národní dějiny – na zhruba 300 ilustrovaných stranách, k nimž samozřejmě navíc připojíme rejstřík, tabulky apod.

Takové dějepisné učebnice už dávno existují – ovšem pouze pro střední odborné školy, a svým obsahem končí nejdéle kolem r. 2010 (před více než deseti lety!).

Naše učebnice je určena **všem středoškolákům bez rozdílu**. Jestliže totiž výklad světových i českých dějin zkoncentrujeme do zmíněného rozsahu, pak sice pomineme řadu detailů (jistěže zajímavých a výmluvných), ale na druhou stranu můžeme před čtenářem rozprostít jak obecné vývojové trendy, tak také hlubší souvislosti napříč epochami a regiony.

Naše učebnice začíná **úvodními přehledy a časovými tabulkami**. Pak je učivo rozděleno do **32 tematických celků** (vnitřně strukturovaných). Každý celek obsahuje samotné učivo, ilustrace s popisky, mapy, úryvky z historických pramenů, problémové a investigativní úlohy a zmínky o uměleckých dílech zachycujících danou epochu. Na závěr učebnice jsme připojili přehled relevantní **odborné literatury** i odkazy na kvalitní **webové stránky**.

Jsme si vědomi toho, že živý kontakt učitel–žák je ve vzdělávání nezastupitelný. Učitelé jistě obohatí vyučování dalšími otázkami, úlohami, náměty k projektům i seminárním pracím apod., a absolvují se třídou různé exkurze, přednášky či diskuse, to vše také v závislosti na konkrétní škole nebo regionu. Ovšem naši učebnici jsme koncipovali tak, aby mohla sloužit rovněž jako „**dějepis pro samouky**“ (mj. proto celý text prokládáme odkazy na souvislosti mezi tematickými celky). Jde o vážně míněný pokus shromáždit přehlednou, nepřetíženou, ale výmluvnou sumu informací i vztahů z celých světových a českých dějin.

Historická fakta byla pro učebnici vybrána tak, aby udržela logickou a příběhovitou soudržnost každé kapitoly. Všechny údaje jsou prověřeny z několika zdrojů, sjednotili jsme také podobu vlastních jmen. V pojetí událostí, osobností a jevů jsme se snažili být na výši aktuální odborné

literatury a vyhýbali jsme se povrchním a účelovým zjednodušením. **Dějiny jsou tu dovedeny až do současnosti** a knížka by měla každému čtenáři usnadnit jeho **vlastní, samostatné a individuálně zaměřené pronikání do historie.**

Úvodní přehledy a časové tabulky:

Dějiny světa – úvodní přehled (s. 10)

Dějiny světa – časová tabulka (s. 11)

České dějiny – úvodní přehled (s. 12)

České dějiny – časová tabulka (s. 13)

Dějiny světa – úvodní přehled

Pod pojmem *dějiny* se rozumí vývoj lidské společnosti; obvykle se dělí na 5 epoch:

Pravěk: zahrnuje nejdelší dějinný úsek, od vzniku člověka či (v jednotlivých oblastech) od počátku lidského osídlení až po vznik státu. Tam, kde se pravěk vývoj ubíral vpřed nejrychleji (zejména v Africe a na Blízkém východě), můžeme pravěk časově určit rozmezím od doby před asi 3 miliony let do poloviny 4. tisíciletí př. n. l. V pravěku byl prakticky dokončen dosavadní fylogenetický vývoj člověka. Drtivá většina pravěku je naplněna érou přisvojovacího hospodářství (tedy lovem a sběrem, jež představovaly první dělbu práce) a je spojena s kočovným životem, jenž však dospěl i k počátkům náboženství a umění. Neolitická revoluce v mladším pravěku zahájila éru hospodářství výrobního: základem obživy učinila zemědělství a vedla k usedlému způsobu života. Následný eneolit znamenal přechod od kamenných industrií k metalurgii a přinesl rozdělení společnosti na zemědělce, řemeslníky a obchodníky a vzápětí vznik privilegované vrstvy vládců.

Starověk: zahrnuje období nejstarších států (od městských států až k prvním velkým říším). Proces vzniku starověkého státu z eneolitické společnosti se někdy označuje jako městská revoluce. Je spojen i s počátky písma a vědy. Do světa starověku patří jednak teokratické a patriarchální despotie na Blízkém východě a jim obdobné státy v Indii, Číně, africkém vnitrozemí i ve Střední a Jižní Americe, jednak antická civilizace ve Středomoří (a Černomoří), která přinesla mj. počátky demokracie (vlády lidu). Časově se starověk nejdříve vymezuje obdobím asi 3 500 let př. n. l. – (tradičně) 476 n. l.

Středověk: jeho příznačným rysem je stát založený na tradiční, hierarchicky uspořádané společnosti, v níž existuje jen velmi omezená forma veřejného prostoru. Pro sociální zařazení jednotlivce má rozhodující význam společenská pozice jeho rodičů. Rozvinutí těchto tendencí přinesl socioekonomický systém feudalismus. Vznikl pod vlivem agrární revoluce, jež posunula zemědělské hospodaření k pravidelným a výrazným přebytkům produkce, a tak umožnila složitější stratifikaci společnosti. Feudalismus přežil (postupně modifikován) až do novověku. Středověk se tradičně chápe jako období let 476 – 1492.

Novověk: vyznačuje se vznikem širokého propojení Evropy s ostatními kontinenty (hlavně prostřednictvím kolonialismu) a nahrazováním feudalismu svobodným podnikáním a rostoucími prvky demokracie. Tento proces začíná pozvolna v 16. – 18. století (raný novověk, naplněný též vědeckou revolucí) a vrcholí po r. 1800. Tehdy je dosavadní uzavřená společnost tradiční nahrazena otevřenou společností moderní. Ta je založena na ideji setrvalého pokroku, na tržní povaze velké většiny společenských vztahů a na zastupitelské demokracii. Byla zahájena série průmyslových revolucí, přinášejících vznik a rozvoj velkovýroby na bázi soukromých firem a rozsáhlou exploataci přírodních zdrojů; většina obyvatel byla připoutána k námezdní práci. 20. století pak vneslo do dějin ještě jiná témata, a proto se označuje jako začátek již další epochy.

20. a 21. století: Dvacáté století bylo naplněno zejména konfliktem mezi zastupitelskou demokracií a totalitní diktaturou. Došlo k první světové válce (1914 – 1918), druhé světové válce (1939 – 1945) a ke studené válce (1947 – 1991). Náhrada koloniálních panství sofistikovanějším nekolonialismem a porážka evropského totalitarismu vedly k proměně mocenského uspořádání světa. Od doby kolem r. 2000 se v rovině ekonomické, kulturní, politické apod. hovoří o procesu globalizace a o postmoderní společnosti. Demokratickou diskusi posiluje rozvoj informačních technologií, ovšem zároveň v rozhodovací sféře roste vliv nevolených mocenských elit, často spjatých s vlastníky nadnárodního kapitálu. Zvyšuje se autorita řady mimoevropských států.

Dějiny světa – časová tabulka

před asi 3 miliony let - asi 10 000 př.n.l.	Pravěk:	Paleolit	
asi 10 000 - asi 3 500	Mladší pravěk: mezolit, neolit, eneolit, v západní Evropě pak ještě doba bronzová (od asi 2 200) a doba železná (asi 800 - přelom letopočtu; hlavně Keltové)		
asi 3 500 př.n.l. - asi 500 n.l.	Starověk: Na Blízkém východě hlavně Egypt, Mezopotámie (Sumerové + semitské říše Akkadů, Babyloňanů, Asyřanů), Palestina (Hebrejci/Izraelité/Židé) a indoevropské říše Chetitů (Malá Asie) a Peršanů (mohutná expanze z Íránu)		
2. tisíciletí př.n.l.	Vrchol minojské civilizace na Krétě a trojská válka	Počátky státu v Číně	
asi 1 000 př.n.l. - asi 500 n.l.	Antika (evropský starověk):		
asi 900 - 500 př.n.l.	Itálie: Etruskové	asi 1 200 - asi 800	Řecko: <i>Temné (homérické) období</i>
asi 800 - 500	Řím: <i>Doba královská</i>	Archaické období: vznik městských států (polis)	
asi 500 - 31/27 př.n.l.	Římská republika:	asi 500 - 338 Klasické období: vznik demokracie, řecko-perské války, peloponnéská válka	Vznik buddhismu a konfucianismu
3. - 2. století	Punské a Makedonské války = Vznik Římské říše	338 - 31/27 Helénist. obd.: Makedonská říše a nástupci	4.-2.stol.:
1.st.př.n.l.	Krise republiky + 1. a 2. triumvirát	3.st.př.n.l. V Indii Maurjovská říše	
27 př.n.l. - 476 n.l.	Římské císařství: 27 př.n.l. - 284 n.l. principát + 284 - 476 dominát pak Chan		
1.st. n.l.	Vznik křesťanství (+ počátky církve)		Počátek státu
4. - 6.st.	Stěhování národů a vznik barbarských států		v Etiopii
(tradičně) 476 - 1492	Středověk:		
476 - asi 1000	Raný středověk: Byzantská říše (do 1453), Franská říše, Velká Morava, Vikingové, Kyjevská Rus, vznik islámu, Arabská říše aj.; románská aj. kultura (do 12. st.)		
asi 1000 - asi 1300	Vrcholný středověk: Vznik feudalismu, vznik království Anglie a Francie, vznik Sváté říše římské, křížové výpravy do Orientu proti Turkům aj., čeští králové z dynastie Přemyslovců, Velké schizma (katolíci X pravoslavní)		
	počátky stavovské monarchie; gotika		Mongolská říše 13.-15.st. říše Mali
asi 1300 - 1492	Pozdní středověk: Stoletá válka (Fr. X Ang.), velmocenská dynastie Lucemburků (České král. aj.), papežské schizma, husitství aj.; vrchol gotiky a počátky renesance		
15. - 16. st.	Zámořské objevy a vznik kolonialismu	Zánik říší Aztécké a Inké	
1492 - 1914	Novověk:		
1492 - 1776/1789	Raný novověk:		
	Reformace (protestantství), renesance, 1618 - 1648 třicetiletá válka (kat. X prot.), absolutismus, velmocenská dynastie Habsburků (Habsburská říše = Rakousko; Španělsko), Bourbonů (Francie, pak i Španělsko), Romanovců (Rusko) a Hohenzollernů (Prusko); baroko		Konec turecké expanze 1683
Od 1789	Moderní dějiny (fakticky pokračují dodnes):		
	Osvícenství, Americká revoluce 1776, Velká francouzská rev. 1789, průmyslové rev., národní hnutí, rev. vlna 1848 - 1849, konec absolutismu, vznik zastupitelské demokracie; klasicismus, romantismus, realismus, novoromantismus, fin de siècle		
Od 1914	Nejnovější dějiny (světověk):		
1914 - 1918	První světová válka: demokrat. Dohoda X postabs. Ústřední mocnosti		
1918 - 1939	Meziválečné období: Zlatá 20. léta, Velká krize; (nová) moderna		
1939 - 1945	Druhá světová válka: Spojenci (demokracie + komunismus) X Osa (fašismus)		
1945 - 1949	Poválečné obd.: vznik Organizace spojených národů a Severoatlantické aliance		
1947 - 1991	Studená válka: bipolarita demokracie X komunismus; vznik evropské integrace (od 1993 název Evropská unie)		Místo kolonialismu neokolonialismus
1989 - asi 2000	Konec bipolárního světa		
Od asi 2000	Éra globalizace; postmoderní společnost		

České dějiny – úvodní přehled

Pravěk: Po celou éru pravěku České země (osídlené již před asi 1,87 milionu let) hrály roli evropsky důležité křižovatky lidských populací. Významné tu byly zejména lovecko-sběračské kultury v mladší fázi starší doby kamenné, příchod Indoevropanů v pozdní době kamenné, zapojení české oblasti do evropské sítě dálkového obchodu v době bronzové a podíl Českých zemí na rozvoji vysoce vyspělé civilizace Keltů v době železné.

Středověk: Kolem r. 500 se v Českých zemích usadili Slované. V 9. století tu vytvořili první zdejší stát Velkou Moravu, kde vznikla (díky křesťanské misii) v jazyce staroslověnštině nejstarší literatura slovanského světa. Ve střetávání s Velkou Moravou se zrodilo České knížectví ovládané dynastií Přemyslovců. V 11. století bylo České knížectví začleněno do mezinárodní organizace nazývané Svatá říše římská, ale záhy si tam vydobylo prestižní povýšení na království a zařadilo se mezi evropské velmoci: ve 13. – 14. století přemyslovští králové postupně ovládali i Rakousko, Polsko a Uhry, ve 14. – 15. století čeští králové z dynastie Lucemburků vládli také na římském trůně. Zároveň byly České země zvelebovány rozsáhlou kolonizací (včetně zakládání měst), na níž se významně podíleli i němečtí přistěhovalci, a vzkvétala česká gotická kultura. Obecná krize středověké společnosti a zejména katolické církve vedla v Českých zemích k husitskému reformnímu hnutí (1402 – 1485), jež ovládlo většinu Čech a během své vrcholné, revoluční fáze (1419 – 1436) odrazilo pět křížových výprav, což nakonec (již za vlády původně polsko-litevské dynastie Jagellonců) vedlo ke kompromisu, jenž učinil z Českého království nábožensky tolerantní stavovskou monarchii (vznikla a působila tu i první protestantská církev vůbec, Jednota bratrská).

Novověk: Po vymření zdejší větve Jagellonců (1526) vytvořilo České království personální unii s rakouskou dynastií Habsburků, která byla nejmocnějším rodem tehdejšího světa. Habsburkové však prosazovali absolutismus a rekatolizaci, čímž vyvolali odpor většiny české veřejnosti. České stavovské povstání proti Habsburkům zahájilo r. 1618 třicetiletou válku, jejíž rozuzlení (1648) však v Českých zemích habsburskou nadvládu ponechalo. Došlo k rekatolizaci a částečné germanizaci českého obyvatelstva (na pozadí rozvoje českého baroka), České země byly i formálně připojeny k Rakouské říši. Jako reakce na tento vývoj se zrodilo české národní obrození (trvalo od konce 18. století do 2. poloviny 19. století): české kulturně-politické emancipační hnutí, těžící i z přínosu průmyslové revoluce a příbuzné podobným hnutím v různých částech tehdejší Evropy.

20. století: Za první světové války český i slovenský protihabsburský odboj účinně podpořil válečný blok demokratických států Dohodu, což vyústilo r. 1918 ve vznik Československé republiky, jež byla moderní demokracií s velmi bohatým kulturním životem a v zahraniční politice působila především jako exponent francouzského vlivu. V letech 1938 – 1939 ji pohltilo fašistické Německo, ale vzniknuvší československý protifašistický odboj se v následné druhé světové válce začlenil do válečného bloku Spojenců a sovětská a americká armáda československé území v letech 1944 – 1945 osvobodily. V r. 1945 se Československo stalo jedním ze zakládajících členů Organizace spojených národů. V letech 1946 – 1948 však v Československu byla (s přispěním Sovětského svazu) nastolena komunistická diktatura. Pokus o její liberalizaci (Pražské jaro 1968) zmařila invaze sovětské armády. Opětovně utužená diktatura tu pak byla svržena až r. 1989 lidovým hnutím (Sametovou revolucí) v souvislosti s celkovým rozkladem evropského komunismu.

Přelom 20. a 21. století: V letech 1992 – 1993 se již demokratické Československo rozdělilo na dva státy, jejichž život se přiblížil poměrům obvyklým v západní Evropě. Česká republika se r. 1999 stala členem Severoatlantické aliance a v r. 2004 členem Evropské unie.

České dějiny – časová tabulka

před asi 1 870 000 let - asi 500 n. l.		Pravěk			
asi 400 - asi 600		Stěhování národů: kolem 500 příchod Slovanů			
asi 500	Středověk: Raný středověk:				
7. století	vznik státu,	Sámova říše: kmenový svaz, úspěšná obrana proti Avarům a Frankům			
asi 833	christianizace	Velká Morava: první stát v Českých zemích, 863 byzantská misie vedená			
až asi 907		Konstantinem/Cyrilem a Metodějem: vznik první slovanské literatury			
po 900		České knížectví	Dynastie Přemyslovců	Vznik českého státu, jeho začlenění do Svaté říše římské; významná knížata Bořivoj, svatý Václav, Boleslav I., Břetislav, Vratislav II. (1085 král)	
1 000	Vrcholný středověk:				
1198	vznik feudalismu, šlechty, hradů a prvních měst	České království		Poslední Přemyslovci: ČK středoevropská velmoc, personální unie postupně s Rakouskem, Polskem a Uhrami; králové Přemysl I. Otakar, Václav I., Přemysl II. Otakar, Václav II., Václav III. († 1306)	
1300/1310	Pozdní středověk: vzestup měšťanstva, počátky jeho soupeření se šlechtou		Dyn. Lucemburků	ČK mezi evropskými velmocemi, nejmocnější stát ve SŘŘ, s mohutným kulturním aj. rozvojem; králové Jan Lucemburský, Karel IV. (římský císař, vlivově propojil téměř celou Evropu), Václav IV., Zikmund († 1437)	
1402				Husitská doba: demokratizační reformní hnutí v církvi a celé společnosti, ideový zakladatel Jan Hus (upálen 1415), 1419-1436 Husitská revoluce: vítězství (Jan Žižka aj.) nad útoky křížáků a vznik stavovské monarchie, husitský král Jiří z Poděbrad (fakticky vládl již od 1448/1452),	
1458-1471			Dyn. Jagelonců	1485 Kutnohorský mír: kompromis a tolerance	
1471/1485				Králové polského původu Vladislav II. a Ludvík	
1500	Novověk:		Dyn. Habsburků	Rakouská dynastie Habsburků: absolutismus (proti stavům) a rekatolizace (proti protestantismu a husitské tradici), ale za císaře Rudolfa II. (kolem 1600) Praha jedním z evropských kulturních center	
1526	Raný novověk: začátek hospodářského podnikání panstva (vyšší šlechty)				
1618-1648		Likvidace českého státu: fakticky po 1620, formálně po 1700; součást		Třicetiletá válka: vzbouřené české stavy poraženy na Bílé hoře 1620, Habsburkové pak postihli českou společnost represemi a následnou germanizací;	
1740-1792				Osvícenský absolutismus: Marie Terezie, Josef II., Leopold II.: mírná liberalizace v sociální sféře	
od 1789	Moderní dějiny	Habsburské říše =			
asi 1780 - asi 1880	(od 1914 se překrývají s nejnovějšími dějinami):	od 1804 Rak. cis.,		Národní obrození: české emancipační hnutí (v době 1. průmyslové revoluce), viditelné hlavně jako úsilí politické (František Palacký aj.; rev. 1848) a kulturní	
1918-1938	dějiny): 19.-21. století: mj. 4 průmyslové revoluce	od 1867 Rakousko-Uhersko		1. průmyslové revoluce), viditelné hlavně jako úsilí politické (František Palacký aj.; rev. 1848) a kulturní	
1918-1938		Československo (1918-1992): První republika: demokratická, vznikla zejména díky účasti čs. legií na straně Dohody v první světové válce, prezidentů Tomáš Garrigue Masaryk a Edvard Beneš			
1938-1939		Druhá republika: ultrakonzervativní a fašizující			
1939-1945		Nacistická německá okupace Českých zemí za druhé svět. války, fašistická Slovenská rep., ale čs. dem. domácí a zahraniční odboj na straně Spojenců			
1945-1948		Třetí republika: polodemokratická, vzestup komunistů			
1948-1989		Komunistická diktatura: prez. Klement Gottwald aj., na sklonku 60. let liberalizace (Alexander Dubček 1968), ale zlikvidována invazí sovětské armády, 1969-1989 kolaborantská éra normalizace (prez. Gustáv Husák)			
1989-1990		Sametová revoluce: obnova demokracie (prezident Václav Havel)			
1992/1993		Rozdělení Československa na Českou a Slovenskou republiku			
Od 1993		Česká republika: vstup do Severoatlantické aliance (1999) a do Evropské unie (2004); prezidentů Václav Havel, Václav Klaus, Miloš Zeman, Petr Pavel			

1. Člověk, svět a dějiny

1.1 Dějiny a dějepis

Jistě všichni cítíme, že **čas a jeho plynutí jsou důležitým rysem našeho světa**. Již pohled do rodinného fotografického alba nám naznačí, jak **se s časem všechno mění**: lidé, styl bydlení i oblékání, dopravní prostředky, příroda... V pozadí tušíme **vývoj celého způsobu života**. K poznání všech těchto proměn v širokém rámci celých národů a zemí nám slouží **dějepis**.

Dějepis je nejen vyučovací předmět, ale především badatelský obor zkoumající **dějiny** (vývoj lidské společnosti) a vytvářející odborný obraz významných dějinných událostí i jevů. Pro označení dějin a dějepisu se často používá slovo **historie**, pocházející z řečtiny (řecky *istoria* = *pátrání, poznání, výklad*).

Historikové čerpají materiál ke své práci z **historických pramenů**, což jsou ty dochované výtvořky lidstva (či některé přírodní pozůstatky), které bezprostředně odrážejí dějiny (pocházejí z té etapy společenského vývoje, o níž vypovídají). Historické prameny můžeme dělit na:

1. Prameny písemné: jsou využívány nejčastěji, poskytují nejpodrobnější a nejrozsáhlejší informace. Patří sem kroniky (soudobé knižní zápisy významných událostí), listiny (písemnosti právní povahy), korespondence (dopisy), účetní knihy, dobová periodika (noviny, časopisy) atd.

2. Prameny nepsané: jejich výčet je neobyčejně pestrý. Zahrnuje téměř vše, co člověk vytvořil, aby jej během života obklopovalo – od architektury přes nábytek, oděvy, dopravní prostředky, nástroje, zbraně až ke šperkům či psacím potřebám. Náleží sem také mapy, obrazy, sochy, fotografie, dokumentární filmy, a dokonce i záležitosti nehmotné: jazyk, zvyky, báje, vzpomínky pamětníků... Nezapomeňme ani na antropogenní (člověkem utvářenou) krajinu.

Sředověký rukopis / Západočeský hrad Švihov / Telefonování před 120 lety

Mezi historické prameny však nezařazujeme díla umělců, kteří ztvárňovali svou představu o vzdálenější minulosti, již sami nezažili – byť tvořili s využitím tehdejších dějepisných poznatků. K pramenům o husitském období českých dějin tedy nepatří ani román *Proti všem* od Aloise Jiráska, ani obraz *Setkání Jiřího z Poděbrad s Matyášem Korvínem* od Mikoláše Alše. V obou případech se jedná hlavně o odraz husitství ve vědomí Čechů druhé poloviny 19. století.

Specializovanou institucí pro uchovávání a zkoumání písemných pramenů je **archiv** (přístupný – za vymezených podmínek – i badatelské veřejnosti). Písemné prameny vydávané knižně – a zpravidla s bohatým ilustračním a poznámkovým doprovodem – tvoří součást fondu veřejných **knihoven**. Archivy a knihovny poskytují přístup k některým písemnostem i svazkům také v **elektronické podobě**.

O prameny různého druhu pečují **muzea**: v širokém rozsahu vystavují vybrané soubory zejména nepsaných pramenů. Jsou otevřena početným vrstvám zájemců.

Výtvarná díla minulosti (obrazy, sochy, grafiku...) můžeme zhlédnout v **galeriích**.

Poznávání mnohých obtížně dostupných pramenů umožňují také četné **internetové stránky**.

Setkání s historií zažijeme rovněž prostřednictvím **expozií ve význačných památkových objektech**: hradech, zámcích, pevnostech, někdejších domech historických osobností apod.

Muzejně pojaté soubory vesnické architektury se označují jako **skanzeny**.

Mnoho dalších historických pramenů ovšem potkáváme ještě na jiných místech. Jedná se o **historicky cenné stavby** v obcích i mimo ně (zpravidla památkově chráněné a často označené informační tabulí) a v terénu leckdy zůstávají stopy po **dolování** či zaniklých **komunikacích**.

Cenné informace o vztazích mezi přírodou a lidskými dějinami v konkrétní krajině poskytují **naučné stezky**.

Obecně můžeme říci, že dějiny úzce souvisejí s **kulturou**: pod tímto pojmem rozumíme souhrn všech lidských výtvorů, hmotných i duchovních.

*Skanzen Veselý Kopec
na Českomoravské vrchovině*

1.2 Čas v dějinách

Souvislé pořadí let od určitého pevného časového bodu se nazývá **letopočet**. Dnes ve světě (samozřejmě včetně České republiky) je nejrozšířenější letopočet **křesťanského náboženství**: začíná od doby předpokládaného narození Ježíše Nazaretského (nazývaného též Ježíš Kristus), zakladatele křesťanství. Roky směrem k dnešku se označují jako roky *našeho letopočtu* (n. l.) nebo *po Kristu* (po Kr.), roky vzdálenější se počítají v opačném směru a jsou *před naším letopočtem* (př. n. l.) nebo *před Kristem* (př. Kr.). Toto označování ovšem používáme zpravidla jen tam, kde by mohlo dojít k záměně (tedy u let v blízkosti *přelomu letopočtu*).

Křesťanský letopočet:									
				0					
Rok 4	-3-	-2-	-1-	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-	-6-
před naším letopočtem				našeho letopočtu					
2.století	začátek	1.století	konec	začátek	1.století	konec	začátek	2.století	konec
r.101	r.100		r.1	r.1		r.100	r.101		r.200
př. n. l.				n. l.					

Všimněme si, že ačkoli se přelom letopočtu označuje nulou, neexistuje žádný rok nula: po r. 1 př. n. l. následuje hned rok 1 n. l.

Dějiny zpřehledňujeme **periodizací** (členěním na jednotlivá historická období a jejich části). **Nejobecnějšími úseky** lidských dějin jsou **pravěk**, **starověk**, **středověk**, **novověk**, a další éru můžeme označit jako **nejnovější dějiny** (od 1914 dodnes) nebo **současné dějiny** (od 1945).

1.3 Prostor v dějinách

O **zeměpisných reáliích** se v dějepisných souvislostech vyjadřujeme trojím způsobem:

1. Tam, kde nám jde o **nadčasové pojetí**, upřednostňujeme užívání **názevů** historicky vzniklých a dlouhodobě existujících **zemí** (např. *České země*), nikoli pomíjivějších států: *název* Česká republika *tedy použijeme jen v souvislosti s vývojem od r. 1993*.

2. U **přírodních útvarů** (řek, pohoří, nížin apod.) zpravidla používáme **vlastní jména** obvyklá **dnes**, bez ohledu na minulost: *budeme tedy vždy hovořit o Šumavě (ačkoli v nejstarších pramenech se nazývá Gabreta) a o Dunaji (ačkoli nejstarší prameny jej označují jako Istros)*.

3. U **umělých útvarů** (států, měst, institucí apod.) užíváme **vlastní jména z doby, o níž hovoříme: mezi státy bojující ve druhé světové válce tedy nepatřily ani Anglie, ani Rusko, ale Velká Británie a Sovětský svaz ano.**

Aretinova mapa Čech (1619; výřez)

Často bude pro nás důležité rozlišovat **příslušníky** přirozeně utvářených lidských společenství (**národů**, etnik) od příslušníků celků vytvořených **úřední správou**. Např. pojem *Britové* dnes označuje státní příslušnost ke státu Velké Británie (vzniklé teprve v 18. století), zatímco *Angličané*, *Skotové* nebo *Walesané (Velšané)* jsou příslušníci tamních národů s velmi dlouhou historií.

1.4 Historie a další nauky

Historikové při své práci používají také řadu poznatků ze **specializovaných badatelských oborů**. Nejznámějším je **archeologie**: věda zabývající se terénním vyhledáváním a následným zkoumáním především nepsaných pramenů; tradičně se věnuje nejstarším, ale nově i nedávným dějinám.

Další obory zkoumající historii se tradičně označují jako **pomocné vědy historické**. Jsou to:

1. **Chronologie**: nauka o způsobech měření času;
  2. **Paleografie**: nauka o starých písmech;
  3. **Diplomatika**: nauka o listinách a jiných úředních písemnostech;
  4. **Kodikologie**: nauka o neúředních, literárních rukopisech (zejména o ručně psaných knihách);
  5. **Metrologie**: nauka o soustavách měř a vah;
  6. **Genealogie**: nauka o rodových souvislostech jednotlivců (o rodokmenech);
  7. **Heraldika**: nauka o erbech (o znacích rodových, státních, městských apod.);
  8. **Sfragistika**: nauka o pečetích (vtlačených grafických potvrzeních o pravosti písemností);
  9. **Vexilologie**: nauka o vlajkách a praporech;
  10. **Epigrafika**: nauka o (veřejných) nápisech;
  11. **Numismatika**: nauka o platidlech;
  12. **(Historická) demografie**: věda zkoumající ve vývoji počet a složení obyvatelstva;
  13. **(Historická) kartografie**: věda o mapách;
  14. **(Historická) statistika**: věda zabývající se různými, zejména společenskými hromadnými jevy z hlediska jejich kvantity (množství, četnosti apod.);
- a některé další obory...

Otázky a úlohy:

1. Máte doma nějaký předmět nebo písemnost, které mají povahu historického pramene? Pokud ano, pokuste se jej představit spolužákům (třeba jen v podobě fotografie, nákresu nebo kopie).
2. Kde je ve vašem okolí nejbližší muzeum, archiv, galerie, památkový objekt, naučná stezka?
3. Určete, do kterého století patří roky 1025 př. n. l., 933 př. n. l., 722 př. n. l., 587 př. n. l., 100 př. n. l., 14 n. l., 476, 814, 997, 1212.
4. Uveďte vždy jeden rok z počátku 2 tisíciletí př. n. l., z konce 10. století př. n. l., počátku 7. století př. n. l., z doby kolem přelomu letopočtu, z konce 7. století n. l., z počátku 2. tisíciletí.
5. K následujícím zemím přiřaďte správný význam jejich názvu: Argentina, Austrálie, Francie, Island, Japonsko, Kamerun, Kostarika, Polsko, Singapur, Venezuela; bohaté pobřeží, jižní země, malé Benátky (vesnice – a země – s domy na kulech ve vodě), řeka krevet, ledová země, lví město, širá rovina, země stříbra, země svobodných lidí, země vycházejícího slunce.

1.5 Kde se můžeme setkat s dějepisci

Výsledky své práce **historikové publikují** formou **odborných historických textů**. Ty mívají **trojí podobu**:

a) přednášky na vysokých školách, na odborných tematických jednáních (kongresech, sympoziích a seminářích) nebo pro veřejnost (dnes bývají často šířeny také ve videopodobě);

b) články v odborných časopisech (nebo případně na internetových stránkách);

c) knihy: bývají tříděny do mnoha druhů, od **monografií** (věnovaných vždy jednomu vymezenému tématu) přes nejrůznější **encyklopedie** (naučné slovníky) až po rozsáhlé **syntézy** (souhrnná díla se širokým tematickým záběrem).

Odborné články i knihy se (nejen v oboru historie) zahrnují pod pojem **odborná literatura**. Ta bývá – z hlediska stylového – trojí:

a) vědecká: určená pro zasvěcené odborníky;

b) praktická: pro přípravu odborníků;

c) popularizační: pro širší veřejnost nestudovaných, laických zájemců.

Oblíbené a zpravidla i ceněné jsou **dokumentární filmy** o tématech z historie (zejména nedávné): vznikají ve spolupráci filmařů, historiků, novinářů aj. a často vytvářejí vícedílné cykly.

Pokud zpracováváme nějaké historické období, pak ho musíme časově vymezit a zpravidla ještě vnitřně rozčlenit na dílčí úseky. Taková **periodizace** (již jsme se o ní zmínili) je důležitá také proto, že naznačuje tematické a názorové zaměření naší práce.

1.6 Jak (s)tvořit dějepisný text

Dobrá škola se nespokojí jen s požadavkem, aby student dokázal reprodukovat (v relativní úplnosti) vyslechnuté či přečtené informace. Součástí skutečného vzdělání je také **dovednost napsat kratší odborný text**. Jeho tvorba umožní autorovi vyzkoušet si techniky badatelské a publikační práce, ujasnit si, co se za odbornými fakty obvykle skrývá, a připravit se na psaní rozsáhlejších odborných děl na vysoké škole.

Školní dějepis nás zpravidla vyzývá k tvorbě **referátů, prezentací a seminárních prací**. Podívejme se na poslední z těchto žánrů, protože ten je nejkomplexnější a nejnáročnější:

1. Nejprve si ujasníme **téma**, které samozřejmě vyjádříme v **názvu**. Téma by mělo mít trojdílnou podobu: co, kde, kdy (*Spojenecké letecké útoky na cíle v jižních Čechách za druhé světové války*). Někdy se hodí tento odborně znějící název uvést jako **podtitul** a předradit mu něco stručnějšího a atraktivnějšího (v uvedeném případě třeba *Nebeští jezdci* – mj. odkaz na proslulý československý film o válečných letcích).

2. Téma by mělo být spojené s naším dosavadním **zájmem** (aspoň lehkým) a s možností **osobně poznat** daný region (nemá mnoho smyslu psát o vikingských plavbách, když sami jsme byli nejdál v Chorvatsku; výjimku učiníme jen tehdy, pokud se vikingské problematice věnujeme dlouhodobě a máme o ní hodně načteno ještě před začátkem své práce).

3. **Téma** by nemělo být příliš široké. Pokud ho můžeme vypracovat na základě jedné či dvou encyklopedických nebo učebnicových publikací, pak jsme zvolili špatně a je třeba ho **zúžit** (nikdy ne *Vzestup evropského měšťanstva v raném novověku*, ale *Svatba Filipíny Welskové a Ferdinanda Tyrolského na zámku v Březnici r. 1557*). Zručný badatel dokáže i u jediné události či osobnosti nalézt souvislosti, v nichž se bude zračít celá problematika i daná epocha.

4. Úvod: bude obsahovat **(a) hlavní otázku**, kterou budeme řešit (třeba: *Kde všude a jakým způsobem obohatil moravskou krajinu svými stavbami slovenský architekt Dušan Jurkovič?*) – doplníme ji zdůvodněním, proč jsme si toto téma vybrali a proč je považujeme za důležité; **(b) kdo** všechno se tohoto tématu dotkl **předtím**, než my sami jsme začali psát svou epochálně přínosnou práci; **(c) jakým způsobem jsme postupovali**; definitivní podobu dáme Úvodu jistě až nakonec.

5. Průběžně vytvářený (ale zařazením poslední) bude textový oddíl **Seznam použité literatury a pramenů**. Tam uvedeme (v abecedním pořadí) všechny písemné zdroje informací, které v seminární práci uplatňujeme. Jedné každé položce takového seznamu říkáme **bibliografická citace** a tvoříme ji podle státní normy ČSN ISO 690 (pozor na detaily včetně interpunkce apod.), např.:

BENDOVIÁ, Helena. Záhadné publikum: dějiny kinematografie a zkoumání fenoménu diváctví. *Dějiny a současnost*. 2005, č. 12, s. 30 – 32. ISSN 04 18-5129.

JINDRA, Jiří. Einstein – dílo a člověk. *Vesmír* [online]. 2018, roč. 97, č. 9 [cit. 2022-07-26]. Dostupné z: <https://vesmir.cz/cz/casopis/archiv-casopisu/2018/cislo-9/einstein-dilo-clovek.html>

LUŇÁK, Petr a PEČENKA, Marek et al. *Encyklopedie moderní historie*. 1. vydání. Praha: Libri, 1995. ISBN 80-85983-01-X.

ISBN (International Standard Book Number) je číselný kód pro jednoznačnou identifikaci každého knižního díla (v konkrétním vydání) v celosvětovém měřítku; tento kódový systém vznikl v r. 1970, v naší zemi se používá od r. 1989. ISSN (International Standard Serial Number) je obdobný identifikátor pro periodika. Ovšem při psaní středoškolské seminární práce doporučujeme – pro zjednodušení – ISBN a ISSN v Seznamu použité literatury a pramenů neuvádět.

6. Konečně začínáme **doopravdy psát**: nejdřív sestavíme **první verzi Obsahu**, čímž zároveň stanovíme **kompozici práce a periodizaci tématu** (používejme hierarchizované číslování kapitol).

7. Kapitoly Obsahu pak postupně naplňujeme **naším vlastním textem**. Měli bychom pracovat **téměř denně** vždy aspoň chvíli; pokud si necháme vnutit delší pauzy, ztratíme vědomí souvislostí a kvalita naší práce tím utrpí. Naopak když cítíme, že naše činnost se začíná podobat detektivnímu pátrání, když si klademe dílčí otázky, psaní nás baví a přináší pocit uspokojení, pak víme, že pracujeme dobře. Kvalitní seminární práci budeme psát – po chvilkách – zhruba půl roku.

8. Většina z nás patrně začne hledáním na Wikipedii. Tak můžeme získat první přehled o tématu, ale pamatujme: **Wikipedie není plnohodnotný zdroj** (její autoři jsou nedohledatelní a úroveň různých hesel velmi rozdílná) – v Seznamu literatury ji neuvádíme a použitá fakta z ní ověříme ze zdrojů jiných (k nim Wikipedie ukazuje cestu pomocí citačních poznámek).

9. Podobné **citační poznámky** (nebo i **vysvětlivky**) budeme vytvářet v naší práci všude tam, kde uvádíme nějakou speciální informaci nebo kde doslova citujeme (v uvozovkách) z pramene (kroniky, listiny, dopisu apod.) nebo z jiné odborné práce. Poznámkami nedokládáme informace na úrovni kvalitní maturity. Odkaz na poznámku má v textu podobu čísla v horním indexu, text poznámky může být na téže straně dole pod čarou nebo až za příslušnou kapitolou. Nepřiznané citace se označují jako plagiát a jejich výskyt je diskvalifikující. Formu poznámek můžeme z Wikipedie – nebo z literatury – převzít. Ukažme si, jak celá záležitost bude vypadat v praxi:

Dejme tomu, že píšeme práci o historii pražských ostrovů ve Vltavě. Pak se v našem textu můžou objevit věty: *Nejnámějším a nejnavštěvovanějším pražským ostrovem je Kampa¹ při levém, malostranském vltavském břehu. První písemná zmínka o ní pochází z r. 1169, ale ostrov až do 2. poloviny 16. století sloužil pouze jako zahradní plocha, od 14. století navíc s mlýnem. Teprve*

v renesanční době začaly v severní části Kampy, kolem západní části Karlova mostu, vyrůstat dvě řady domů.²

Do textu byly začleněny odkazy na vysvětlivku a citační poznámku (takové odkazy se ve skutečnosti číslují průběžně pro celou práci nebo pro každou její kapitolu). V dolní části stránky – pod čarou – pak najdeme toto:

¹ *Název ostrova – úředně používaný od 18. století – je nejasný: pravděpodobně pochází z lat. campus = pláň, anebo byl odvozen od jména jednoho z majitelů, Rudolfa Tychona Gansneba Tengenagela z Kampu (vnuka slavného dánského astronoma Tychona Brahe, jenž působil v Praze na dvoře císaře Rudolfa II.).*

² Emanuel Poche, *Prahou krok za krokem, Praha a Litomyšl 2001, s. 293.*

Jedna z položek v *Seznamu použité literatury a pramenů* pak bude vypadat takto:

POCHE, Emanuel. *Prahou krok za krokem*. 3., aktualizované a doplněné vydání. Praha; Litomyšl: Paseka, 2001.

10. V Závěru shrneme hlavní přínos naší práce a naznačíme možný směr dalšího bádání. K moderní dějepisné publikaci patří **obrazová příloha** (s popisky), **tabulky, časové přehledy, grafy, diagramy** atd.

11. Základní podmínkou je, aby text byl **gramaticky a pravopisně bezchybný, stylisticky kvalitní a formálně i esteticky uměřený** (jeden typ písma, zarovnání do bloku apod.).

Otázky a úlohy:

1. Najděte – v domácí nebo veřejné knihovně – nějakou odbornou dějepisnou knihu se seznamem použité literatury a s poznámkovým aparátem a prostudujte způsob, jakým jsou tyto údaje zpracovány.

2. Prohlédněte si obrázek a zjistěte:

a) jaký historický okamžik je tu zachycen;

b) kdy a kde se odehrál;

c) do jakého historického období náleží;

d) na jaké úseky se toto období – trvající několik desetiletí – dělí?

3. Zvolte si nějaký opomíjený historický objekt a vytvořte projekt na jeho oživení a kulturní i turistické využití; postupujte tak, aby památková hodnota objektu nebyla snížena (spíš naopak), promyslete také otázku dopravní obslužnosti, personálního obsazení a samozřejmě financování. Pro inspiraci nabízíme několik tipů: tvrz Hamr u řeky Nežárky (stavba z 15. století, lokalita je známá příběhem z éry jihočeských husitů), vápenka u Loučné pod Klínovcem v Krušných horách (objekt z 19. století, významná památka na první průmyslovou revoluci), cenná roubená venkovská chalupa ve středočeské Chyňavě.

2. Přírodní pozadí lidské existence

2.1 Počátky světa

Říká se, že **nejzákladnější otázkou po lidské existenci** má trojdílnou podobu: *Kdo jsme – odkud přicházíme – kam jdeme?* Chceme-li také my hledat na ni odpověď, musíme alespoň krátce pohlédnout do velmi vzdálené minulosti. V rámci dějepisu nám nepůjde o podrobné zkoumání nejstarších podob života na světě, ale přesto bychom měli alespoň rámcově pochopit:

- a) do jaké míry **člověk souvisí s okolní přírodou** a zejména s ostatními živými tvory;
- b) jaký **časový rozměr** má dosavadní vývoj člověka jako biologického rodu;
- c) nakolik je vývoj člověka určován **obecnými zákonitostmi či globálními jevy**, a nakolik je **nahodilý** nebo ovlivněný **osobními rozhodnutími** jednotlivců.

Vesmír vznikl před asi 14 miliardami let explozivní událostí označovanou jako *Velký třesk* (anglicky *Big Bang*) a dodnes se rozpíná. Po uplynutí několika stamilionů let od Velkého třesku začaly vznikat **galaxie**: soustavy velkého počtu hvězd (a obsahující také mezihvězdnou hmotu: kosmický prach i plyn apod.).

Naše **Galaxie** má podobu tenkého disku tvořeného zesíleným středem a z něho vycházejícími spirálními rameny. Metaforicky ji označujeme souslovím *Mléčná dráha*, neboť v noci vidíme – vlastně zevnitř – její část jako mlhavý světlý pás.

V naší Galaxii existuje snad až 400 miliard hvězd. Jednou z nich je **Slunce**. Vzniklo spolu s celou **Sluneční soustavou** před asi 4,6 miliardy let, tvoří její střed a představuje asi 99,87 % její hmotnosti. Kolem Slunce obíhá po eliptických drahách 8 planet. Většina z nich má také své vlastní oběžnice – měsíce. Do Sluneční soustavy patří ještě jiná, nevelká tělesa: planetky, komety atd.

V pořadí třetí planetou směrem od Slunce je naše **Země** – se svým Měsícem, jenž je jen o málo mladší (vznikl patrně po tečné srážce Země s jiným vesmírným objektem a je tvořen materiálem z obou těchto těles). Země je jediné nám známé místo ve vesmíru, kde existuje **život**.

2.2 Pozemský život

Za vznik a existenci života na Zemi vdčíme souhře mnoha **příznivých okolností**:

- a) Příhodná vzdálenost od Slunce přináší žádoucí množství světelné a tepelné energie;
- b) Parametry oběhu Země kolem Slunce i rotace Země kolem vlastní osy znamenají snesitelné teplotní rozdíly;
- c) Drtivá většina vody na Zemi se nachází v kapalném stavu;
- d) Atmosféra (plynný obal) Země chrání zemský povrch před škodlivými složkami slunečního záření, obsahuje dostatek kyslíku a vzdušným prouděním přispívá k vyrovnávání teplot;
- e) Na povrchu Země se vyskytují – kromě mnoha jiných látek – v dostatečném množství uhlíkaté sloučeniny, jejichž jednotlivé druhy obsahují velký počet dalších prvků.

Živá hmota vzniká vhodným uspořádáním hmoty neživé. **Základ** živé hmoty spočívá v tom, že biogenní prvky (C, H, O, N, P, S) vytvářejí **organické sloučeniny** – látky, které se v neživé přírodě nevyskytují: jsou to **proteiny** (bílkoviny), **sacharidy**, **tuky** a **nukleové kyseliny**.

V nejstarších obdobích vývoje Země se při **zemském povrchu** vyskytly takové podmínky (zejména energetické a hydrologické), že v teplých a relativně mělkých **oceánských vodách** nejenže vznikly organické sloučeniny, ale jejich složitým uspořádáním se také vytvořili první samostatně existující jedinci – **organismy** (rostlinné a živočišné). Základními stavebními a funkčními jednotkami téměř všech organismů jsou **buňky**.

Hlavními **vlastnostmi organismů** jsou **metabolismus** (látková a energetická přeměna, tedy příjem a zpracování živin), **reprodukce** (rozmnožování), **dědičnost** (mezigenerační přenos vlastností – z rodičů na potomstvo) a **sebezáchovné reakce** na podněty z okolí.

2.3 Evoluce a přirozený výběr

Organismy podléhají soustavnému, v zásadě postupnému vývoji – **evoluci**. Z hlediska evoluce základní skupinu organismů představuje **druh**. Druh – zejména živočišný – zahrnuje populaci (početný soubor) jedinců, kteří mají **společný vývojový původ**, jsou si navzájem **podobní**, mohou se mezi sebou **plodně křížit** a jsou **reprodukčně izolováni** od jiných populací.

Důležitým principem evoluce je **přirozený výběr**. To znamená, že druh svými vývojovými proměnami vstřícně **reaguje** na proměny svého životního prostředí. V přírodě přežijí, a tedy nejpočetnější potomstvo zplodí právě ti jedinci, kteří – v rámci druhu – mají přece jen **některé vlastnosti účelnější** než jiní. Skupina takových adaptabilních jedinců se někdy při hledání nových možností obživy **oddělí** od svých méně flexibilních příbuzných. Ti pak postupně vymírají, zatímco oddělená skupina své účelné vlastnosti dále **posiluje a rozvíjí** způsobem života a dědičným přenosem, až ji můžeme označit za **nový druh**.

Připomeňme, že vymezení a popis konkrétního druhu jsou záležitostmi odborného biologického bádání. Používá se **binomická nomenklatura**: každý biologický jedinec může být označen dvouslovným názvem, přičemž první složka (podstatné jméno) označuje **rod** a druhá složka (přídavné jméno) označuje o stupeň nižší taxon – **druh** (ježek západní, liška obecná, sumec velký).

Dobrym příkladem přirozeného evolučního výběru jsou afričtí sudokopytníci žirafy – dnes nejvyšší (téměř 6 m) ze všech suchozemských živočichů. Žirafa má zhruba stejný počet krčních obratlů (konkrétně osm) jako jiní savci, ale ty její se v průběhu evoluce výrazně prodloužily. Jde jednak o výsledek adaptace na potravu ve vrcholcích stromů, kam jiná zvířata nedosáhnou, jednak o produkt samčích soubojů o samice – samci s delším a mohutnějším krkem častěji vítězí.

2.4 Geologická období ve vývoji Země

Celý dosavadní vývoj planety Země rozdělujeme na řadu etap.

Nejvýznamnější období ve vývoji planety Země (zjednodušeně):			
Eon	Éra	Perioda	
Věk (v milionech let před dneškem)			
Fanerozoikum (doba rozvinutého života)	Kenozoikum	Kvartér (čtvrtohory)	2,6 Věk člověka
		Terciér (třetihory)	65,5 Nejzazší počátky člověka Velký rozvoj ptáků a savců
	Mezozoikum (druhoohory)	251 První savci Věk plazů (včetně veleještěřů-dinosaurů)	
	Paleozoikum (prvohory)	Život se rozšiřuje z moře na souš První obratlovci	
		542 Již bohatý život v mořích (členovci trilobiti)	
Prekambrium (vznik planety Země, prvotní utváření jejího povrchu a vznik nejjednodušších organismů)	Proterozoikum (starohory)	2 500 Výrazně přibývá kyslík v atmosféře První mnohobuněčné organismy	
	Archaikum (prahory)	4 000 První (jednobuněčné) organismy Počátky dnešní atmosféry a moří Vznikla jádra světadílů a nejstarší horniny	
	Hadaikum	Prvotní atmosféra - téměř bez kyslíku První kry pevného zemského povrchu Počátek chladnutí planety Vznik Měsíce	
		4 600 Zformování žhavé Země	

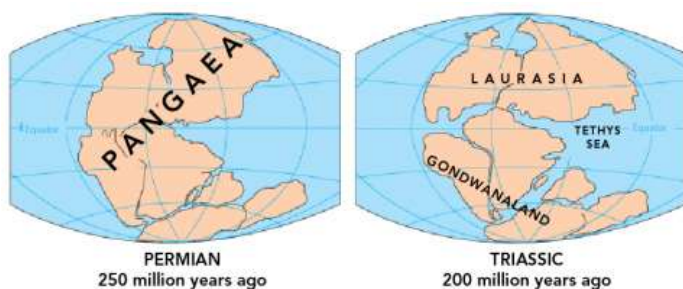
Zelené rostliny prostřednictvím životodárného procesu fotosyntézy rozkládají vzdušný oxid uhličitý (CO₂): uhlík C využívají ke svému růstu, a zpět do atmosféry vypouštějí molekuly kyslíku O₂.

Na přelomu starohor a prvohor množství zelených jednobuněčných sinic (v mořích) navýšilo objem vzdušného kyslíku až na úroveň dnešní atmosféry, což bylo jedním z impulsů pro mohutný rozmach suchozemského života (= kambrická exploze).

2.5 Geologické pohyby

Zemská kůra je rozdělena na **tektonické desky**, které se navzájem **pohybují**. Pohyb je zdánlivě nepatrný – jen jednotky centimetrů ročně; ovšem za milion let to představuje desítky kilometrů a za 100 milionů let už jde o tisíce km. Tento jev v globálním měřítku nazýváme **kontinentální drift**.

Evropou se táhne široký pás těžných nalezišť černého uhlí – od Velké Británie po Ukrajinu. Uhlí vzniklo v prvohorách a druhohorách procesem prouhelnění, kdy mohutná stromová vegetace tropických oblastí odumírala do močálovitých vod a tam pak zetlela bez přístupu vzduchu. Tehdy (viz obrázky) Evropa ležela blízko rovníku, a tak měla tropické podnebí.

Geologie samozřejmě zasahovala do lidských dějin i jinak. Lidé až do raného novověku neměli moderní těžební techniku, a proto nejspíše odhalovali ložiska nerostů tam, kde došlo k jejich výchozu na zemský povrch erozí horských svahů nebo tektonickým zlomem. *Odtud také v češtině pochází zdánlivá jazyková nelogičnost: těžářům se říká horníci, a přitom sestupují do dolů.*

2.6 Proměny světového klimatu

Primárním (prvotním) činitelem utvářejícím povahu i proměny podnebí (klimatu) v konkrétní pozemské oblasti je **Slunce**, a tedy množství **slunečního svitu** dopadající na zemský povrch. Tady působí proměny sluneční aktivity, parametry pohybu Země ve vesmíru, proměnlivý sklon zemské osy...

Od slunečního svitu se odvíjejí **cirkulační faktory**: vzdušné proudění a mořské proudy.

Na podnebí působí také **geografická poloha**: zeměpisná šířka, nadmořská výška, charakter povrchu (např. orientace pohoří vůči převládajícím větrům) ...

Nezanedbatelný vliv mohou mít i **antropogenní faktory**: odlesnění/zalesnění či odvodnění/zavodnění krajiny, druh topného paliva, míra průmyslových zplodin apod.

Mohou působit ještě **další činitelé** (přírodní katastrofy atd.).

Otázky a úlohy:

1. Zjistěte, zda v nejbližším muzeu nebo hvězdárně pořádají pro veřejnost programy, které spojují přírodovědnou a dějepisnou tematiku.

2. Najděte – v literatuře, médiích nebo vlastním pozorováním – příklady přirozeného výběru.

3. Mezi nejvýznamnější badatele o vývoji organismů patří mj. dvě osobnosti: z Velké Británie a z Českých zemí. O koho jde? (Pomůcka: jejich životní data jsou 1809 – 1882 a 1822 – 1884.)

3. Hlavní obrysy pravěkého vývoje

3.1 Vznik člověka jako biologického rodu

Vznik a dosavadní fylogenetický (druhový) vývoj člověka se uskutečnil v podobném rámci jako u ostatních živých tvorů. Označujeme jej konkrétně jako **hominizaci** a víme, že počátky tohoto procesu se odehrály v Africe.

Třetihorní **Afriku** původně téměř celou pokrývaly pralesy zavlažované vydatnými dešti přicházejícími od západu. Avšak před asi 25 miliony let se africká tektonická deska začala rozpadat a následně v ní vznikl Východoafrický rift – zóna příkopových propadlin táhnoucí se ve směru sever–jih a lemovaná vysokými (až přes 5 000 metrů nad mořem) horskými pásmy. Tím se narušilo vzdušné proudění nad kontinentem a ve východní Africe byly pralesy nahrazeny mozaikovitým systémem lesů, křovinatých ploch a otevřené savany. Změna vytvořila tlak na diferenciaci tamějších primátů, dosud žijících stromovým způsobem života a konzumujících ovocné plody.

Vývojové linie člověka a dnešních lidoopů se od sebe definitivně rozešly před asi 7 – 6 miliony let. Lidská větev se nejlépe přizpůsobila novým podmínkám vyžadujícím všestrannost. První a zásadní změnou byl přechod k pohybu po dvou zadních končetinách, tedy k **bipedii**. Bipedie byla reakcí na úbytek stromů a na nutnost najít novou pozici pro sebezáchovnou orientaci v prostoru. Došlo ke změnám na kostře, která vyústily ve **vzpřímenou postavu**.

Bipedie (chůze po nohou) uvolnila **přední končetiny (ruce)** pro přenášení potravy (nyní získávané na větší ploše) – hlavně od dospělých k mláďatům. Návazně začaly ruce **manipulovat** s kameny, větvemi apod. jako s nástroji. Širší rozhled po krajině vedl k **rozvoji mozku**. V potravě převládly tuhé složky vyžadující žvýkání a drčení: travní stonky i semena a energeticky bohatá živočišná potrava (malí živočichové, zbytky větší kořisti šelem a dravců). Došlo k rozšíření zubních oblouků a k úpravě **chrupu**: zmenšily se špičáky a posílily stoličky. **Masitý podíl stravy** podpořil další rozvoj mozku. Prohloubila se **kommunikace** (gesta, zvuky) i **pospolitý život**.

Posledními, tedy bezprostředními zvířecími předchůdci člověka byli hominidé rodu **Australopithecus** (latinsky *australis* = *jižní*), kteří žili v rozmezí před asi 4,2 milionu let – před asi 2 miliony let ve východní polovině Afriky.

Člověk - biologická klasifikace (stručně):	
Říše	Živočichové (latinsky Animalia)
Kmen	Strunatci (Chordata)
Podkmen	Obratlovci (Vertebrata)
Třída	Savci (Mammalia)
Řád	Primáti (Primates; nehetnatci)
Nadčeleď	Hominoidi (Hominoidea): opice giboni a hominidé
Čeleď	Hominidé (Hominidae): lidoopi (orangutan, gorila, šimpanz), zvířecí předchůdci člověka a člověk
Rod	Člověk (Homo)

Samička australopitéka (rekonstrukce)

Před asi 3 miliony let vývoj dospěl k **prvním skutečným lidem**:

Jejich **základním** definičním znakem se stal **vznik myšlení**. Myšlení je duševní proces, kdy člověk vnímá a chápe vlastnosti, souvislosti a vztahy skutečností v okolním světě. Prvním zřetelným projevem myšlení se stala **výroba**

jednoduchých nástrojů i zbraní (člověk si musel nejdříve představit účel nástroje a jeho podobu, a pak teprve začal pracovat). Myšlení je spjato se vznikem a rozvojem **řeči** – tedy vyjadřování myšlenek formou artikulovaných (členěných) zvuků.

Schéma hominizace:

Rozvoj mozku

Vzpřímená postava

Přední končetiny uvolněné k práci

Bipedie

Lidská ruka s úchopem – palec proti ostatním prstům: anatomický předpoklad pro výrobu a používání nástrojů

Další rozvoj mozku: vznik myšlení
Ústup nadočnicových oblouků
Tuhé složky potravy: rozšíření zubního oblouku, vznik vysunuté brady

Rozšíření a zploštění hrudníku
Více masité stravy

3.2 Pravěk (nejširší vymezení: před asi 3 miliony let – asi 3 500 př. n. l. na Blízkém východě / po 500 n. l. v Českých zemích / v nejdlehlších oblastech světa fakticky dodnes)

3.2.1 Definice pravěku

Nejstarší a nejdelší dějinná epocha se nazývá **pravěk**. Trvá od vzniku člověka či (v jednotlivých oblastech) od počátku lidského osídlení až po vznik prvních států. Pravěk periodizujeme na období tradičně označovaná podle hlavního používaného materiálu.

3.2.2 Paleolit (starší doba kamenná; před asi 3 miliony let – asi 10 000 př. n. l.)

3.2.2.1 Přírodní poměry

Z přírodovědného hlediska se paleolit téměř překrývá s **pleistocénem** – starším obdobím kvartéru; následují mladší čtvrtohory – holocén (geologická současnost), v němž stále žijeme. Pleistocén se vyznačuje dynamickým střídáním delších velmi chladných **dob ledových (glaciálů)** a kratších teplých **dob meziledových (interglaciálů)**.

Glaciály charakterizuje to, že v mírném a polárním podnebném pásu na obou polokoulích existují rozsáhlé **ledové příkrovy** – zejména na pevnině (maximální rozsah zalednění: až 30 % dnešní zemské souše). Proto také klesala úroveň mořské hladiny (mnoho vody bylo vázáno v ledu).

Glaciály jsou mrazivé a suché, s průměrnými ročními teplotami až o 10 °C nižšími než dnes (tj. v Českých zemích kolem nuly). Horní hranice souvislého lesa klesá o asi 800 m n. m. ve srovnání s dneškem. V nižších a středních polohách převládá jehličnatá tajga a nad ní se rozkládá bezlesá, nejvýše jen křovinatá tundra. Naproti tomu v **interglaciálech** teploty rostly na úroveň až o 4 °C vyšší než dnes, přibývalo srážek a tundra ustoupila smíšeným lesům. Všechny tyto změny se samozřejmě projevovaly také ve skladbě fauny. Obdobné kolísání teplot i dalších přírodních podmínek probíhalo rovněž v subtropickém a tropickém pásu, ale tam se pochopitelně obešlo bez zalednění.

Glaciál ještě dnes: tundra kolem vrcholu Sněžky v Krkonoších

3.2.2.2 Obecná problematika i datace druhů člověka

Současné odborné bádání se neshoduje na počtu biologických druhů v rámci rodu Homo-člověk, ale s jistou mírou zjednodušení můžeme říci, že za nepochybné jsou považovány tři vývojově propojené druhy, vedle nichž se často zmiňují i druhy další. Tu trojici tradičně uváděných druhů tvoří **člověk zručný (Homo habilis)**, **člověk vzpřímený (Homo erectus)** a **člověk rozumný (Homo sapiens)**, k jehož nejmladší formě (**anatomicky moderní člověk**) náležíme my všichni.

Vývoj druhů člověka v pravěku (přibližné časové údaje jsou v milionech let před dneškem):									
Periodi-	3 /	2,5	1,9	1,4	0,7	0,2	0,1	0,03	
zace:	Závěr	Kvartér							
přírodov.:	terciéru	(od 2,6)							
dějepis.:	Pravěk								
archeol.:	Paleolit								
Druhy	Dosud	Homo habilis							
člověka:	úplně	Homo rudolfensis	Homo erectus						
	nezhod-		H. ergaster		Homo sapiens:				
	nocené				archaické formy:				
	terciérní				H. heidelbergensis – → neandertálcí				
	nálezky				↓				
					→ → → anatomicky moderní lidé (H. sap. v užším smyslu)				
		Šedá barva: sporné druhy							

Paleolitičtí lidé se živili **lovem zvěře a sběrem jedlých částí rostlin**. Takový způsob obživy nazýváme **přisvojovací hospodářství**: člověk jen bral z přírody to, co tam bez jeho přičinění vyrostlo, a byl tedy na přírodě extrémně závislý. Lidé dlouho žili v **tlupách** (o nízkých desítkách členů), **stěhujících se** za potravou.

Praktická, zejména lovecká činnost tlupy byla řízena nejschopnějšími **muži**. Největší úctě se však těšily **ženy-matky**, které jako rodičky ztělesňovaly příbuzenskou kontinuitu lidského společenství (hovoříme o **matrilinearitě**). Poznámka na okraj: Za vzpřímenou postavu my, lidé, platíme nutností asistovaného porodu v důsledku anatomicky komplikovanějších porodních cest v matčině těle.

3.2.2.3 Člověk zručný (*Homo habilis*)

Homo habilis dosahoval výšky přibližně mezi 120 a 140 cm a hmotnosti zhruba 30 – 40 kg.

Základním nástrojem **člověka zručného** byl **sekáč**: hrubý odštípnutý kus kamene s ostrou hranou. Kromě něj lidé samozřejmě používali i dřevěné nástroje: klacky a kyje. Živili se hlavně rostlinnou stravou, kterou doplňovali zbytky z masité kořisti šelem a posléze také vlastním lovem drobných savců. První lidskou stavbou se stala **zídka proti větru**.

3.2.2.4 Člověk vzpřímený (*Homo erectus*)

Homo habilis

Homo erectus (150 – 180 cm; 50 – 60 kg): měl již štíhlou a plně vzpřímenou postavu, umožňující vytrvalou chůzi i běh. Kvůli termoregulaci se mu zredukovalo ochlupení a rozvinuly se potní žlázy.

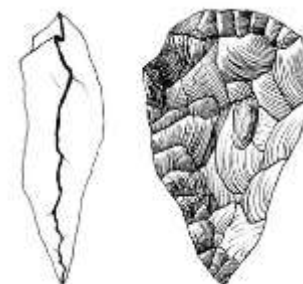

Člověk vzpřímený začal vyrábět **pěstní klíny**: náročněji opracované univerzální kamenné nástroje upravené pro snazší držení v ruce. Zhotovoval si také dřevěné oštěpy. Využíval **oheň z přírody**. Pokročil k častému lovu menších zvířat. Stavěl si **přístřešky z větví**. Rozšířil se **z Afriky do Asie a Evropy**.

Homo erectus

Pěstní klín

Homo erectus je **nejstarším doloženým obyvatelům Českých zemí**; patrně nejdávnější zdejší pozůstatky jeho činnosti – z doby **před asi 1,87 milionu let** – byly objeveny na okraji **Berouna**.

3.2.2.5 Člověk rozumný (*Homo sapiens*): archaické formy

Náš lidský druh *Homo sapiens* se vyvinul v **Africe před asi 700 tisíci let**. Jeho již neexistující **formy** označujeme jako **archaické**. První z nich byl **člověk heidelbergský** (*Homo heidelbergensis*; podle známého naleziště v německém Heidelbergu); ten se také rozšířil **do Asie a Evropy**. Některé jeho populace se vývojově proměnily v další archaickou formu – **neandertálce** (slavné naleziště: německý Neandertal).

Neandertálci (*Homo neanderthalensis*; **před asi 200 tisíci – 30 tisíci let**; 150 – 165 cm; asi 73 kg) byli podsadití, s robustní kostrou a svalnatí. Svůj arzenál rozšířili o specializované kamenné nástroje (**škrabadla** apod.) a o kombinované nástroje i zbraně (kámen + dřevo; pospojovány koženými řemínky): byly to **sekery, palice a oštěpy** (držené v ruce). Neandertálci lovili jednotlivá velká zvířata, např. soby, jeleny, medvědy, srstnaté nosorožce či mamuty (srstnaté slony). Pravděpodobně právě neandertálci se naučili **rozdělávat oheň**. Mnohdy začínali obývat **jeskyně**.

Neandertálci již **pohřbívali** své mrtvé; zjevně dospěli k **náboženskému přesvědčení** o existenci nadosobního, lidský život přesahujícího rozměru světa. Začali také projevovat **sociální solidaritu**: např. pečovali o zraněné jedince.

Nejznámější neandertálskou lokalitou v České republice je moravská jeskyně **Šipka**.

Neandertálec

3.2.2.6 Homo sapiens: anatomicky moderní člověk

Anatomicky moderní lidé (nynější forma člověka rozumného) se vyvinuli – patrně z člověka heidelbergského – **před asi 200 tisíci let v Africe**. A **před asi 120 tisíci let** zahájili úspěšnou **migraci**, díky níž postupně pronikli do **dalších světadílů**. Přes **Asii** dospěli do **Evropy** (kde se začali usazovat **před asi 45 tisíci let**); **Ameriku a Austrálii s Oceánií** našli ještě liduprázdné.

Fyzickým vzhledem (výška 160 – 180 cm, hmotnost kolem 70 kg) se anatomicky moderní lidé velmi přiblížili dnešku. Měli již současný tvar hlavy (bez silného nadobčnicového oblouku atd.) a atletičtější tělesnou stavbu, ovšemže s muskulaturou odpovídající životu v přírodě. Vytvořily se i současné varianty barvy kůže a vzhledu vlasů. Proslulými lokalitami s pozůstatky anatomicky moderního člověka jsou francouzský **Cro-Magnon**, moravské **Předmostí** na okraji Přerova aj.

Anatomicky moderní lidé používali už **plně rozvinutou řeč**, byť s nevelkou slovní zásobou. Žili v **rodech**, čítajících až kolem 100 lidí.

Vyráběli **specializované nástroje i zbraně**; jejich hroty a čepele běžně **také z kostí**. Upřednostňovali zbraně vypouštěné z ruky: **luky a šípy, vrhané oštěpy, harpuny**. Důležitým materiálem pro výrobu kamenných hrotů a čepelí byl **pazourek**: výtečně štípatelná forma nerostu křemene.

Lidé podnikali **hromadné lovy na zvířecí stáda** koní, sobů, bizonů, mamutů. Přebývali v **chýších, kožených stanech, jeskyních i pod skalními převisy**. Z kůží a kožešin si šili první skutečný **oděv**.

Anatomicky moderní člověk

Zdeněk Burian: Lov na mamuta

Lidé vytvářeli **první umělecká díla**. Umělecké dílo je lidský výtvar **esteticky hodnotný**, což znamená, že tvůrčím, objevným způsobem zpodobňuje skutečnost.

Nejrozměrnějšími paleolitickými uměleckými díly byly **jeskynní či skalní malby**; proslulé tu jsou jeskyně v pohoří Pyrenejích: **Altamira** (Španělsko), **Lascaux** (Francie) aj. Vznikaly také **sošky** – vedle **zvířecích plastik i venuše**, které znázorňují ženy zřetelně disponované k mateřské roli: nejznámější jsou keramická **Věstonická venuše** z jižní Moravy (nejstarší keramika na světě; z loveckého tábora u dnešních Dolních Věstonic) a vápencová **Willendorfská venuše** z Dolního Rakouska. Mnohé artefakty souvisely s již složitějšími, **ustálenými náboženskými obřady (rituály)**, jimiž lidé vyjadřovali úctu k přírodním silám, včetně některých zvířat.

Malba bizona v jeskyni Altamira /
Věstonická venuše (výška 11,5 cm)

Paleolitická migrační expanze rodu Homo: v několika vlnách proběhlo šíření „ven z Afriky“ (angl. Out of Africa); každá novější vlna také překrývá starší vlnu, uvedené datace se vztahují vždy k vlně poslední.

Na konci paleolitu žilo na světě asi **5 milionů obyvatel** (jako dnes na Slovensku nebo v Norsku).

3.2.3 Mezolit (střední doba kamenná; na Blízkém východě asi 10 000 – asi 9 000 př. n. l., ve střední Evropě asi 10 000 – asi 5 700 př. n. l.)

Kolem r. 10 000 př. n. l. začal **interglaciál**, v němž stále žijeme (**holocén** = geologická současnost). Lidská společnost reagovala se zpožděním; mezolitici, to jsou stále lovci a sběrači, ale již v otepleném prostředí. Byla dovršena vůbec první **domestikace** zvířete – **psa** (vyvinul se z ochočeného vlka). Rozevřely se nůžky mezi **vývojem v různých oblastech**: na špičce je **Blízký východ** (jihozápadní Asie a africký Egypt), **střední Evropa** patří mezi regiony, které se opožďují.

Otázky a úlohy:

1. Nejpopulárnějším nalezeným pozůstatkem australopitéka je kostra samičky (viz s. 24) nazvaná Lucy. Zjistěte místo a rok jejího nálezu a motivaci pojmenování.
2. Zjistěte podrobnosti o paleolitických nálezech v Berouně a na Šipce.
3. Pojem *Out of Africa* je inspirován názvem známého filmu. Jakého?
4. Je zajímavé, že v dnešní době, která je velmi zaujatá gastronomií, jsou populární také pokrmy, gastronomické postupy či způsoby konzumace zjevně inspirované paleolitickým (či mezolitickým) životem. O co se konkrétně jedná?

Malířství: Zdeněk Burian: *Venuše věstonická* (1951), *Neandertálci pod vrchem Kotoučem* (1958), *Šaman z doby kamenné* (1971). **Umělecká literatura (beletrie):** William Golding: *Dědicové* (1955); Roy Lewis: *Co jsme to tátovi provedli* (1960); Eduard Štorch: *Lovci mamutů* (1918/1937). **Filmy:** *Cesta do pravěku* (Československo; 1955): režie Karel Zeman, hrají Josef Lukáš, Vladimír Bejval aj.; *Boj o oheň* (Kanada aj.; 1981): režie Jean-Jacques Annaud, hrají Everett McGill, Ron Perlman, Rae Dawn Chongová.

3.2.4 Neolit (mladší doba kamenná; na Blízkém východě asi 9 000 – asi 6 000, v Českých zemích asi 5 700 – asi 4 300 př. n. l.)

Neolitem nastává éra **výrobního hospodářství**, která pokračuje dodnes. Neolitičtí lidé se začínají věnovat **zemědělství**: chovu hospodářských zvířat (ovcí, koz, skotu, později i prasat aj.) a pěstování plodin: obilnin (hlavně pšenice), luštěnin aj. Jde o **neolitickou revoluci**: první technologický převrat v dějinách.

V čele dějinného pokroku si upevňuje svoji pozici jádro **Blízkého východu**.

Periodizace mladšího pravěku:		
Přibližná datace (počátky epoch)	Blízký východ	České země
	Závěr paleolitu	
10 000 př. n. l.	Mezolit	
9 000	Neolit	
8 000		Mezolit
6 000	Eneolit / chalkolit	Neolit
5 700		Eneolit / chalkolit
4 300		
3 500	Doba bronzová: počátek starověku - doba prvních států	Doba bronzová (pravěk pokračuje)
2 200		
1 200	Doba železná: rozvoj států také v jižní Evropě	Doba železná
800		
0	Římská říše proniká i do částí Z a Stř Evropy	Doba římská
400 n. l.		

V Českých zemích **pole** vznikají **žďářením** (vypalováním částí lesa) a následným **kopaničářstvím**: půda se kypří dřevěnými či parohovými ručními nástroji, na setbu se pak připravuje **kamennými motykami (provrtanými a broušenými)** na dřevěné násadě. Obilí se sklízí kamenným žacíím nožem nebo **srpem** (obloukovitá dřevěná rukojeť a v její vnitřní straně zasazené a pryskyřicí upevněné ostré kamenné čepelky).

Začíná tvorba otevřené, člověkem spoluutvářené **kulturní krajiny**. Tu však obklopují stále rozsáhlé **lesy**, sloužící mj. k pastvě dobytka a k příležitostnému lovu. Lidé začínají vést **usedlý život** – stavějí si pevné **domy**. V blízkovýchodní zemi Palestině bylo založeno **první město** na světě, dodnes existující **Jericho**.

Pro neolit v Českých zemích je příznačný **dlouhý dům**: šířka 5 – 7 m, délka nejčastěji asi 20 m, ale někdy i přes 40 m; kostra z dřevěných kůlů, stěny z proutěného pletiva omazaného jílovitou hlínou, hřebenová střecha z došků (slaměných či rákosových) nebo z dřevěných trhanic (naštípaných desek); v jednom domě sídlil zpravidla 1 rod. Dům slouží vždy několik let, než se vyčerpají živiny z okolní orné půdy a jeho obyvatelé se přestěhují jinam.

Neolitická osada / Neolitický dlouhý dům

Stromy jsou káceny **sekerami s broušeným kamenným ostrím**. Lidé tkají **látky** (vlněné, lněné) na **tkalcovském stavu** a šijí si z nich oděvy. Vyrábějí hliněné **keramické nádoby** – zprvu sice modelované jen ručně, ale již vypalované v peci.

Důležitým doplňkovým zdrojem obživy zůstávají lov a sběr.

Náboženský život v neolitu se spojuje s **kultem** (uctíváním) **plodnosti země** (která je božskou matkou všech) i **chovaných zvířat** (zbožštěn je zejména **býk** – mužský živel).

Především ve střední Evropě – včetně Českých zemí – jsou budovány **rondely**: zhruba kruhové prostory (o průměru přibližně 30 – 200 m) vymezené příkopem; sloužily jako shromaždiště, patrně k náboženským apod. účelům.

3.2.5 Eneolit (pozdní doba kamenná) neboli chalkolit (doba měděná) (na Blízkém východě asi 6 000 – 3 500, v Českých zemích asi 4 300 – 2 200 př. n. l.)

Lidé začínají používat kov, a sice tvárnou **měď**. Skot je využíván k tahu: jednak při **orbě dřevěným hákem**, jednak při dopravě nákladů vozem (vynález **kola** – včetně **hrnčířského kruhu**).

Obyvatelstvo se rozčleňuje na:

- (a) **zemědělce** (žijící v **osadách** na úrodných rovinách);
- (b) **řemeslníky** a **těžaře** mědi (zpravidla žijí v horách, kde si dokonce budují opevněná výšinná sídliště – **hradiště**);
- (c) **obchodníky** (putují za výměnným obchodem = zboží za jiné zboží). Vzápětí se formuje také:
- (d) **privilegovaná vládnoucí vrstva** složená z nejvýznamnějších bojovníků – **velmožů**.

Významně se zvětšuje **plocha zemědělských pozemků**. Mnohotvárnost a rozlehlost osídlené krajiny zvýhodňuje obyvatele nadané značnou **fyzickou silou**. Ve společnosti se upevňuje dominantní postavení muže (**patriarchát**).

Typickou zbraní byl **sekeromlat**: na dřevěné rukojeti je nasazen kámen zpracovaný na jednom konci jako sečné ostří, na druhém jako úderná plocha. Posléze se objevují i sekeromlaty, u nichž byl kámen vystřídán mědí. Sekeromlat se postupně proměňuje spíše v odznak společenské moci.

Ve **střední Evropě** se základním typem obydlí stává nevelká, částečně zahlobená **zemnice** či poněkud vyšší **polozemnice** (obojí se čtyřúhelníkovým půdorysem o rozměrech 6–8 x 3–4 m), vždy pro jednu **rodinu**; tyto druhy příbytku vydrží až do raného středověku.

V **náboženstvích** eneolitu hraje velkou roli **kultovní povaha orby**: činnost orače je chápána jako metafora pohlavního styku se zbožštěnou zemí; při slavnostech se provádí **obřadná (svatá) orba**. Náboženský život začínají organizovat **kněží**, spjatí s velmožskou vrstvou společnosti.

Středoevropský eneolit: sekeromlat / orba / zemnice (rekonstrukce)

Vznikají **megalitické stavby** (z mohutných kamenů) s astronomickou a kultovní funkcí; nejznámějším takovým objektem je **Stonehenge** v Anglii. V pohoří Alpách se dochovala zmrzlá přirozená mumie zavražděného eneolitického muže (dnes zvaná **Ötzi** – podle lokality).

Stonehenge / Ötzi

Kolem r. 3 000 př. n. l. žilo na světě asi 150 milionů lidí (jako dnes v Rusku).

3.2.6 Doba bronzová (v Českých zemích asi 2 200 – asi 800 př. n. l.)

Doba bronzová na Blízkém východě již náleží – od asi 3 500 př. n. l. – do starověku, kdy existují první státy. Ve střední Evropě však tehdy stále trvá pravěk.

Ryzí měď je nahrazována tvrdším **bronzem**, tedy slitinou mědi s několika procenty cínu; vznikala při teplotě přes 500 °C. Vzmáhá se dálkový obchod (např. s alpskou mědí a krušnohorským cínem).

Z bronzu se vyrábějí nástroje či zbraně zdokonalené (**sekery, sekeromlaty**) i zcela nové: **dýka, meč, kopí a zbroj** (= přilba, štít a prsní apod. plechové pláty) – ty se typově udrží až do raného středověku. Rozvíjí se **šperkařství**.

V době bronzové se začíná orat **rádlem**: na rozdíl od háku má již hrotitou ornou radlici, někdy opatřenou kamenem, případně (také) vodorovnou dřevěnou opěrou plazem.

Ve vyvýšených polohách vznikají důkladnější **hradiště**: jejich fortifikace (opevnění) je tvořena ve vnější linii **příkopem** a ve vnitřní linii **valem – či hradbou** – z kamene, hlíny a dřeva.

Měď se na dálku dopravuje v podobě **hřiven** (zpravidla obloukových); jejich soubory jsou někdy uschovávány jako **depot** v podzemních skrýších – některé z nich se dochovaly až do dnešní doby.

Zdokonaluje se **metalurgie** (hutnictví; výroba kovu – za vysokých teplot – z vytěžené rudy) a **kovolijectví** (výroba předmětů odléváním roztaveného kovu do hliněných aj. forem). Velký význam má používání **bronzových seker**. Nejpokročilejším obydlím je **dřevěný dům**: často již jde o zcela nadzemní stavbu (v Českých zemích o rozměrech až 10 x 5 m).

Příznačným se stává pohřbívání – kostrové a žárové – do **mohyl**. **Velmožské pohřby** vynikají bohatou výbavou (zbraně a zbroj, keramické a bronzové nádoby, textilie...).

Bronzové meče
Žena v době bronzové

3.2.7 Doba železná

3.2.7.1 Počátky železné metalurgie

Ve 2. tisíciletí př. n. l. se z oblasti **Malé Asie** začíná šířit využívání **železa**: jde o velmi tvrdý a vcelku běžný kov, ovšem k jeho tavně jsou potřeba teploty kolem 1 500 °C (více než dvojnásobek ve srovnání s bronzem). Tak začíná **doba železná** na Blízkém východě. Ve **střední Evropě** doba železná nastává později (**kolem r. 800 př. n. l.**) a člení se na starší (**dobu halštatskou**; podle naleziště Hallstatt v Rakousku) a mladší (**dobu laténskou**; podle naleziště La Tène ve Švýcarsku).

3.2.7.2 Doba halštatská (asi 800 – asi 500 př. n. l.)

Rádlo dostalo železnou radlici, šíří se využívání koní – k jízdě i tahu. Prohlubuje se rozvrstvení společnosti: **železné zbraně a jízda na koni** posilují moc válečníků (**velmoži**: náčelník a jeho vojenská družina). Existují 3 typy sídelních jednotek: **vesnice** (tvořené zemědělskými usedlostmi), **osamělé dvorce** (hospodářsky samostatné a obehnané kůlovou palisádou) a **hradiště** (důkladněji opevněná, ve výšinné poloze, střediska řemesel a obchodu). **Přední velmoži (knížata)** jsou pohřbíváni – s honosnou výbavou – do **knížecích mohyl**. Ve střední Evropě se rozvíjí obchod s alpskou **solí**, využívanou nejen v potravinářství, ale také jako víceúčelová technologická surovina (při zpracovávání kůží, kovů, při výrobě glazované keramiky, ve sklářství aj.) a samozřejmě se dávala k lizu pro hospodářská zvířata.

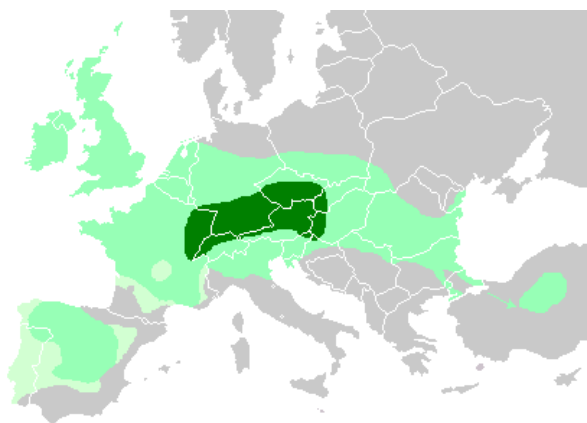

Halštatská mohyla (pohřeb velmože – model)

3.2.7.3 Doba laténská (asi 500 př. n. l. – přelom letopočtu)

Doba laténská je **vrcholem evropského pravěku**. Charakterizuje ji rozmach skupiny **kmenů** (kmen = tisíce lidí i více) nazývané **Keltové**. Pravlast Keltů (kde vznikla keltská kultura) ležela v oblasti kolem horního toku Dunaje, včetně jihozápadních Čech. Z **pravlasti** se Keltové rozšířili po velké části Evropy. Vytvořili dodnes frekventované **železné nástroje** (kladiva a hřeby, kleště, dláta, pilníky, nůžky; dokonce zámek na klíč...). Také se věnovali **sklářství** a razili **zlaté mince**.

Keltové si kromě vesnic, dvorců a běžných hradišť stavěli výšinná města **oppida**. Vyznačovala se zpevněnými obvodovými valy (s vnitřní dřevěnou roštovou konstrukcí a s vnější kamennou zdí), klešťovitými branami (zasunutými do opevnění) a vnitřním opevněným okrskem akropolis (se sídlem vládců či se svatyní). Vnitřní zástavba oppida byla především dřevěná; vznikala ovšem plánovitě, s ulicemi a veřejnými prostranstvími. Vedle obytných domů tu stály hospodářské objekty: řemeslnické dílny, obilní sýpky, cisterny na vodu...

Postupný územní rozmach keltské civilizace / Rekonstrukce klešťovité brány na oppidu České Lhotice

Oppida na českém území: (1) České Lhotice, (2) Hostýn, (3) Hrazany, (4) Nevězice, (5) Staré Hradisko, (6) Stradonice, (7) Třisov, (8) Závist (nejrozlehlejší české oppidum: téměř 1 km²) / Soška Hlava Kelta z Mšeckých Žehrovic / Keltské skleněné korále

Pestrá a esteticky náročná **kultura** Keltů svědčí o tom, že šlo o lid, jenž si uměl užívat života. Navíc **dálkovým obchodem** Keltové zprostředkovávali střední Evropě kulturní bohatství tehdejšího již **starověkého Středomoří**. Keltský náboženský život a vzdělávání řídili **druidové** – v jedné osobě spojovali pozici učence, soudce a kněze.

Keltské náboženství bylo (jako skoro všude v tehdejší světě) **polyteistické**: vyznávalo a uctívalo více bohů. Pod pojmem **bůh** rozumíme tu skutečnost či bytost, která je (předpokládaným) zdrojem řádu světa, a je tedy nekonečně mocnější než člověk. Lidé se snaží s bohem komunikovat; k bohu promlouvají modlitbami a prostřednictvím darů-obětí usilují o jeho přízeň.

Mezi nejvýznamnější keltské bohy patřil **Taranis** – pán nebes a hromu. Jako posvátné skutečnosti (spojené s božskou mocí) Keltové uctívali také jeleny, divoké kance, koně nebo kohouty, ale i některé stromy.

Pohřeb keltského velmože (rekonstrukce)

Značný rozsah a komplexnost keltské kultury vedou k tomu, že ji typově označujeme obecnějším pojmem jako **civilizaci**.

Podle keltského kmene **Bójů**, který sídlil **mj. v Čechách**, vzniklo první známé pojmenování Čech – **Bohemia**. Mezinárodně proslulou je **kamenná plastika Hlava Kelta**, nalezená u středočeských Mšeckých Žehrovic.

Mnoho z keltské kultury přetrvává v Evropě dodnes a keltské motivy se široce uplatňují také v populární kultuře. Z větších keltských národů ovšem existuje již jen jediný – **Irové**.

Francouzský komiksový hrdina – Kelt Asterix

3.2.8 Doba římská (přelom letopočtu – 375/400 n. l.)

V době římské na okraj střední Evropy pronikli z jihu a západu **Římané**, a **hranice svého starověkého státu – Římské říše** – posunuli na řeky **Dunaj a Rýn**. Mezitím středoevropskou keltskou populaci asimilovala (pohltila) expandující skupina kmenů nazývaná **Germáni**.

V Českých zemích žil germánský kmen **Markomani**. Již **kolem přelomu letopočtu** markomanský náčelník **Marobud** vytvořil **kmenový svaz Marobudově říši**: sahala až k Baltskému moři, ale po Marobudově smrti se rozpadla. Na pomezí Moravy, Slovenska a Rakouska žil germánský kmen **Kvádové**. Ve **2. století n. l.** Římané vedli s Markomany a Kvády sérii **markomanských válek**.

Germánská hmotná kultura ve srovnání s kulturou keltskou nepřinesla mnoho nového, ale **hroby germánských velmožů** vynikají bohatou výbavou.

Část germánského pokladu z doby římské

Otázky a úlohy:

2. Které z běžných skutečností v našem všedním životě mají počátek v mladší době kamenné?
3. Kde ve vašem okolí se nacházejí pozůstatky nějakého pravěkého hradiště? Zjistěte podrobnosti.
4. Co z našich lidových vánočních zvyků má svůj původ v keltské kultuře?

Beletrie: Anna Bauerová: *Návrat na pohoří Zlatého koně* (1978), *Sluneční cesta bójských králů* (2004); Eduard Štorch: *Osada Havranů* (1930), *Bronzový poklad* (1932), *Minhava* (1950). **Komiks:** René Goscinny a Albert Uderzo: *Asterix* (1959...). **Filmy:** trilogie *Osada Havranů – Na Veliké řece – Volání rodu* (Československo; 1977): režie Jan Schmidt, hrají Jiří Bartoška, Ludvík Hradilek, Gabriela Osvaldová.

4. Nejdůležitější události ve vývoji starověkého Blízkého východu

4.1 Pojem starověk

Pod pojmem *starověk* rozumíme v pořadí druhou základní epochu lidských dějin – po pravěku. Starověk je obdobím **nejstarších států**, ovšem zažily jej jen menší části světa (ležící především v severním subtropickém pásu); ve většině zemí po pravěku následoval až středověk, nebo dokonce novověk.

4.2 Městská revoluce

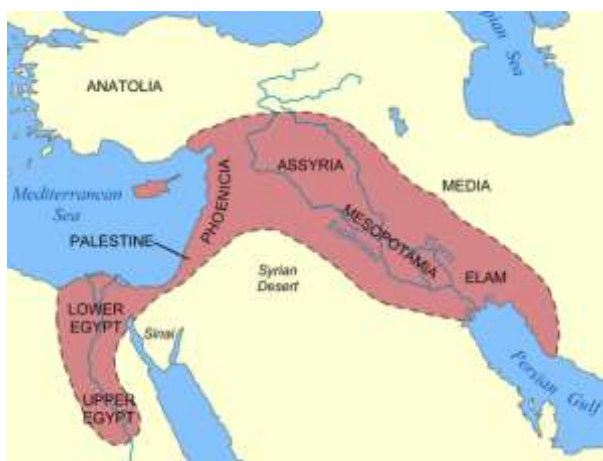
Důležitým předpokladem pro vznik prvních států byly zvýšené lokální **koncentrace obyvatelstva**. Došlo k nim především v důsledku holocénních klimatických změn, kdy výrazné oteplení podnebí vedlo v subtropích ke **vzniku rozsáhlých pouští a polopouští**. Lidé se tedy stahovali za zvěří často do vyšších poloh a posléze sestupovali naopak do nízko položených oblastí stále vhodných pro zemědělství. Zpravidla se jednalo o **údolí velkých řek**, méně často o mořské pobřeží. Tam všude při společné práci na zavlažování (ale i odvodňování) půdy apod. vznikaly **první státy**.

Stát je organizované společenství *lidí*, které se řídí vlastní svrchovanou *mocí* uplatňovanou na určitém *území*.

Kolébkou **nejstarších státních civilizací** byl **Blízký východ** (Orient). Civilizačním jádrem Blízkého východu se stal **Úrodný půlměsíc**.

Úrodný půlměsíc

Nejstarší doložené migrace blízkovýchodních obyvatel byly zahájeny ve vnitrozemí severní Afriky. Když tam **po r. 5 000 př. n. l.** začala vznikat největší poušť světa **Sahara**, lidé i stáda zvěře se z vysychajících území začali rozcházet do sousedních oblastí s příhodnějšími přírodními podmínkami. Tito lidé tvořili **afroasijskou jazykovou rodinu** (původně s jednotným prajazykem), která se rozdělila na asi 6 větví (postupně diferencovaných i jazykově). Z nich historicky nejvýznamnější jsou **větev egyptská**, která se usadila v údolí africké řeky Nilu, a početná **větev semitská**, která se tehdy usídlila hlavně v jihozápadní Asii.

Vůbec **první státy** vytvářel (kolem r. 3 500) lid dvou národů: **Egyptané** v úzkém údolí podél Nilu a **Sumerové** (národ nejasného původu) v Mezopotámii (v široké nížině kolem asijských řek Eufratu a Tigridu, ústících do Perského zálivu).

Pod pojmem **národ** rozumíme zejména ve starších dějinách – v souladu s původním významem slova – velkou lidskou pospolitost, jejíž příslušníci spolu (prakticky od narození) sdílejí společné území, jazyk, kulturní tradice, dějiny, hospodářský prostor a obecné

vědomí sounáležitosti v minulosti i přítomnosti. Některé národy některé z těchto rysů postrádají, ale přesto povaha i vývoj národů (etnik) patří mezi významné dějnotvorné činitele.

Vznik prvních starověkých států označujeme jako **městskou revoluci** (druhou ze strukturálních či technologických revolucí – po revoluci neolitické).

Prvními státy totiž byly malé, vlastně městské státy. **Městský stát** je rozlohou nevelký, ale hospodářsky i administrativně soběstačný státní útvar tvořený významným městem a jeho okolním, hlavně zemědělským zázemím. V počátcích státní civilizace se **vládcem státu** zpravidla stával nejvýznamnější z velmožů: jeho pozice bývala odvozena od bojové zdatnosti.

Činnost směřující k **řízení jakéhokoli státu** se označuje jako **politika** (řec. *pólis* = město, obec, stát). Stát řídí **držitelé státní moci** prostřednictvím vydávání a uplatňování **zákonů** – obecně závazných a mocensky vynutitelných právních předpisů.

4.3 Charakter nejstarších států

Krystalizačním jádrem blízkovýchodních městských států bývala dvojice mocenských center.

Nejprve to byl ústřední **chrám** (mohutná budova sloužící k hromadným bohoslužbám), zasvěcený nejvyššímu místnímu božstvu a obklopený **chrámovým hospodářstvím**, které zemědělskou, řemeslnou a intelektuální činností zajišťovalo hmotné potřeby kněží a chrámového personálu, produkci obětí, a vzdělávání mládeže hlavně z vyšších společenských vrstev.

Druhým významným objektem byl vládce (panovníkův, králův) sídelní **palác s palácovým hospodářstvím**. Chrámové a palácové hospodářství spolu **kooperovaly**, ale také **soupeřily**, což panovník často řešil tak, že někteří královští synové i dcery se stávali velekněžími a velekněžkami.

A právě na bázi **propojení paláce a chrámu** vznikl nejstarší typ státu. Obecně jej označujeme jako **monarchii** (doživotní vládu – často dědičnou – jediného člověka) a přesněji jako **teokratickou despotii**: král je považován za boha, poloboha či za privilegovaného chráněnce bohů, a jeho moc – správní, vojenská, zákonodárná, soudní apod. – je neomezená.

4.4 Obyvatelstvo nejstarších států

Obyvatelstvo ve státech starověkého Blízkého východu se dělilo takto:

1. Vrstvy vládnoucí: král s rodinou, kněží, úředníci (vykonavatelé státní správy), profesionální **vojáci** (úderné jádro státní armády), **vědci** (nepředstavovali samostatnou profesi: byli to lékaři, kněží, někteří úředníci...).

2. Vrstvy ovládané: zemědělci, řemeslníci, obchodníci a otroci.

Zemědělci buď hospodařili zcela samostatně, nebo za poplatek využívali část chrámové, palácové apod. půdy, anebo pracovali jako námezdní pracovníci na pozemcích, které chrám či palác obhospodařoval ve vlastní režii.

Podobně se dělili i **řemeslníci**: vyráběli řemeslné výrobky domácky v rámci svého zemědělského hospodaření, nebo měli vlastní řemeslnickou dílnu, nebo námezdně pracovali ve velkých dílnách při chrámu či paláci.

Obchodníci: provozovali buď velmi výnosný dálkový velkoobchod (hlavně se surovinami nerostného, rostlinného a živočišného původu), nebo mnohem skromnější lokální maloobchod, zaměřený na potraviny, textilie, nádobí apod. Platidlem bylo nejdřív obilí a posléze drahé kovy – stříbro a zlato –, které nakonec získaly podobu peněz-mincí.

Nekvalifikované pomocné pracovní síly: pracovaly především v řemeslnických dílnách.

Pracující obyvatelstvo odvádělo do státní pokladny poplatky, z nichž žili příslušníci vládnoucích vrstev: zemědělci a řemeslníci platili **daně** ze zisku, obchodníci platili **clo** ze zboží.

V případě **války** armádu rozšiřovaly oddíly dobrovolníků i odvedenců, pocházející hlavně ze zemědělských a řemeslnických vrstev obyvatelstva.

Otroci: osobně (téměř) bezprávní lidé, kteří byli majetkem jiného člověka (nebo státu) a pracovali pro něj většinou jen za bydlení a stravu. Nejčastěji to byli insolventní dlužníci, váleční zajatci a děti otroků. Otroci vykonávali různé práce od těžké a jednotvárné dřiny přes službu v domácnosti až po malovýrobní podnikání. Měli velmi omezený soukromý život (bydleli v podřízené pozici u svých majitelů, museli se odlišovat specifickým účesem apod.), ovšem jen málokdy se s nimi zacházelo zcela bezohledně a zpravidla bývali po letech propouštěni na svobodu.

4.5 Sumerové

Sumerové se usadili v **jižní Mezopotámii** (řec. *Mesopotamía* = *Meziříčí*). Přišli sem (či připluli?) snad odněkud z východu, ale podrobnosti dodnes neznáme.

Na jihu Mezopotámie Sumerové začali **kolem r. 3500 př. n. l.** postupně vytvářet **městské státy** (Ur, Uruk, Kiš, Lagaš, Eridu, Nippur aj.).

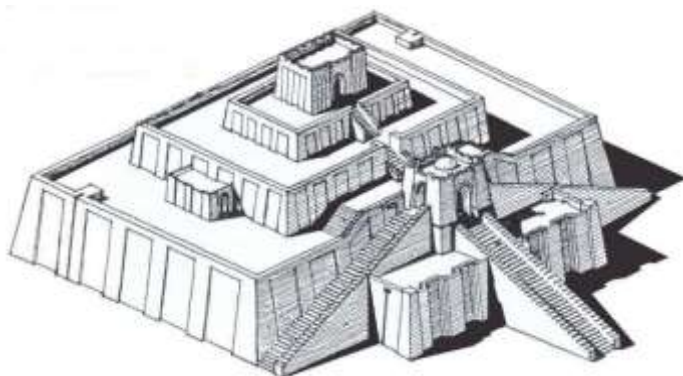
Země Sumerů a její nejvýznamnější městské státy

Poznámka: Dnes se **mezopotamské řeky Eufkrat a Tigris** stékají do řeky Šatt al-Arab (která vznikla v říčních naplaveninách), ale ve starověku ještě ústily do Perského zálivu samostatně. Země Sumerů tedy ležela blíže mořskému pobřeží a např. město Ur bylo významným říčním i námořním přístavem.

Ve starověké Mezopotámii hlavním **stavebním materiálem** byla **hlína**. Stavby vznikaly z nepálených **cihel**, jen sušených na slunci. Cihly byly pospojovány jílem nebo přírodním asfaltem (lepkavou, polotuhou organickou látkou). Aby se stavba časem nesesouvala, byly mezi některé vrstvy cihel vkládány rákosové rohože. Stěny i sloupy domů a chrámů bývaly omítnuté a často barevné; plášť významnějších budov tvořily cihly pálené, někdy ještě navíc opatřené sklovitou glazurou.

Monumentálním výtvorem mezopotamské architektury jsou **zikkuraty**: stupňovité chrámy se svatyní na vrcholu. Terasovité stupně (bez vnitřních prostor) byly přístupné po vnějších schodištích. Kolem zikkuratu se shromažďovalo obyvatelstvo k významným náboženským obřadům; ovšem do vrcholové svatyně, kam sestupoval bůh, měli přístup jen kněží a několik dalších vysoce postavených osobností. Nejproslulejší sumerský zikkurat stojí v **Uru**: dochoval se jen zčásti, ale lze odhadnout, že jeho základna zaujímalu plochu přibližně 64 x 45 m a že celá stavba dosahovala do výšky přes 30 m. Budování zikkuratů převzaly od Sumerů i některé **další národy**, které ve starověké Mezopotámii posléze žily.

Zikkurat v Uru (rekonstrukce)

Sumerské **královské paláce** obsahovaly kromě nádvoří a velké sloupové síně několik desítek místností. Běžné **obytné domy** se rozkládaly kolem svého dvora a zřejmě byly patrové. Města byla obehnána mohutnými **hradbami**.

Sumerský klínopis

Sumerové vytvořili vůbec nejstarší soustavu písma – **klínové písmo**. Jde o geometricky zjednodušené písmo obrázkové (piktografické; 1 znak = 1 konkrétní skutečnost) nebo pojmové (ideografické; 1 znak = 1 obecný, i abstraktní pojem). Jednotlivé linie ve znacích se vtlačovaly seříznutým rákosovým písačkem do hliněné tabulky (takže výsledkem byly klínovité vrypy); významné texty, které měly přetrvat celé věky, byly podobným způsobem vtesávány do kamenného podkladu.

Pro poznání sumerské kultury mají význam také nálezy z někdejšího městského státu Lagaš. Jeho král **Entemena** se stal prvním známým zákonodárcem lidských dějin. A lagašský král **Gudea** po sobě zanechal mnoho soch (s nápisy), které dokládají typickou podobu sumerské populace.

Sumerové vytvořili a široce používali **šedesátkovou číselnou soustavu** (která dodnes slouží při počítání času a úhlů).

V **sumerském polyteistickém náboženství** byl nejvyšším bohem **An** – vládce a zosobnění nebes. Pánem větru a země (souše) se stal Enlil, zatímco vodstvu panoval Enki, jenž byl také moudrým ochráncem lidí (varoval je před ničivou potopou světa, kterou sesílali jiní bohové). Nejvýznamnější ženou mezi sumerskými bohy byla **Inanna** – dcera zbožštěného Měsíce (a spojená s planetou Venuší), stala se bohyní plodnosti, sexuality, spravedlnosti a války.

Prvním velkým dílem **světové literatury** se stal cyklus sumerských hrdinských básní o Gilgamešovi, králi městského státu Uruk. V posumerské době bylo toto dílo upraveno v ucelený **Epos o Gilgamešovi**, který se dotýká důležitých otázek lidského života: hovoří o významu věrného přátelství i erotické lásky, o odvaze k boji proti démonům i božské vůli, o strachu ze smrti...

*Králové Gudea
a Gilgameš*

Otázky a úlohy:

1. Které dnešní státy se zcela nebo z velké části rozkládají na území Úrodného půlměsíce?
2. Zjistěte některé údaje o otroctví v nedávné historii, nebo dokonce i v dnešním světě.
3. Který známý český skladatel zhudebnil Epos o Gilgamešovi?

4.6 Starověký Egypt

4.6.1 Poloha a přírodní poměry

Starověcí **Egyptané** tvořili **jednu z větví afroasijské jazykové rodiny**. Obývali v podstatě jen úzké **údolí** kolem **středního a dolního toku řeky Nilu** a pak nilskou **deltu** (rozvětvené ústí) u Středozemního moře.

Starověký Egypt byl na souši obklopen pouští. **Podnebí** je i podél Nilu **velmi suché**; v jižním cípu delty spadne ročně celkem asi 25 mm vodních srážek (jen dvacetina toho, co v Praze). Ve starověku byly pro egyptské zemědělství životně důležité **každoroční záplavy** – vždy v létě (poté, co ve východoafrických horách roztál sníh). Záplavy zvedaly hladinu Nilu o 1 – 3 m a přinášely vláhu a úrodnou zeminu (bahno se zbytky vegetace apod.).

Vedle obilí (pšenice, ječmen) **egyptské zemědělství** hojně produkovalo datle a fíky, mnoho druhů zeleniny a len. Začal tu chov jednohřbých velbloudů (dromedárů).

Hlavními **stavebními materiály** – pro běžné obytné domy – byly hlína, dřevo a rákos, ovšem monumentální stavby, které přetrvaly tisíciletí a které daly Egyptu tvář, již obdivujeme dodnes, byly vybudovány z **různých druhů kamene** (od pískovce přes např. vápenec a čedič až po žulu).

Starověký Egypt

4.6.2 Vytváření jednotného egyptského státu

Dějiny starověkého Egypta začínají, když ke starší populaci žijící v údolí Nilu přibylo početné obyvatelstvo ze západu (ze vznikající Sahary) a kdy brzy poté podél Nilu vyrostly zřetelné **základy egyptské kultury**. To se stalo **kolem r. 3500 př. n. l.** Starověký Egypt byl tehdy rozdělen na asi 4 desítky **městských států** – nazýváme je řecky *nomos* (*nomós* = kraj; počestně mn. č. *nomy*).

Nomy se sjednocovaly, až vznikly **dva větší státy: Horní Egypt** (na jihu; jeho symbolem byla samice ptáka supa) a **Dolní Egypt** (na severu; symbolem had kobra). **Kolem r. 3100** králové Horního Egypta ovládli Dolní Egypt, a tak byl vytvořen **jednotný egyptský stát**.

4.6.3 Základní charakteristika egyptské kultury i státu

Kultura starověkého Egypta se vyznačovala charakteristickou podobou a slohovou čistotou. Egyptané byli na svůj stát hrdí a sebevědomě odmítali nesystémové přejímání cizích vlivů.

Egyptský panovník měl titul **faraon** (= *velký dům* = *palác*). Faraon byl považován za pozemské vtělení **nejvyššího egyptského boha**. Ten měl podobu muže se sokolí hlavou a nazýval se **Hór** (bůh nebes, slunce a měsíce) nebo **Re** (bůh slunce a slunečního svitu). Mezi egyptskými bohy dále vynikali **Usir** (bůh plodnosti a věčného života) a **Hathor** (bohyně oblohy a ženskosti).

Egyptský bůh Hór a bohyně Hathor

Faraonovou úlohou bylo zprostředkovávat kontakt mezi bohy a lidmi, a tak udržovat v zemi řád (zatímco okolní, mimoegyptský svět byl v područí chaosu). Faraon disponoval neomezenou mocí, ale do čela praktické správy země ustanovoval vrchního úředníka, kterého nazýváme **vezír** (z arabštiny).

Staroegyptský historik Manehto (3. století př. n. l.) rozdělil egyptské faraony – a tím i dějiny sjednoceného starověkého Egypta – do **30 dynastií**; *dynastie* je panovnický rod, ale u Manehta mnozí faraoni jedné dynastie měli společné jen místo, odkud vládli. Dnes navíc rozčleňujeme staroegyptské dějiny do epoch rozkvětu (nejčastěji zvaných **říše**) a na období krizí a úpadku (zvaných **mezidobí**).

4.6.4 Archaická doba (32. – 27. století př. n. l.; 1. – 2. dynastie; Cínevské království)

Byly položeny základy egyptské státní civilizace. První významný faraon (sjednotitel?) se jmenoval **Narmer** nebo **Meni**. Hlavním městem byl – dosud neobjevený – hornoegyptský **Cínev**. Faraoni a významní úředníci byli pohřbíváni v plochých hrobkách **mastabách**.

Vzniklo egyptské písmo, které se ovšem v pozdějších obdobích dále vyvíjelo: z hlediska významového od písma piktografického až k písmu slabičnému (1 znak = 1 slabika i více). Po stránce grafické bylo písmo **hieroglyfické** (posvátné) postupně doplněno jednodušším písmem **hieratickým** (kněžským) a ještě běžnějším **démotickým** (lidovým) – názvy jsou řecké. Egyptské písmo bylo vtesáváno do kamene, malováno na vnitřní stěny anebo psáno štětečkem na svitky z papyru (vyrobeného z rostliny šáchoru).

Egyptské hieroglyfy

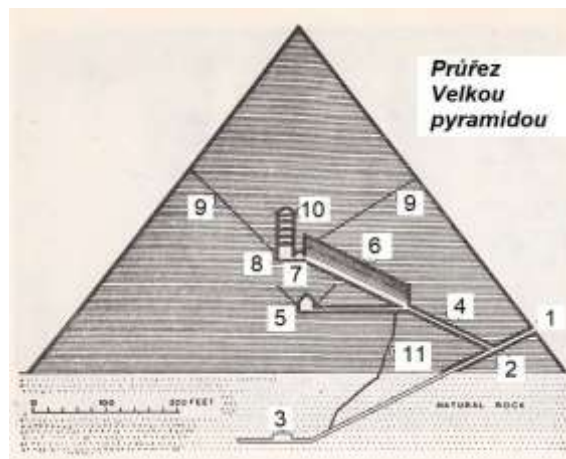
4.6.5 Stará říše (27. – 22. století př. n. l.; 3. – 6. dynastie)

Hlavním městem se stal **Mennofer** (řec. **Memfis**) nad nilskou deltou. Stará a Střední říše jsou epochami gigantických faraonských kamenných hrobek – jehlanovitých **pyramid**, které se staly symbolem celého Egypta. Vznikly rozšířením mastaby; první pyramida – faraona **Džosera** v dnešní Sakkáře – je ovšem ještě stupňovitá.

Egyptané věřili v **posmrtný život**, pro nějž mrtvé tělo muselo být co nejlépe zachováno ve formě **mumie**. Běžná populace mumifikovala své zemřelé pohřbem do suchého písku. **Těla faraonů** a dalších významných osobností byla ovšem mumifikována **balzamováním** – složitým

konzervačním chemickým procesem; díky mumifikaci zemřelých osob Egypťané získali rozsáhlé znalosti v oboru **lékařství**. Faraon si dával stavět pyramidu již za svého života. Pyramidu doprovázel pohřební chrám a další stavby; celý **pyramidový komplex** byl obehnán zdí. Stavba pyramidy utužovala v obyvatelstvu povědomí o **podstatě staroegyptské společnosti**. Byla výrazem faraonovy božské a zároveň lidské podstaty, zdůrazňovala jeho neomezenou moc a sloužila jeho věčnému životu. Stavbu řídili úředníci, prováděli ji školení dělníci a materiál i zásoby obstarávalo obyvatelstvo ze širokého okolí.

Egypťané vylamovali **kamenné bloky** pomocí máčených dřevěných klínů, vytěžené kvádry dopravovali na dřevěných saních apod. po písku a v říčních člunech po Nilu, a na místě stavby je přitesávali kovovými (hlavně měděnými) nástroji. Ve **vnitřku pyramidy** bylo několik chodeb a komor. Sám balzamovaný faraon ležel ve zdobené **rakvi** (často stříbrné nebo zlaté) a ta byla umístěna do kamenného **sarkofágu** – obojí bylo zdobeno tak, aby se připomínala živá podoba pohřbeného vládce. **Králova komora** s mrtvým panovníkem navíc obsahovala bohatou **pohřební výbavu**: množství umělecky zhotovených předmětů ze zlata a dalších cenných materiálů. Musíme však podotknout, že mnoho faraonských hrobek bylo posléze vykradeno.

Nejproslulejší egyptský pyramidový komplex (u dnešní Gízy): v největších pyramidách byli pohřbeni (zleva doprava) faraoni Menkaure, Rachef a Chufu. / Průřez Velkou (Chufuovou) pyramidou: 1 vchod, 2 a 4 přístupové chodby, 3 dolní komora, 5 střední (královnina) komora, 6 velká galerie, 7 předsíň, 8 králova komora, 9 a 11 větrací šachty, 10 horní komora (zmírňující tlak zdiva na královu komoru).

Největší egyptská pyramida je **Chufuova** (řec. Cheopsova). Stojí – společně s několika dalšími – nedaleko Mennoferu, u dnešní Gízy. Chufuova pyramida má dnes rozměr základny 230 x 230 m a výšku 139 m. Zdá se, že původně byly mnohé pyramidy ještě obloženy pláštěm z kamenných desek. V Egyptě se dochovalo – v různém stavu – více než 100 pyramid.

Egyptské stavitelství souviselo se zdatností v mnoha oborech, od **matematiky** (Egypťané používali desítkovou soustavu) až po **astronomii** (hvězdářství).

4.6.6 První mezidobí (22. – 21. století př. n. l.; 7. dynastie – část 11. dynastie)

Na sklonku trvání Staré říše **přílišná centralizace státní moci** ochromila fungování státu. Navíc stavby pyramid příliš zatěžovaly státní pokladnu a nástup suššího klimatu vedl k neúrodě. Tehdy vzrostla moc **správců** jednotlivých krajů. Destabilizovaný **Egypt se rozpadl** – opět na sever a jih –, a dokonce v zemi vypukl **hladomor**. Docházelo k **davovým útokům** na paláce a obilní sýpky.

4.6.7 Střední říše (21. – 18. století př. n. l.; část 11. dynastie – 12. dynastie)

Střední říše vrátila Egyptu **ekonomickou stabilitu a silnou moc faraonů**; vzrostl počet úředníků, ale ti byli efektivně využíváni pro kvalitnější výběr daní. **Zdokonalení zavlažovacího systému** zvětšilo rozlohu obdělávané půdy v **nilském údolí**.

Novým hlavním městem bylo **Ictaeui**, ležící pravděpodobně poblíž dopravní spojnice mezi údolím Nilu a zúrodněnou oázou Fajjúm (a nedaleko jižně od Mennoferu).

Egyptáané odrazili útoky okolních národů, vybudovali proti nim řetězce pohraničních pevností a sami pak kombinovali úspěšné **válečné výpravy** do sousedních zemí s **obchodním pronikáním**: tak rozšiřovali svůj vliv do **Libye** na západě, **Núbie** na jihu (dnes především část Súdánu) a **Sýrie** na severovýchodě. Egyptáané podnikli i velmi výnosné pozemní obchodní výpravy do vzdálené země **Punt** ve východním cípu Afriky. Jižní hranice Egypta se poněkud posunula proti proudu Nilu.

Nejvýznamnějším panovníkem Střední říše se stal faraon **Senusret III.** Ve Střední říši vzniklo nejznámější staroegyptské literární dílo – životopisná **Povídka o Sinuhetovi**.

4.6.8 Druhé mezidobí (18. – 16. století př. n. l.; 13. dynastie – 17. dynastie)

Do Egypta pronikala **směsice semitských kmenů**, kterou Egyptáané označovali názvem **Hyksósové**. Ti se usazovali nejprve v **nilské deltě** a odtud expandovali proti proudu Nilu. Do Egypta vnesli **dvoukolové válečné vozy tažené koňmi** a obsazené vždy vozatajem a lučištníkem, a také kvalitní luky i meče. Hyksósové ovšem přijali egyptskou kulturu a vládli jako egyptští faraoni.

4.6.9 Nová říše (16. – 11. století př. n. l.; 18. – 20. dynastie)

Nová říše představuje dnes obecně nejznámější podobu starověkého Egypta; vyjma pyramid vše, co běžně spojujeme se staroegyptskou civilizací, vzniklo v Nové říši, která tvoří **kulturní a mocenský vrchol egyptských dějin**.

Hlavním městem se stalo tehdejší největší egyptské obchodní středisko **Veset** (řec. **Théby**) v Horním Egyptě (v celých egyptských dějinách šlo o jedinou hornoegyptskou metropoli).

Nová říše se již od počátku své existence vyznačovala **mohutnou stavební činností**. Na velkolepou výstavbu Vesetu navazovaly monumentální **chrámové komplexy v dnešním Luxoru a Karnaku**. Celá tato oblast byla krajinářsky řešena: architekturu doplňovaly zahrady, palmové háje a otevřené vodní kanály. Nedaleko Vesetu vzniklo pohřebiště faraonů se skalními hrobkami – **Údolí králů**. Veset byl centrem kultu **boha Amona**, což byl bůh-stvořitel a bůh plodnosti; v Nové říši byl povýšen do pozice nového nejvyššího egyptského boha, přičemž prudce vzrostla **moc kněžstva**, které se tak stalo fakticky nezávislým na faraonově moci.

V **15. století př. n. l.** vládla v Egyptě vůbec první proslulá žena v čele státu – **královna Hatšepsut**. Obnovila obchodní kontakty se zemí **Punt**, když tam

Hatšepsut

vyslala námořní výpravu, která přivezla zlato, vzácná dřeva, slonovinu, kosmetické esence atd. Další podobné výpravy směřovaly do východního Středomoří.

Hatšepsut dala vystavět řadu chrámových staveb, jimiž se prezentovala jako Amonova manželka.

Hatšepsutin nevlastní syn, faraon **Thutmose III.** (15. století), byl zdatným válečníkem; za jeho vlády starověký Egypt dosáhl svého **největšího územního rozsahu**. Thutmose III. dobyl východní Středomoří až po **Eufrat** a později ovládl **většinu Núbie**.

Thutmose IV. (vnuk Thutmose III.) dal na severu země u Gízy z písku **vykopat Velkou sfingu** – kolosální sochu bytosti se zvířecím tělem a faraonovou hlavou; sfinga byla vytesána pravděpodobně již v době Staré říše a posléze z velké části zaváta.

Velká sfinga

Amenhotep IV. (14. století) provedl pronikavou **náboženskou reformu** (úpravu poměrů). Zaváděl **kult boha Atona** – slunečního kotouče na obloze. Aton byl nyní prezentován jako **univerzální bůh – stvořitel a dárce života**, a měl nahradit ostatní egyptské bohy. Amenhotepova reforma (byla tedy **pokusem o nastolení monoteismu**, založeného na vyznávání a uctívání jediného, všemohoucího Boha. Amenhotep si dokonce změnil jméno na **Achnaton (Prospěšný Atonovi)**. O skutečný monoteismus ovšem nešlo: sám Achnaton a jeho krásná manželka Nefertiti byli již za svého života zbožštěni jako prostředníci mezi Atonem a obyčejnými lidmi.

Achnaton a Nefertiti

Hlavní podněty pro Achnatonovu reformu byly:

(a) faraonovo osobní přesvědčení že svět tvoří jednotný celek, (b) záměr omezit vliv kněžstva a (c) snaha uctíváním viditelného a všeobecně respektovaného slunce sjednotit na

bázi egyptského náboženství všechny národy žijící v rámci Nové říše.

Atonův kult oslabil v Egyptě pozornost věnovanou smrti a soustředil se na oslavu života. Achnaton dal ve středním Egyptě vybudovat nové hlavní město **Achetaton**. Zakázal uctívání jiných bohů, zavelel k odstraňování jejich jmen ze staveb a sám složil básnický chvalozpěv **Hymnus na slunce**. Většina egyptského obyvatelstva však zůstávala věrná tradičnímu náboženství.

Achnatonův zeť faraon **Tutanchamon** nastoupil na trůn v pouhých asi 9 letech a vládl jen 9 let: zemřel jako osmnáctiletý, pravděpodobně na následky zranění utrpěných při pádu z dvoukolového vozu. Pasnoval pod **silným vlivem kněží** a navrátil egyptský stát k úplnému **respektování tradičního náboženství**; výrazem této změny bylo Tutanchamonovo přesídlení zpět do **Vesetu**; Achetaton byl opuštěn. V r. 1922 archeologové objevili **Tutanchamonovu hrobku**; jako jediná faraonská hrobka se dochovala nevykradená a nyní uchvátíla svět bohatou pohřební výbavou.

Tutanchamonova zlatá pohřební maska

Patrně nejvýznamnějším faraonem vůbec se stal **Ramesse II.** (s přízviskem **Veliký**; žil ve **13. století**). Vládl 66 let a proslul jako úspěšný válečník i velkorysý budovatel. Rozvinul princip, kdy příslušníky egyptské armády se ve větší míře stávali muži z podmaněných národů – motivováni vyhlídkou na bohatou kořist. Ramesse válčil proti silnému nepříteli – Chetitské říši, která expandovala z Malé Asie na jih podél středomořského pobřeží. Ramessovo **vojenské tažení proti Chetitům** vyvrcholilo **bitvou u Kádeše** v asijské Sýrii. Střetnutí, do něhož obě strany přivedly dohromady asi 5 tisíc válečných vozů, skončilo nerozhodně, stanovilo hranici mezi oběma státy a bylo následováno **první známou mírovou smlouvou v dějinách**. Smlouva byla dodržována, ovšem Ramesse II. dal vybudovat nové hlavní město – Piramesse – v severovýchodním cípu nilské delty, aby posílil egyptskou kontrolu nad přilehlým asijským územím.

Mír s Chetity umožnil Ramessovi soustředit se na rozvoj samotného Egypta. Z Ramessových stavebních počínů jsou nejproslulejší dva **skalní chrámy** v dnešním **Abú Simbelu**: větší z nich zůstává nejikoničtější staroegyptskou budovou.

Způsob faraonské vlády za Nové říše byl velmi **nákladný**. Panovníci to řešili **zvyšováním daní**, které vymáhalo **početně narůstající úřednictvo**, mezi nímž ovšem bujela **korupce** (úplatkářství); obyvatelstvo se dokonce začínalo bouřit. A když se přidaly útoky jak migrujících **mořských národů** ze severu, tak pozemních **libyjských vojsk** ze západu, Nová říše se propadla do chaosu, v němž celá její éra skončila.

Velký chrám v Abú Simbelu

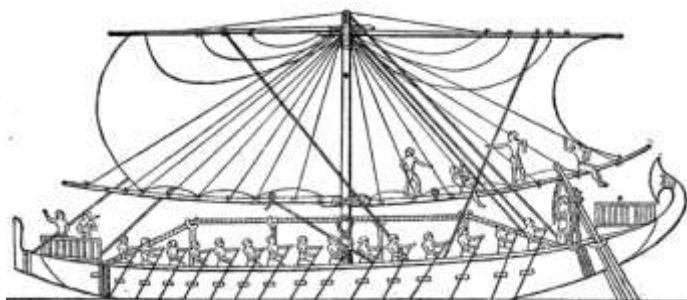
4.6.10 Třetí mezidobí (11. – 7. století př. n. l.; 21. – 25. dynastie)

Egypt se téměř úplně rozpadl na část jižní (centrum Veset) a severní (centrum Tanis nedaleko někdejšího Piramesse), které se pak dále drobily. Egypt ztratil nadvládu nad Nubií i nad začnou částí svých asijských území. V nilské deltě se začali usazovat Libyjci, kteří se ovšem kulturně egyptianizovali. **22. dynastie již byla libyjská a 25. dynastie nubijská:** obě dočasně Egypt sjednotily pod svou nadvládou. Pak na několik let Egypt dobyli semitští **Asyřané**.

4.6.11 Pozdní doba (7. – 4. století př. n. l.; 26. – 30. dynastie)

Hlavním městem se staly **Sais** v nilské deltě. V Pozdní době došlo k **poslednímu vzestupu faraonského Egypta:** hovoříme o **sajské renesanci** (*renaissance = znovuzrození*). Éru zahájili faraon **Psammetik I.** a jeho syn a nástupce **Neko II.** Egypt rozšířil a zdokonalil své **lod'stvo**, zařadil se **mezi námořní velmoci Středomořího a Rudého moře a rozvíjel kontakty s Evropou.**

V r. **525 Egypt dobyli Peršané** a země na Nilu se stala součástí jejich obří říše. Jako 27. – 30. dynastie vládou perští králové nebo nevýznamní egyptští faraoni pod perskou dominancí.

Staroegyptská námořní loď: jednostěžňová plachetnice s plochým dnem, s čtyřúhelníkovou plachtou, s jednou řadou vesel na každém boku a s kormidelním veslem na zádi.

Otázky a úlohy:

1. Jakým způsobem a za jakých okolností bylo v novověku rozluštno egyptské písmo?

2. Zjistěte podrobnosti o procesu staroegyptské mumifikace. Mumifikována bývala také některá zvířata; která a proč?

3. Dvojice chrámů v Abú Simbelu a některé další egyptské stavby se dnes nenacházejí na původním místě. Jak k tomu došlo?

Beletrie a film: Boleslaw Prus: Faraon (1897; polský film 1965: režie Jerzy Kawalerowicz, hrají Jerzy Zelnik, Barbara Brylska); **Wilbur Smith: Řeka bohů** (1993); **Mika Waltari: Egypt'an Sinuhet** (1945; americký film 1954: režie Michael Curtiz, hrají Victor Mature, Jean Simmonsová). **Hudba: Giuseppe Verdi: Aida** (opera; 1871).

Starověká Mezopotámie

4.7 Akkadská říše (24. – 22. století př. n. l.)

Od 3. tisíciletí př. n. l. se na Blízkém východě výrazněji prosazovaly **semitské národy**. Nejvýznamnější z nich vytvářely **rozlehlé státy – říše**.

Říše jsou řízeny monarchistickým či jinak autoritativním způsobem a představují nejstarší typ velmoci. **Velmoc** je územně nebo populačně

mohutný stát, který svou ekonomickou, politickou, kulturní apod. silou účinně ovlivňuje ve svůj prospěch četné jiné státy a národy.

Záměrem starověkých semitských říší bylo takové územní rozšíření, aby sahaly od moře k moři, tedy od Perského zálivu do Středomoří. Jednalo se nejen o prosté **mocenské cíle**, ale také o sofistikovanější snahu vybudovat **uspořádanou jednotu** téměř celého aktuálně známého **světa**.

Takto ambiciózní semitské národy se usídlily v **Mezopotámii**: **Akkadové** v jejím středu, **Asyřané** na severu a **Babylóňané** na jihu (vlastně v Sumeru) – všechny tři národy však uvádíme pod názvy, jež jim přiřkli až historikové. **Semité asimilovali Sumery**, ale **převzali** od nich jejich vyspělou **kulturu** – včetně klínového písma – a dále ji rozvíjeli.

Prvním semitským národem, který vybuodoval rozlehlou říši, se stali **Akkadové**. Zakladatelem **Akkadské říše** byl ve **24. století př. n. l.** **Sargon Akkadský**. Vyrůstal v sumerském státě Kiš, tam se dostal státním převratem na královský trůn, prohlásil se za chráněnce bohyně Ištar (což byla sumerská Inanna) a zahájil sérii vojenských výbojů. Hlavním městem své říše učinil – dosud neidentifikovaný – Akkad.

Sargon Akkadský

Sargon vybuodoval armádu, jejíž stálé, profesionální jádro tvořilo asi 5 400 mužů. Vojenskými akcemi vytvořil Akkadskou říši – **chronologicky první velmoc světových dějin**. Říše bohatla z dálkového obchodu, ale obyvatelstvo bylo zatěžováno vysokými daněmi, takže podmaněné národy se bouřily. A když se přidaly ještě útoky zvnějšku a vnitřní boje o trůn, **Akkadská říše se ve 22. století rozpadla**.

Akkadská říše (24. – 22. století př. n. l.)

- Akkadská říše
- Říše Elam (pod akkadským vlivem)
- Státy Churritů

Následovalo **poslední kulturní i politické vzepětí Sumerů** – hovoříme o **sumerské renesanci** (**22. – 18. století**). V její první etapě byla **celá jižní Mezopotámie** ovládána králi z městského státu **Ur (Třetí dynastie urská, 22. – 21. století)**. V druhé etapě byla dokončena **semitská asimilace Sumerů**: sumerština vymizela z běžného užívání, ale mnoho **sumerských slov** vplynulo do semitské **akkadštiny**, která se později rozdělila na dva blízké jazyky – **asyrštinu a babylónštinu**.

4.8 Starobabylónská říše (19. – 16. století př. n. l.)

Nejproslulejším městem starověké semitské Mezopotámie se stal **Babylón**.

V **19. století př. n. l.** **Babylóňané** zahájili dobývání okolních krajů a začali budovat mohutný stát, který později historikové pojmenovali **Starobabylónská říše**. Největší podíl na jejím utváření měl nejvýznamnější starobabylónský král **Chammurapi** (též Chammurabi; v **18. století**, konkrétně v letech **1792 – 1750**). Nejprve dobyl jižní Mezopotámii a pak uskutečnil sérii úspěšných výbojů severním směrem.

Chammurapi proslul především jako autor nejrozsáhlejšího a nejpracovanějšího staroorientálního zákoníku.

Chammurapiův zákoník: dochoval se vytesaný do kamenné desky (stély); nad textem je reliéf (plastický obraz) zachycující Chammurapiho, jak od trůnícího slunečního boha Šamaše, ochránce spravedlnosti, znění zákonů přijímá.

Chammurapi (vládl 1792 – 1750): Zákony (úryvky):

(§ 134) Jestliže někdo byl odveden jako (válečný) zajatec a v jeho domě není z čeho žít, jeho manželka může vstoupit do domu jiného muže; tato žena nemá viny... (§ 195) Jestliže dítě udeřilo svého otce, takovému dítěti utnou ruku. (§ 196) Jestliže plnoprávný občan vyrazil oko plnoprávnému občanu, viníkovi bude vyraženo oko; (§ 197) jestliže zlomil kost plnoprávného občana, bude mu zlomena kost... (§ 199) jestliže vyrazil oko otroku někoho nebo zlomil kost otroka někoho, zaplatí polovinu jeho kupní ceny.

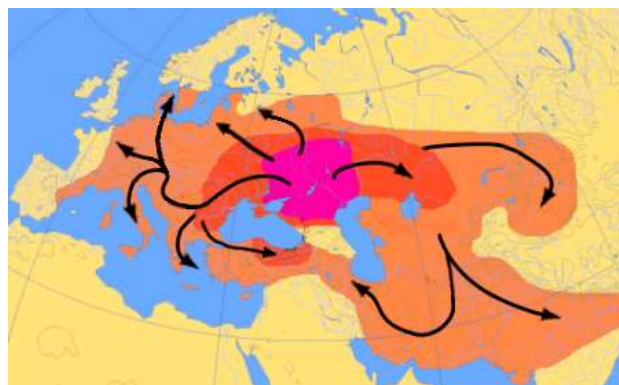
Chammurapi povznesl hospodářství říše, když dal zvětšit **rozlohu obdělávané půdy** a podpořil **rozvoj dálkového obchodu**.

4.9 Počátky Indoevropanů

V **5. tisíciletí př. n. l.** ve stepích severně od pohoří Kavkaz, tedy na jihu Ukrajiny a na jihozápadě Ruska, vznikla pravlast v pořadí druhé významné **jazykové rodiny** – **indoevropské**. Předpokládáme, že tehdejší obyvatelé této pravlasti hovořili společným jazykem – **praindoevropštinou**. **Kolem r. 3 000 se Indoevropané začali z pravlasti z velké části rozcházet do různých směrů**; mezi příčinami této migrace bychom našli i ochlazení klimatu.

Indoevropská jazyková rodina se tedy rozčlenila na několik proudů. Tak během několika následujících tisíciletí vznikly různé skupiny indoevropského obyvatelstva; směrem od východu na západ to byli – či většinou stále jsou – **Árjové** (severní polovina Indického poloostrova), **Tocharové** a **Skythové** (v částech střední Asie), **Íránci (Peršané)** (dnešní Írán), **Chetitě** (v Malé Asii), v Evropě **Řekové, Baltové, Italikové, Keltové** (viz s. 32 – 33), **Germáni, Slované...** Indoevropané šířili svoji kulturu, ale zároveň přejímali kulturu zemí, v nichž se usidlovali.

Postupná migrační expanze Indoevropanů přibližně ve 4. – 2. tisíciletí př. n. l.

4.10 Chetitě

Indoevropský národ Chetitů se usadil ve **3. tisíciletí př. n. l.** ve vnitrozemí poloostrova **Malá Asie**. Chetitě navázali **kontakty s Mezopotámií**: obchodní styky tu obstarávali **Asyřané**, kteří v Malé Asii dokonce vybudovali své **obchodní stanice (staroasyrské období; 20. – 16. století)**. Naopak Chetitě pro záznam svého jazyka převzali z Mezopotámie **klínové písmo**.

V **17. století** chetitský král **Chattušiliš I.** dal vybudovat **hlavní město Chattušaš** (poblíž dnešní turecké metropole Ankary), položil základy **silného jednotného chetitského státu** a zahájil **výboje směrem do Mezopotámie**. Jeho vnuk a přímý nástupce **Muršiliš I.** dokonce v **16. století zničil Starobabylónskou říši** (viz s. 43 – 44). Chetitě patřili mezi průkopníky **železné metalurgie** (viz s. 31), což posilovalo jejich **vojenskou převahu nad semitskými národy**, které tehdy ještě žily na úrovni doby bronzové.

Svou další expanzi Chetitská říše nasměrovala podél středomořského pobřeží, kde se ovšem ve 13. století střetla s egyptskou Novou říší. **Po nerozhodné bitvě u Kádeše Chetitě a Egypt'ané spolu uzavřeli vůbec první známou mírovou smlouvu** (viz s. 41).

Brzy poté – **kolem r. 1200** – však **Chetitská říše zanikla**: patrně vlivem **vnitřních rozbrojů** a vnějšího tlaku jiných Indoevropců (konkrétně takzvaných **mořských národů**; viz s. 41).

Chetitský sochařský portrét / Chetitská říše a její sousedství s egyptskou Novou říší (13. století př. n. l)

4.11 Féniciáné

Féniciáné byli **semitský národ** žijící ve **Fénicii** – zemi na východním pobřeží Středozemního moře; jádro Fénicie leželo na území dnešního státu Libanonu. Féniciáné vytvořili městské státy.

Těžili rozlehlé **cedrové lesy**; cedr je borovicovitý strom a jeho rozsáhlé kácení ve Fénicii představuje vůbec první doložený případ narušení ekologické rovnováhy. Féniciáné byli po celém Středomoří známí jako producenti **purpurového barviva** získávaného z mořských plžů ostranek. Purpurem také barvili **vlněné látky**, které sami tkali. Féniciáné vynikali rovněž jako **stavitelé lodí, skláři a vinaři**. Avšak hlavním zdrojem fénické hospodářské prosperity se stal **námořní obchod**.

Některé fénické státy zakládaly na různých neobydlených místech středomořského pobřeží své **kolonie** – vzdálené osady. Nejvýznamnější fénickou kolonií bylo **severoafrické Kartágo**, které v 9. století př. n. l. vybudovali v dnešním Tunisku kolonisté z fénického státu **Týros**.

Mezi fénickými městy vynikal také **Byblos**, jenž se stal významným centrem mezinárodního obchodu s papyrem (odtud řec. *biblia* = knihy).

Féniciáné vynalezli (v **11. století př. n. l.**) **hláskové písmo**. Bylo částečně ovlivněno egyptským písmem, zaznamenávalo jen souhlásky a psalo se zprava doleva.

Fénicie a některá významná města v okolí / Fénická abeceda

Otázky a úlohy:

1. Pro zásadu, na níž stojí některá ustanovení Chammurapiova zákoníku, se používá rčení obvyklé i v češtině. Jaké?
2. Otestujte příbuznost indoevropských jazyků: vyberte několik slov z jádra slovní zásoby a napište jejich ekvivalenty v několika různých indoevropských jazycích. Sledujte přitom shodné znaky.
3. Chetitštinu rozluštil na počátku 20. století český vědec. Jak se jmenoval?

4.12 Hebrejci – Izraelité – Židé

4.12.1 Počátky biblického národa

Všeobecně **nejznámější semitský národ** proslul jako kolektivní autor **nejčtenější knihy světových dějin** – *Bible*. Tento národ vznikl ve **2. tisíciletí př. n. l.** a v průběhu své dlouhé historie vystřídal **3 názvy** (jejichž význam se postupně zužoval): **Hebrejci – Izraelité – Židé**.

Bible se dělí na 2 základní části: *Starý zákon* a *Nový zákon* (přesnější překlad by zněl: *Stará smlouva* a *Nová smlouva*). Bible je – spíše než kniha – celá knihovna (soubor několika desítek spisů). Jde o **literární dílo**, takže dějinné události se tu odrážejí v uměleckém, nikoli přísně faktografickém zpracování.

Hebrejci hovořili semitským jazykem **hebrejštinou**. V počátcích svých dějin žili jako kočovní pasteveci v silném **kontaktu s Mezopotámií**, od níž převzali některé kulturní podněty (např. známý příběh o potopě světa, zmíněný v Eposu o Gilgamešovi, se v upravené podobě stal součástí Bible).

Zdá se, že v souvislosti s výboji Chammurapiových semitských Babylóňanů (viz s. 43) **Hebrejci migrovali** z oblasti kolem kdysi sumerského města Ur vzhůru Mezopotámií a pak oblohou přes Sýrii směrem na západ až do Palestiny. **Palestina** je země mezi třemi moři: Středozemním, Rudým a Mrtvým (které je ovšem jen slaným jezerem). Podle Bible Hebrejce do Palestiny přivedl kmenový náčelník (patriarcha) **Abraham** (asi 18. století př. n. l.).

Hebrejci postupně dospěli k **monoteistickému náboženství**, tedy k víře v existenci jediného, všemohoucího Boha – stvořitele, pána a soudce světa. Tento postoj měl řadu **příčin**, z nichž zmiňme alespoň tyto: **(a)** vliv pramonoteismu (i polyteismus obvykle uvažuje o prvotním božstvu, z něhož se teprve zrodili další bozi), **(b)** život v poměrně jednotvárné polopouštní krajině, kde řád světa nevyplýval ze střetávání mnohých přírodních sil, ale byl skryt hlouběji, a **(c)** rostoucí centralizace společenského uspořádání (v souvislosti se vznikem národa, státu atd.).

Hebrejské náboženství označujeme jako **judaismus (židovství)**. Slovo **Bůh** je tu vlastním jménem; v Bibli se vyjadřuje dvěma různými pojmy – hebrejsky *Elohim* a *Jahve* –, což se do češtiny tradičně překládá jako *Bůh* a *Hospodin (Pán)*.

4.12.2 Judaismus – monoteistické náboženství smlouvy

Podle Bible **Bůh stvořil svět**, přičemž **první lidský pár, muže Adama a ženu Evu**, usadil v stromové zahradě později označované jako **ráj**. Lidé byli Bohem určeni, aby – podobní Bohu – **vládli nad přírodou**. Rozpor mezi Božími příkazy a svobodnou vůlí lidí vedl k **vyhnání lidí z ráje**, ale vzápětí také ke snahám obnovit původní soulad lidí s Bohem. Hebrejci začali chápat vztah mezi sebou a Bohem jako vztah založený na **smlouvě**, kterou s nimi Bůh ze své vůle uzavřel. Pokud člověk smlouvu plní svou vírou v jediného Boha a svým respektem vůči němu, pak si může být jist účinnou Boží přízní: Bůh nedovolí svému lidu zahynout. Tak se člověk ocitá v partnerském, byť nikoli rovnocenném vztahu k Bohu; přestává být vydán na pospas jeho okamžité libovůli. Koncept této smlouvy je výrazem víry v řád světa a v aktivní roli lidí v něm.

Lucas Cranach starší:
Adam a Eva (16. století n. l.)

4.12.3 Od Hebrejců k Izraelitům

Synem hebrejského patriarchy Abrahama prý byl **Izák** a Izákovým synem byl **Jákob**, jenž získal přízvisko **Izrael** (= *Bůh vládne*). Jákob měl prý 12 synů, z nichž vzešlo **12 kmenů izraelských**.

Izraelité se dostali do **těsných kontaktů s Egyptem**. Zdá se (opět podle Bible), že v čase neúrody se usídlili v nilské deltě. Tam však byli posláni – v éře Nové říše – **zotročeni** a museli se podílet na výstavbě několika egyptských měst; hovoří se o **egyptském zajetí Izraelitů**.

Z otroctví unikli až po několika generacích. Podle Bible je vyvedl nový vůdce **Mojžíš** (se svým bratrem Áronem); cílem byl návrat do Palestiny, tedy do někdejší vlasti, kterou kdysi Bůh Abrahamovi a jeho potomstvu zaslíbil.

Michelangelo Buonarroti: Mojžíš (16. století; detail)

Vyjítí z Egypta a mnohaleté putování přes poušť Sinajského poloostrova až k hranicím Palestiny se odehrálo patrně ve **13. století př. n. l.**, ale je chápáno jako událost se silným obecným **symbolickým významem**. Odvaha opustit otroctví v jinak prosperující zemi a vydat se za svobodou do nejistoty zůstává i dnes výzvou pro mnohá dějinná rozhodnutí.

Podle **judaistického kalendáře** rok začíná na jaře a jeho prvním a nejvýznamnějším svátkem je **Pesach** (Svátek nekvašených chlebů), připomínající právě odchod z Egypta.

Bible uvádí, že na poušti (přesněji na hoře Sínaj neboli Choréb) Bůh sdělil Mojžíšovým prostřednictvím svému lidu konkrétní etické (mravní) a bohoslužebné příkazy jako prohloubení Boží smlouvy. Jádrem tohoto sdělení je **Desatero (Božích příkázání)**: stručně shrnuto, obsahuje zásady, že Boží lid nebude mít jiného Boha kromě Hospodina, že nezneváží Boha jeho zobrazováním, že každý sedmý den věnuje Bohu, a nikoli hmotné obživě, že nikdy nezabije jiného člověka, že se vyvaruje krádeže či křivého svědectví atd.

Bible: Starý zákon: Čtvrtá kniha Mojžíšova (Numeri): Kapitola 13 (1. tisíciletí př. n. l.):

Hospodin promluvil k Mojžíšovi: „Pošli muže, aby prozkoumali kenaanskou zemi, kterou dávám Izraelitům. (...)“

Šli tedy a prozkoumali zemi od pouště Sinu až k Rechóbu při cestě do Chamátu. (...) Přišli konečně k Mojžíšovi a Áronovi a k celé pospolitosti Izraelitů na Páranskou poušť do Kádeše, podali jim a celé pospolitosti zprávu a ukázali jim ovoce té země. Ve svém vyprávění mu řekli: „Vstoupili jsme do země, do níž jsi nás poslal. Vskutku oplývá mlékem a medem. A toto je její ovoce. (...)“

4.12.4 Doba soudců

Podle Bible Mojžíš zemřel na hranicích Palestiny, a Izraelity pak dovedl přímo do země zaslíbené jeho nástupce **Jozue** (kolem r. 1200 př. n. l.): součástí tohoto tažení prý bylo izraelské dobytí palestinského města Jericha (viz s. 29).

V izraelských dějinách následovala **doba soudců (12. – 11. století)**. **Izraelské kmeny** tehdy tvořily **kmenový svaz**: volné a dočasné společenství kmenů bez pevných hranic apod. V čele izraelských kmenů stáli **soudci** – osobnosti s pravomocí vojenskou, politickou, náboženskou a soudní. Izraelité tehdy bojovali o ovládnutí Palestiny s tamější usedlou semitskou populací souhrnně označovanou jako **Kenaanci**. Izraelité nakonec zvítězili: jedna z klíčových bitev se odehrála u hory **Tábor** a úspěšné izraelské vojsko tu vedli soudce Bárak a soudkyně Debóra.

Ale v téže době se v Palestině vylodili **Pelištejci** – jedna část z většinově indoevropské populace nazývané **mořské národy** (viz s. 41 a 45). Obsadili jižní část **středomořského pobřeží Palestiny** (dobyli město **Gaza** aj.). Se svou armádou, opírající se o železné zbraně i výzbroj včetně válečných vozů, uštědřili Izraelitům těžké porážky. Mezi izraelskými soudci, kteří Pelištejcům kladli největší odpor, vynikl silák a soudce **Samson**, byť nakonec v pelištejském zajetí zahynul.

4.12.5 Jednotné Izraelské království: králové Saul, David a Šalomoun

V **11. – 10. století př. n. l.** existovalo v Palestině **Izraelské království**. Poslední soudce **Samuel** vybral za **prvního izraelského krále** mladého muže jménem **Saul**. Obřad uvedení Saula na královský trůn spočíval v **pomazání** posvátným olejem (vylitým na hlavu). Takový obřad se stal královskou tradicí a král měl titul *mašíach* (pomazaný) = počestně **mesiáš**. Saul válčil se střídavými úspěchy proti Pelištejcům.

Pomazání Saula na krále (knižní ilustrace z r. 1873)

Saulovým nástupcem se stal **David** z izraelského kmene **Juda**. Původně byl pastýřem, ale vynikl jako zdatný bojovník ve střetnutích s Pelištejci (Bible vypráví, jak David vrhacím koženým prakem zabil mohutného pelištejského bojovníka Goliáše). David se oženil se Saulovou dcerou Míkal. Stal se velmi proslulou starozákonní postavou. Jako král úspěšně válčil proti Pelištejcům a dalším národům. Dobył město **Jeruzalém** a učinil je **hlavním městem** Izraelského království. Samotný Davidův palác stál na jeruzalémské výšině **Sion**.

Michelangelo Buonarroti: David (16. století; detail) / Hora Sion v Jeruzalémě (dnešní stav) / Izraelské království za panování králů Davida a Šalomouna

David posunul **izraelské hranice až k Eufratu**; Izraelské království tehdy dosáhlo svého největšího územního rozsahu.

Davidův syn a nástupce **Šalomoun** se stal bohatým panovníkem; dovážel cenné zboží hlavně z **Egypta** a se ziskem je prodával okolním národům. Navázal přátelství s **Chíramem**, králem fénického státu Týros (viz s. 45). S využitím fénických stavebních surovin i stavitelských odborníků dal Šalomoun vybudovat v **Jeruzalémě** velkolepý **Chrám Hospodinův (První chrám)** a **královský palác**. Šalomoun s Chíramem pravidelně vysílali obchodní loďstvo do **země Ofir** kdesi na pobřeží Rudého moře pro zlato, drahokamy, vzácná dřeva atd.

Šalomoun měl současně mnoho manželek, zpravidla cizinek. Cizince-muže usedlé v Izraeli **zotročil** ke stavebním pracím a Izraelity zatížil **vysokými daněmi**. Zvýšil početnost **izraelského vojska**, které posílil i jezdeckem a válečnými vozy s koňmi. Proslul nejen bohatstvím, ale také **moudrostí**. V závěru života se však **odklonil od víry v Hospodina**. Bible zmiňuje mj. **Šalomounův soud**, kdy král chytře rozsoudil spor dvou žen o novorozeně (dal za pravdu té, která projevila mateřský vztah k dítěti) a vypráví o **královně Makedě** (?) z bohaté země **Sába** (kdesi na jižním pobřeží Rudého moře), která Šalomouna navštívila a oba si velmi porozuměli.

Šalomoun a královna ze Saby (15. století)

4.12.6 Rozdělená Palestina: království Judsko a Izrael

Nespokojenost ostatních izraelských kmenů s dominancí – a zejména daňovými nároky – kmene Juda vyplula na povrch po Šalomounově smrti. **Jednotné Izraelské království** se ocitlo v **krizi**, ztratilo mimopalestinská území a **rozpadlo se** – kolem r. 933 př. n. l. – na dva státy: **Judsko** (na jihu; kmen Juda; hlavní město Jeruzalém) a **Izrael** (na severu; ostatní izraelské kmeny; hlavní město Samaria, počestně Samarí).

Judsko bylo hospodářsky méně vyspělé, ale politicky stabilnější; vládla tam jediná dynastie – ta Davidova. Naproti tomu Izrael bohatl z dálkového obchodu, ale trpěl častými mocenskými boji různých dynastií.

V obou palestinských státech působili **proroci**: osobnosti, které bděly nad čistotou judaistické víry. Proroci veřejně kritizovali odklony králů i obecného lidu od Božího zákona a předpovídali temné důsledky takového jednání. Mezi nejpopulárnější proroky patřil **Elijáš**, působící v Izraeli za vlády krále **Achaba**. Achab se oženil s krásnou, ale panovačnou princeznou **Jezábel** z fénického Týru. Jezábel získala svého manžela pro uctívání fénických bohů. Když Achab padl v boji, Jezábel se hodlala zmocnit vlády, ale skupina dvořanů ji shodila z okna královského paláce a ona zahynula.

Izrael a Judsko

4.12.7 Asyrské zajetí Izraelců a babylónské zajetí Judejců

V **10. – 7. století př. n. l.** existovala semitská **Novoasyrská říše** (předchází staroasyrské období se vyznačovalo existencí asyrských obchodních osad; viz s. 44). V r. **722** Asyřané po tříletém obléhání **dobyli Samaří** a s ním i celý **Izrael**. Desítky tisíc Izraelců byly natrvalo **deportovány** do Asýrie jako zotročená pracovní síla pro stavební práce. Naopak na izraelské území byli jako náhrada přesídleni někteří obyvatelé z Mezopotámie, kteří se tu pak smísili se zbytky Izraelců. Tak vznikla populace nazývaná **Samaritáni**: vyznávali judaismus kombinovaný s prvky asyrského polyteismu. Ryzí víra v Hospodina zůstala tedy omezena především na obyvatele Judska: přibližně od té doby je můžeme nazývat pojmem **Židé**.

Proti novoasyrské nadvládě se vzbouřili Babylóňané: vytvořili **Novobabylónskou říši** a ta Novoasyrskou říši v 7. století př. n. l. zničila. Novobabylónská říše rozšiřovala své území; po desetiletých bojích **dobyla r. 587 Jeruzalém** a s ním i celé **Judsko**. Jeruzalém Babylóňané pobořili; **zničen byl i První chrám**. Asi čtvrtina všech Židů byla deportována do Babylónie jako pracovní síla – hovoří se o **babylónském zajetí Židů**.

Deportace Židů do Babylónie (knižní ilustrace z r. 1873)

Počínaje obdobím babylónského zajetí se mezi Židy významně rozšířila **víra v budoucí existenci nového mesiáše**. Tentokrát to však nebude pouhý král, ale dějinný zachránce (spasitel) Židů – skutečný **Mesiáš** –, který vzejde z Davidova rodu, bude obdařen mocnou Boží přízní a učiní z Jeruzaléma opět centrum Božího lidu, jehož rozptýlenost tak bude zrušena. Tento mimořádný Mesiášův, ale vlastně Boží čin ukončí celé dosavadní dějiny válek a nespravedlnosti; i ostatní národy pochopí Hospodinovu moc a uvěří v něj. Tak nastane věčný stav všeobecného souladu světa i lidstva s Bohem. Židé několikrát ztotožnili Mesiáše s konkrétními osobnostmi, ale vždy byli zklamáni. Odtud se součástí judaismu stala představa, že Hospodinův lid je Bohem vyvolen k povinnosti zdokonalovat sebe i svět v přípravě na Mesiášův příchod až na konci dějin.

V r. **539** Novobabylónskou říši dobyli **Peršané**. Židům v Mezopotámii dovolili vrátit se do Judska, které však učinili jednou ze součástí své velké říše. Tak **skončilo babylónské zajetí Židů**.

Židé vybudovali v Jeruzalémě Hospodinův **Druhý chrám**, ale lokálními centry židovského náboženského i společenského života se staly modlitebny **synagogy**. Postupně se jako dva trvalé židovské náboženské a národní symboly prosadily šesticípá **Davidova hvězda** a sedmiramenný svícen **menora**. S židovstvím je spojena i soustava dietetických a gastronomických pravidel

nazývaná **kašrut** (též **košer**): mezi ně patří odmítání vepřového masa, naopak povolená je konzumace masa zbaveného krve, ale nemísí se masné pokrmy s mléčnými atd.

Davidova hvězda / Menora

Otázky a úlohy:

1. O tom, že Bible je stále živou knihou, svědčí mj. přetrvávající obliba různých rčení, pořekadel a přísloví vycházejících z biblických příběhů. Objasněte, co znamenají níže uvedená slovní spojení a zkuste si vzpomenout ještě na některá další: budiž světlo, začít od Adama, zakázané ovoce, Kainovo znamení, po nás potopa, holubice míru, zůstat jako solný sloup, chluptátý jako Ezau, prodat za mísu čočky, tanec kolem zlatého telete, David a Goliáš, šalamounské rozhodnutí, Jobova zvěst.

2. Kde je ve vašem okolí nejbližší synagoga (třeba už zrušená) nebo židovský hřbitov? V čem je židovský hřbitov vzhledově neobvyklý?

Malířství: Michelangelo Buonarroti: *Stvoření světa* (16. století); Lucas Cranach starší: *Adam a Eva* (16. století). Sochařství: Michelangelo Buonarroti: *Mojžíš, David* (16. století); František Bílek: *Mojžíš* (1905). Hudba: Giuseppe Verdi: *Nabucco* (opera; 1842). Beletrie: Roark Bradford: *Černošský Pán Bůh a páni Izraeliti* (1928); Karel Čapek: *Kniha apokryfů* (1932); Joseph Heller: *Bůh ví* (1984); Franz Werfel: *Jeremiáš* (1937). Film: *Stvoření světa* (Československo – Francie; 1958): kreslený film, režie Eduard Hofman, výtvarník Jean Effel, v české verzi mluví Jan Werich; *Šalamoun a královna ze Sábý* (Spojené státy; 1959): režie King Vidor, hrají Yul Brynner, Gina Lollobrigida; *Bible* (Spojené státy; 1966): režie John Huston, hrají Franco Nero (Ábel), Richard Harris (Kain), John Huston (Noe), George C. Scott (Abraham), Ava Gardnerová (Sára).

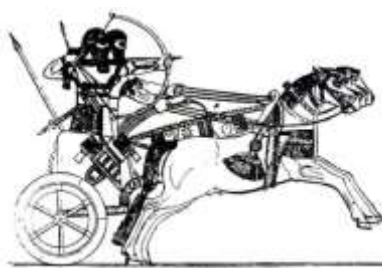
4.13 Novoasyrská říše (10. – 7. století př. n. l.)

Patrně nejvýznamnějším z tvůrců **semitské Novoasyrské říše** byl král **Tiglatpilešar III.** Vnitřní soudržnost Asýrie stála na vysokých daních, tvrdé vojenské síle a na promyšleném vnitřním administrativním uspořádání, kdy země byla propojena sítí silnic, po nichž spěšní jízdní poslové udržovali kontakt mezi centrem a jednotlivými oblastmi.

Král **Sargon II. Asyrský** dobyl r. **722 př. n. l.** království **Izrael** a dal odvléct část Izraelců do Mezopotámie (viz s. 49). Jeho syn a nástupce **Sinacherib** dal vystavět na starších základech nové hlavní město **Ninive** s přepychovým královským palácem, se zahradami a se soustavou vodovodů vedoucích až z okolních hor; v Ninive na rozloze asi 7 km² žilo víc než 100 tisíc obyvatel.

Sinacheribův syn **Asarhaddon** dokonce dobyl **Egypt**. Posledním významným novoasyrským panovníkem byl Asarhaddonův syn **Aššurbanipal**. V **Ninive** vybudoval rozsáhlou **knihovnu** s asi 30 tisíci klínopisných tabulek (dochovala se tu i jedna z verzí *Eposu o Gilgamešovi*).

Novoasyrská říše / Asyrský válečný vůz / Ochranné božstvo z královského paláce v Ninive

4.14 Novobabylónská říše (7. – 6. století př. n. l.)

Semitští Babylóňané se vzbouřili proti asyrské nadvládě. R. **612 dobyli Ninive**, čímž zničili Novoasyrskou říši. Vybudovali svůj vlastní velmocenský stát, **Novobabylónkou říši**, jejímž nejvýznamnějším panovníkem se stal **král Nabukadnezar II.** Dobył mnohá území; v r. **587 př. n. l.** pobořil **Jeruzalém** a část Židů dal odvléct do **babylónského zajetí** (viz s. 49).

Nabukadnezar posílil **opevnění Babylónu**: nyní se skládalo z několika pásů mohutných hradeb zpevněných obrannými věžemi. Do města se vstupovalo 8 branami: nejproslulejší je **Ištařina brána**. Povrch vnější strany některých hradeb byl pokryt modře glazovanými cihlami s reliéfními zvířecími motivy draků, býků a lvů – plnily dekorativní i odstrašující funkci.

Nabukadnezar dal v Babylónu vybudovat proslulé **visuté (terasovitě) zahrady** – prý pro svou manželku (Amytis / Semiramis?), aby se jí nestýskalo po kvetoucí přírodě její hornaté vlasti.

Další proslulou stavbou v Babylónu byl obnovený **zikkurat Etemenanki**, který se nyní tyčil do výše téměř 100 m. Židovští zajatci si o něm vytvořili biblický příběh o nedokončené **babylónské věži**, kterou prý zpupní lidé kdysi marně stavěli s cílem dosáhnout až k Bohu do nebes.

Novobabylónská říše / Ištařina brána (rekonstrukce) / Visuté zahrady v Babylónu (rekonstrukce)

4.15 Perská říše (6. – 4. století př. n. l.)

4.15.1 Vznik perského státu

Indoevropský národ Peršané (Íránci) se usadil **po r. 1000 př. n. l. severně od Perského zálivu**. Tamější hornatá krajina byla bohatá na ložiska kovů, stavebního materiálu, drahých kamenů aj. Měla i příhodné podmínky pro zemědělství a protínaly ji dálkové obchodní cesty.

V **6. století** perský **král Kýros II. Veliký z dynastie Achaimenovců** podnikl sérii úspěšných vojenských výbojů a vytvořil rozlehlou **Perskou říši**, která zahrnovala téměř celý Blízký východ. Na vysvětlenou: již ve starověku se v Evropě vžilo používat perská jména v jejich pořečtění podobě, takže např. Kýros se ve skutečnosti jmenoval Kuruš atd.

V r. **538** Kýros dovolil **zajatým Židům vrátit se do Judska**, které ovšem zůstalo **součástí perského území** (viz s. 49).

Kýrův syn a nástupce Kambýsés II. a jeho příbuzný **Dáreios I.** Perskou říši ještě poněkud rozšířili, takže **na počátku 5. století** byla **největším státem** tehdejšího světa: sahala od bulharského pobřeží a Egypta na západě až po řeky Indus a Syrdarja na východě. Hlavními městy byly současně **Persepolis** v jádře perského území a **Súsy** na jihovýchodním okraji Mezopotámie.

Vládu perských králů charakterizujeme jako **patriarchální despotii**. Král sice vládl neomezeně, ale nebyl považován za boha, a stylizoval se do pozice přísného, avšak chápavého otce svého lidu.

Dáreios I. vnitřně upevnil Perskou říši efektivními **reformami státní správy i financí**. Rozdělil říši na administrativní celky **satrapie**. Panovník byl s nimi v kontaktu díky síti silnic s poštovními stanicemi (podobnou měli kdysi Asyřané), ale satrapie si užívaly značnou **autonomii** (vnitřní samosprávu s rozhodovacími pravomocemi v rámci říše).

Perská kultura snese přísná měřítká. V **architektuře** jsou časté zdobné **reliéfy**, ovšem Peršané vynikali i v **užitém umění**, přičemž často využívali **zvířecí motivy**.

Všeobecným dorozumívacím jazykem se v mnohonárodnostní Perské říši stala semitská **aramejščina** (je v ní psáno i několik menších částí biblického Starého zákona).

Perská říše

4.15.2 Zoroastrismus

V achaimenovské době se mezi Peršany rozšířilo nové náboženství, které nazýváme **zoroastrismus**, podle jeho perského zakladatele **Zarathuštry**. Ten žil někdy před vznikem Perské říše a nahradil dosavadní perský polyteismus **náboženstvím dualistickým**.

Podle zoroastrismu podstatou dějin je **boj dobra se zlem**. Dobro ztělesňuje nejvyšší bůh **Ahura Mazda** (*Pán moudrosti*; nazýván též **Óhrmazd**), zlo představuje duch **Angra Mainju** (*Zlý duch*; též **Ahriman**). Oba jsou nerozlučitelní (jako den a noc). Po svém boku mají řadu nadpřirozených pomocníků. Člověk by se měl svobodně rozhodnout pro Óhrmazda: stačí k tomu **dobré myšlenky, dobrá slova a dobré skutky**. Na konci dějin Óhrmazd zvítězí ve velkém zápase nad Ahrimanem a nastolí vládu **věčného dobra** spojenou se **vzkříšením mrtvých** a **posledním soudem**. Lidé, kteří se za života rozhodli pro zlo, budou muset projít trýznivým očištěním.

Soubor posvátných zoroastrických spisů se nazývá **Avesta**. Očistnými symboly zoroastrismu jsou **věčný oheň a čistá voda**; zoroastričtí kněží se nazývají **mágové**. Zoroastrismus se stal v Perské říši dominantním náboženstvím, ale Peršané byli nábožensky tolerantní.

Perští válečníci / Perský picí roh ve zvířecím tvaru (rhyton) / Faravahar – symbol zoroastrické věrouky; člověk se vznáší na okřídleném disku, tři řady per symbolizují tři zásady dobrého života, dvě stuhy značí dualitu dobra a zla, člověk je tváří obrácen ke straně dobra, gesto pravé ruky odkazuje k nadosobním hodnotám a kruh je znamením věrnosti.

Otázky a úlohy:

1. Co v dnešní běžné řeči znamená slovo *babylón*?
2. Ke kulturnímu přínosu i územnímu rozsahu Perské říše odkazují dva ovocné stromy, jejichž pěstování se posléze rozšířilo i do Českých zemí – broskvoň a meruňka; podrobnosti zjistíte, když si najdete jejich latinské názvy.
2. V moderní době některé myšlenky zoroastrismu využil známý německý filozof. Jak se jmenoval a jak se nazývá jeho nepopulárnější spis?

5. Starověké Řecko

5.1 Poloha a přírodní podmínky

Starověké Řecko

Chronologicky **první evropskou zemí**, která vstoupila do období **starověku**, se stalo **Řecko**. Starověké Řecko bylo ovšem rozlehlejší než dnešní Řecká republika, i když obě oblasti se ve své většině překrývají. **Starověké Řecko** se skládalo ze **3 částí**:

a) **Jižní část Balkánského poloostrova;**

b) **Přílehlé ostrovy:** menší a střední ostrovy v Egejském a Jónském moři a dva ostrovy velké – Kréta a Kypř;

c) **Západní pobřeží Malé Asie.**

Kultura starověkých Řeků a starověkých Římanů (národa pocházejícího z Itálie) se souhrnně označuje pojmem **antika** (kultura nejstarších evropských států; lat. *anticus* = *starobylý*).

Řekové (stejně jako někdejší Římané) jsou **indoevropský národ**. Sami sebe označují slovem *Ellénes* (počeštěně **Hellénové**) a svou zemi *Elláda* (Hellada), dříve Ellás (**Hellas**). Mezi indoevropskými jazyky pak **řečtina** sama tvoří jednu z jazykových větví.

Řecko je **velmi členitá země** ve smyslu jak horizontálním (poloostrovy, zálivy a ostrovy), tak vertikálním: vnitrozemí je většinou hornaté, přičemž hory – mnohdy zalesněné – se střídají s kotlinami, a úrodných nížin je málo, neboť hory často spadají příkře až k mořskému pobřeží. **Podnebí** jako celek má středomořský charakter s horkým a suchým létem a mírnou a deštivou zimou, ale v horách ve vnitrozemí jsou podmínky mnohem drsnější (v zimě i se sněhem).

5.2 Egejské kultury a příchod Řeků (3. – 2. tisíciletí př. n. l.)

Abychom pochopili všechny zvláštnosti starověkých řeckých dějin, musíme si uvědomit, že **první výrazně vyspělou kulturu v Řecku** nevytvořili Řekové, ale zcela jiné, **předřecké (předhelénské) národy**, které dokonce ani nebyly indoevropské a které čerpaly kulturní podněty z různých dostupných oblastí Blízkého východu.

Kulturu předřeckých obyvatel Řecka nazýváme **egejská kultura**; existovala na úrovni **doby měděné a doby bronzové** a dělíme ji do **3 okruhů**, jimiž jsou:

1. Kykladská kultura (3. tisíciletí př. n. l.): Existovala na souostroví **Kyklady** v Egejském moři (řec. *kýklos* = *kruh*), těžila z výskytu kvalitního stavebního kamene a je známá především **kykladskými idoly**: stylizovanými (esteticky zjednodušenými) mramorovými soškami štíhlých žen (muži byli zobrazováni mnohem méně).

2. Mínojská kultura (3. – 2. tisíciletí př. n. l.): Existovala na **Krétě** a vytvořila tam řadu **městských států**. Je pojmenována podle bájného krále **Mínóa**, jenž prý vládl v nejvýznamnějším krétském státě **Knóssos**. Správním i hospodářským centrem krétských států byl vždy rozlehlý neopevněný **palác** se spleťtým půdorysem, jenž byl soustředěn kolem obdélného dlážděného dvora, sloužícího patrně k různým ceremoniím; odtud se název knósského paláce Labyrinthos – **Dům** (kultovní) **dvojitě sekery** – stal synonymem **bludiště**.

Mínojci (Krétané) zdobili vnitřní stěny paláců malbami včetně **fresek**, zhotovovaných na vlhké omítce. Vytvářeli tvarově i ornamentálně vynikající **keramiku**, kterou s úspěchem **vyváželi** do

jiných zemí včetně Egypta, a nakupovali odtamtud luxusní zboží. Významnými krétskými vývozními artikly byly také **ovčí vlna a olivový olej**. Kréťané se stali zdatnými **lod'áři i námořníky** a šířili svůj vliv především na řeckou pevninu.

K hospodářské evidenci Kréťané používali **první evropské písmo**.

V mínojském **náboženství** hrál významnou roli **kult býků**. Proslulé jsou odvážné krétské **akrobatické hry dospívajících dívek i chlapců** s těmito zvířaty, symbolizujícími sílu a plodnost; patrně šlo o součást iniciačních rituálů na prahu dospělosti. V krétské společnosti měly **ženy** značně významnější a volnější postavení než v jiných starověkých zemích.

Pozůstatky paláce v Knóssu

Akrobatická cvičení s býkem (freska v Knóssu)

Rozvoj mínojské kultury zastavila až mohutná přírodní katastrofa. S největší pravděpodobností se jednalo o superničivý **sopečný výbuch na egejském ostrově Théra** (dnes Santorini) někdy v období **17. – 16. století**: propadnutí velké části ostrova do moře vyvolalo zkázonosnou vlnu tsunami, která poničila mnohé krétské přístavy, a množství vulkanického popela v ovzduší nadlouho snížilo výnosy krétského zemědělství. Oslabená mínojská kultura pak podlehlá několika vlnám **invazních útoků** jiných etnik – **Řeků a mořských národů** (v **15. – 12. století**).

3. Helladská kultura (3. – 2. tisíciletí př. n. l.; mykénská fáze asi 1700 – asi 1050): Helladská kultura existovala v **balkánské části Řecka**. Je pro ni příznačný např. **megaron** – obdélníkový dům s vchodem v kratší stěně; později se stal – doplněn o vnější sloupořadí – typickou řeckou palácovou i chrámovou stavbou.

Ve **2. tisíciletí** přišly ze severu do Řecka **pastevecké řecké kmeny** a **smísily se** – etnicky i kulturně – s **nositeli helladské kultury**, nad nimiž získali **převahu**. Nově vzniklá populace vytvořila **kolem r. 1700** na nejjižnějším řeckém poloostrově **Peloponnés(os)** městský stát **Mykény** jako centrum balkánské části Řecka. **Mykénskou kulturu** tedy můžeme chápat jako svébytnou **poslední, vrcholnou a národnostně již většinou řeckou etapu helladské kultury**. Mykéňané udržovali **kontakty s mínojskou Krétou**, přičemž se obohatili jejím kulturním přínosem. Prosperující mykénský stát demonstroval svůj potenciál **robustními (kyklopskými) hradbami** (s proslulou Lví bránou), **královským palácem** a **přepychově vybavenými pohřby velmožů** (v šachtových hrobech a kopulovitých hrobkách). Můžeme říci, že právě **Mykény se staly ohniskem vzniku řeckého národa a skutečné řecké antické kultury**.

Počínaje 16. stoletím Mykéňané **expandovali** i do jiných částí Řecka a na ostrovy v Egejském moři; dokonce **dobyli Krétu**.

Mykénská kultura **zanikla až v 11. století** pod tlakem jak dalších vln řecké migrace, tak i mořských národů.

Mykénské hradby se Lví bránou / Zlatá pohřební maska z Mykén

5.3 Řecké kmeny

Kolem r. 2000 př. n. l. začali ze severu do Řecka přicházet v několika vlnách **indoevropští Řekové**. Objevili se jako **migrující pastevcí** a dělili se na 4 hlavní kmeny:

1. **Achajové**: přišli nejdříve, smísili se s nositeli helladské kultury a spolu s nimi vytvořili městský stát **Mykény**, usídlili se v různých krajích severního, středního a jižního balkánského Řecka, dobyli mínojskou Krétu a pronikli až na Kypr, usadili se i na několika místech v Malé Asii;

2. **Iónové**: ovládli střední Řecko (poloostrov **Attiku** aj.) a většinu egejských ostrovů a západního maloasijského pobřeží;

3. **Aiolové**: zprvu žili v některých oblastech středního Řecka, ale byli odtud vytlačeni a odešli na některé egejské ostrovy (zejména Lesbos) a do nevelké části maloasijského Řecka;

4. **Dórové**: přišli nejpozději – až před r. 1000 –, přispěli k zničení mykénské kultury Achajů, ovládli poloostrov **Peloponnés**, dobyli na Achajích Krétu a usadili se v jižní části Egeidy a maloasijského Řecka (ostrov Rhodos aj.).

5.4 Řecké náboženství a trojská válka

Starověcí Řekové vyznávali – stejně jako jiné, okolní národy – **polyteistické náboženství**. Ve srovnání s pravěkými společnostmi nebo s drtivou většinou starověkého Blízkého východu bylo řecké náboženství více **antropomorfované**: bohové měli důsledně lidský vzhled i vlastnosti. Řečtí bohové sídlili v palácích na nejvyšší řecké hoře **Olymp(os)** (téměř 3 000 m).

Na počátku světa existovala neuspořádaná skutečnost **chaos**. Z ní postupně vznikal uspořádaný svět **kosmos** a první – dávné – generace bohů. **Zbožštěná Země – bohyně Gáia** – a její manžel **Úranos** zplodili mnoho dětí, jimž vládli. Mezi těmito potomky byli i bůh Kronos a bohyně Rheia, jimž se narodil mj. bůh **Zeus** (2. pád *Dia*, 3. p. *Diovi* atd.; střídání hlásek Z a D není u indoevropských jazyků neobvyklé – srovnej např. českou dvojici *chůze* x *chodit*). Kronos a Rheia vystřídali v čele bohů své rodiče. Zeus však Krona svrhl, nadlouho jej uvěznil v podsvětí (v říši mrtvých hluboko pod zemskou deskou) a sám se stal vládcem bohů – ti se usídlili na Olympu.

Zeus byl v antickém Řecku nejvyšším bohem, pánem všeho kromě osudu; viditelným projevem jeho moci bylo ovládání hromu, blesku a deště. Diovou manželkou se stala **Héra** (božská ochránkyně manželství a rodiny). Dalšími bohy či bohyněmi byli **Athéna** (panenská bohyně rozvážného boje, řemesel a moudrosti), **Apollón** (bůh slunečního jasu, hudby a básnictví a dárce zdraví), **Afrodité** (bohyně lásky, sexuality a krásy), **Arés** (bůh ničivé války), **Artemis** (panenská bohyně přírody a lovu), **Erós** (bůh milostné touhy), **Hádés** (vládce podsvětí), **Héfaistos** (bůh ohně a kovářství), **Hermés** (ochránce pocestných a obchodníků, posel bohů), **Poseidón** (bůh moře a vodního živlu vůbec)...

Někteří z řeckých bohů a bohyní:
Zeus, Athéna, Afrodité, Poseidón.

Své náboženské představy Řekové vtělili

do svých mýtů. **Mýtus** je obrazný příběh objasňující smysl i podstatu světa a vztahy mezi lidmi a světem; starověký mýtus se označuje jako **báj (báje)**. Soubor mýtů konkrétního národa nazýváme obecně **mytologie (bájeslovi)**; mýty byly obsahem již mezopotamského příběhu o Gilgamešovi a najdeme je i v některých částech biblického Starého zákona. Dominantním žánrem mytologických příběhů je **epos** (rozsáhlá básnická skladba, v níž je děj doplňován popisnými apod. pasážemi). Z řeckých mytologických básnických děl jsou nejznámější **eposy *Ílias* a *Odysseia***, jejichž konečný tvar je připisován básníku jménem **Homér(os)**, který žil pravděpodobně v 8. století př. n. l.

Oba eposy vyprávějí o **trojské válce a jejích hrdinech**. Jde o obléhání a dobytí maloasijského pobřežního městského státu **Trója** (zvaného též **Ílion**). Podle *Íliady* došlo k desetileté válce proto, že **trojský princ Paris unesl krásnou Helenu**, manželku krále **Meneláa** z peloponéského městského státu Sparty. Vrchním velitelem spojeného řeckého – vlastně achájského – vojska, které se přeplavilo na lodích do Malé Asie a obléhalo Tróju, byl Meneláův bratr, mykénský král **Agamemnón**. Mezi řeckými hrdiny vynikali např. statečný **Achilleus** a chytrý **Odysseus**, na trojské straně vedle Parida bojoval mj. i jeho bratr **Hektór**. Do války zasahovali **olympští bohové**, rozdělení v přízni projevované oběma stranám konfliktu. Achájové nakonec Tróju dobyli lstí a zpusťovali ji; Meneláos svou Helenu opět získal. Homérové eposy jsou uměleckým literárním dílem, ale jistý historický základ mají: archeologické výzkumy v Tróji odhalily, že město bylo **krátce po r. 1200** opravdu **zničeno** (a zanedlouho vybudováno znovu). Zřejmě šlo o událost z bojovného pronikání Achajů na pobřeží Malé Asie (viz s. 51 – 52), přičemž je možné, že tehdejší poražená populace Trójanů vznikla smísením původnějšího obyvatelstva s nějakou dřívější achájskou migrační vlnou.

Dobývání Tróje

Druhý homérický epos – *Odysseia* – líčí desetileté dobrodružné a fantazijní putování Odyssea (krále ostrova Ithaka) z dobyté Tróje domů k manželce Pénélope a synu Télemachovi.

5.5 Temné (homérické) období (asi 1100 – asi 800 př. n. l.)

Období tří staletí po zániku poslední z egejských kultur se obvykle nazývá **temné nebo homérické období řeckých dějin**. Jedná se o dosud málo poznanou etapu řecké historie, s minimem písemných pramenů; ovšem důležitým zdrojem informací tu jsou **Homérové eposy *Ílias* a *Odysseia***. Jinými slovy: homérické eposy odrážejí podobu řecké společnosti v temném období, nikoli v době trojské války, o níž sice vyprávějí, ale která se odehrála již dříve.

V temném (homérickém) období řecká společnost přešla **z doby bronzové do doby železné**.

Homér: *Ílias* (8. století př. n. l.):

Když byly oddíly všechny i s vůdci sešikovány,
Trójané s velikým křikem a rámusem táhli jak ptáci;
podobně pod klenbou nebes křik jeřábů vůkol se šíří,
kteří unikli zimě a lijáku nevýslovnému...
naopak achájské šiky šly potichu, dýchaly silou,
s velikou touhou v srdci, že budou se navzájem bránit.

Otázky a úlohy:

1. Proč se Řecko nazývá – v mnoha jazycích – právě takto nebo podobně?
2. Objasněte smysl následujících frazémů: Achillova pata, danajský dar, homérický smích, jablko sváru, nosit sovy do Athén, trojský kůň.
3. Pojem *labyrinth* se objevuje v názvu známého spisu slavného českého tvůrce. Oč jde?

Beletrie: Eduard Petiška: *Staré řecké báje a pověsti* (1958/1964); Mary Renaultová: dílogie **Král musí zemřít** (1958) – **Býk přichází z moře** (1962). **Film:** *Souboj Titánů* (Velká Británie – Spojené státy; 1981): režie Desmond Davis, hrají Harry Hamlin (Perseus), Judi Bowkerová (Andromeda), Laurence Olivier (Zeus), Ursula Andressová (Afrodíté); *Souboj Titánů* (Spojené státy – Velká Británie; 2010): režie Louis Leterrier, hrají Sam Worthington (Perseus), Alexa Davaolosová (Andromeda), Liam Neeson (Zeus); *Troja* (Spojené státy aj.; 2004): režie Wolfgang Petersen, hrají Brad Pitt (Achilleus), Orlando Bloom (Paris), Diane Krugerová (Helena).

5.6 Archaické období (asi 800 – asi 500 př. n. l.)

5.6.1 Státní zřízení ve starořeckých městských státech

Na přelomu temného a archaického období starořeckých dějin vzniklo množství řeckých městských států – často na základech z mykénské fáze helladské kultury (viz s. 51).

Řecký městský stát označujeme pojmem *polis* (řec. *pólis* = město, obec, stát), množné číslo *poleis*. V zeměpisně velmi členitém Řecku existovalo více než 1000 *poleis*. Měly různá státní zřízení, v některých případech vývojově propojená. Obecně se jednalo se o tyto typy států:

1. Monarchie (vláda jednoho): V čele řecké monarchie vždy stál král (řec. *basileus*); své postavení si vydobyl jako čelný vojevůdce a jeho královská vláda se zpravidla stávala dědičnou v mužské linii. Král byl v *polis* nejvyšším držitelem vojenské, soudní a kněžské moci.

2. Aristokracie (vláda nejlepších): Moc krále byla omezena či posléze nahrazena vládou nejbohatších pozemkových vlastníků, kteří vzešli z královny vojenské družiny, Pojem *aristokracie* označuje jednak tuto vládu, jednak příslušnou vládnoucí vrstvu (přináležitost k ní se dědí a označuje se jako *urozenost*). Pokud ve státě vládne jen malá, ale prakticky všemocná prospěchářská skupina osob – často jde o část aristokratů –, takovou skupinu i její vládu nazýváme *oligarchie*.

3. Tyrannis (vláda samovládcce): Neomezené panování aristokrata, který však stojí mimo samotnou aristokracii a je podporován lidem, jenž takto skoncoval s její vládou. Tyrannis vydržela nejvýše jen několik málo generací, ovšem podobnost s českým slovesem *týrat* je pouze náhodná.

4. Demokracie (vláda lidu): Nejvyspělejší forma státního řízení, opírá se o pojem *lid* (*démos*).

Obyvatelstvo starořeckých států a v jeho rámci lid/démos/občané

(tučně ohraničeno):

Dospělí osobně svobodní lidé		Cizinci	Otroci
Narození v dané polis			
Muži	Ženy		

Všichni občané si byli rovni před zákonem; Základním orgánem, jímž občané vytvářeli politiku v *polis*, bylo **lidové shromáždění** občanů. Volilo úředníky, vydávalo zákony, rozhodovalo o válce a míru... Každodenní vládu vykonávali **volení** (zpravidla na 1 rok) **státní úředníci**. Návrhy zákonů předkládala lidovému shromáždění **rada starších** nebo **rada** z volených **zástupců regionů**. Hlasovalo se prostým rozestoupením na dvě strany apod. nebo pomocí popsanych střepů. **Soudní pravomoci** byly v jednotlivých *poleis* řešeny různě. **Státní příjmy** stály na dovozních a vývozních clech, přístavních poplatcích, výnosu z těžby surovin, na pravidelných daních od usedlých cizinců a na občasných platbách od občanů (u příležitosti války, ale i náboženských slavností apod.).

Většina *polis* měla **rozlohu** v řádu desítek až stovek km² a obyvatelstvo se počítalo na tisíce až desetitisíce (největší *polis* Sparta: přibližně 8 400 km² = asi jako Plzeňský kraj v dnešní České republice; *polis* Athény: asi 2 600 km² = asi jako Liberecký kraj). **Občané** tvořili vždy jen menšinu obyvatel: v největších *poleis* se lidového shromáždění účastnilo kolem 10 tisíc mužů.

Ovšem odhlédneme-li na chvíli od faktu, že **starořecká demokracie** se týkala pouze menšiny populace, musíme říct, že politicky aktivní občané v *polis* se většinou navzájem osobně znali a jejich rozhodování bylo průhledné a nezasažené zákulisními vlivy – v tomto smyslu starořecká demokracie vysoce převyšuje dnešní poměry. Starořecké *poleis* však neznaly dnes typickou zastupitelskou demokracii, která se opírá o parlament, tedy o zvolený zákonodárný sbor.

5.6.2 Velká řecká kolonizace (8. – 6. století př. n. l.)

Ekonomický rozvoj *poleis* vedl k početnímu nárůstu jejich obyvatelstva, což vyvolalo poptávku po osidlování nových lokalit mimo řecké území. Tak došlo k **Velké řecké kolonizaci**

(8. – 6. století př. n. l.): lat. *colonia* = *osada*; pod pojmem *kolonizace* se rozumí *záměrné zakládání osad ve vzdálených lokalitách*. **Starořecké kolonie** byly zakládány významnými poleis. Kolonie vznikala na území v zásadě (téměř) neobydleném a stávala se nezávislou polis. Se zakladatelským, mateřským státem (**metropolis**) ovšem udržovala přátelské styky.

Řekové vytvářeli kolonie na pobřeží Středozemního a Černého moře. Mnohá dnešní města v této oblasti mají tedy starořecké kořeny: Benghází, Drač, Marseille, Messina, Neapol, Sevastopol, Side, Suchumi, Syrakusy, Varna...

5.6.3 Sparta

Polis Spartu založila **před r. 1000 př. n. l.** část řeckého kmene **Dóru** v krajině **Lakónii** na poloostrově **Peloponnésu**.

Blízkost otevřeného moře zajistila oblasti dostatek vláhy, a tedy dobré podmínky pro **zemědělství a ovocnářství**. V Lakónii se nacházela významná ložiska **železné rudy**.

Podle řeckých bájí Spartu založil král Lakedaimón a jeho manželka Sparta; proto sami Spartané používali pro označení svého státu obě jejich jména. Na území Sparty žilo v době dórské invaze i početné dřívější obyvatelstvo (Achajové aj.), které si Spartané podrobili (viz s. 52). **Vícenárodnostní charakter** spartského státu byl ještě posílen, když v 8. století Sparta dobyla a ke svému území připojila sousední krajinu **Messénii**. Veškeré spartské území bylo majetkem státu. Celý tento vývoj vedl ke specifickému rozdělení spartského obyvatelstva, jež tvořili:

A. Lakedaimoňané:

1. Spartané: Dórové; spartanští muži byli jedinými plnoprávními obyvateli polis Sparty; každá spartánská rodina dostala od státu přiděl půdy i s rodinami heilótů, kteří na ní pracovali jako zemědělci, a Spartany tak živili; spartanští muži se věnovali jen vojenství – vytvářeli oddíly hoplítů (těžkooděnců; mohutně vyzbrojené pěchoty);

2. perioikové: pocházeli z dřívějšího obyvatelstva, ale byli loajální ke Spartánům; věnovali se zemědělství, řemeslu a obchodu, a státu platili daně; muži museli sloužit ve spartském vojsku (někdy i jako hoplité) vedle Spartánů, ale nemohli se účastnit politického života.

B. heilóti: pocházeli z dřívějšího obyvatelstva, ale byli považováni za nebezpečné pro Spartany; byli to vlastně státní otroci, ve spartském vojsku sloužili jako lehkoooděnci a veslaři; tvořili většinu spartského obyvatelstva.

V čele Sparty stáli **2 rovnoprávní králové – archagetové** – ze 2 nejvýznamnějších rodů (Ágidovců a Eurypóntovců). Jejich moc však byla výrazně omezena sborem **5 eforů**: to byli volení nejvyšší úředníci ve Spartě, dohlíželi na dodržování zákonů a na činnost králů. Spartská rada starších – **gerúsiá** – byla třicetičlenná (doživotně volených 28 členů ve věku 60+ a oba králové). Lidové shromáždění se nazývalo **apellá** (všichni Spartané ve věku 30+).

Spartanští chlapci a mladíci byli od 7 do 30 let věku vychováni mimo rodinu, v branných oddílech. Učili se gramotnosti (číst a psát), mytologii, zákonům a zpěvu, hudbě i tanci, ale především sportovním a posléze vojenským dovednostem. Zvykali si na skromné živobytí, naprostou poslušnost a přesné a stručné vyjadřování. Mladí Spartané často podnikali organizované ničivé – i vražedné – útoky na heilóty. **Spartánské dívky** byly vychovávány v původní rodině, ale i u nich hrály velkou roli sport a hudba. Byly připravovány pro roli pečlivé matky i hospodyně, ale na veřejnosti vystupovaly jako sebevědomě a atraktivní osobnosti.

Cizincům Spartané nedůvěřovali, a tak jich ve Spartě žilo jen málo.

Sparta vytvořila v 6. století **vojenskou alianci**, kterou nazýváme *Peloponnéský spolek* (skutečný název zněl: *Lakedaimoňané a jejich spojenci*). Pod **spartskou převahou (hegemonií)** spolek zahrnoval téměř všechny poleis na Peloponnésu a zajišťoval jim vzájemnou vojenskou pomoc.

Chronologicky první osobností spartských dějin, o níž se dochovaly zmínky, byl polomytický zákonodárce **Lykúrgos**, údajný tvůrce **státního zřízení** ve Spartě.

5.6.4 Athény

Athény s okolím jsou považovány za nejtypičtější řecké město a nejvýrazněji určují to, co chápeme pod pojmem *řecká antika*. Městský stát Athény založila **po r. 1000 př. n. l.** část řeckého kmene **Iónů** na poloostrově **Attice** ve středním Řecku. Oblast byla svou polohou předurčena pro rozvoj **mořeplavby**. Navíc na hornaté špičce poloostrova se těžila výnosná **ložiska stříbra, olova a mědi**; na více místech v Attice byl pro účely stavebnictví i sochařství dobýván **mramor**.

Athény se nazývají podle **bohyně Athény** – božské ochránkyně města; ztělesňovala principy, které Athéňané oceňovali: moudrost, řemeslnou zdatnost, bitevní strategii, architektonickou vytríbenost... Jádrem Athén bylo a dodnes je skalní návrší Akropolis s (někdejším) hradem a (původním) Athéniným chrámem.

V čele Athén stál **sbor 9 každoročně volených archontů**. Rada starších se nazývala **areopag**: tvořili ji (doživotně) bývalí archonti a měla především soudní pravomoci. Vedle areopagu existovala také **rada pěti set (bulé)**, složená z volených zástupců attických regionů: jednala denně a zejména připravovala podklady pro jednání lidového shromáždění. Toto shromáždění – **ekklésia** – se scházelo téměř každý týden.

Chronologicky první zmiňovanou osobností athénských dějin byl zákonodárce **Drakón**. V pozici archonta sepsal starší **přísné zákony**, které vycházely z dřívějších zvyklostí.

5.6.5 Olympijské hry a počátek starořeckého letopočtu

Antičtí Řekové velmi dbali na svou fyzickou zdatnost a pěstovali ji také prostřednictvím **čtyř cyklů všřeckých soutěží (her)**. Nejvýznamnějším takovým cyklem byly **olympijské hry**, konané – vždy jednou za 4 roky – na Diovu počest **v Olympii na Peloponnésu**. Olympia byla – vedle města Delfy (zasvěceného bohu Apollónovi) ve středním Řecku – velmi důležitým centrem řeckého náboženského života.

Olympijské hry trvaly asi týden, během něhož řecké státy dodržovaly **posvátný mír (ekecheiriá)**. Olympijské hry byly **celořeckým svátkem**, jenž upevňoval jednotu řeckého národa. Závodníci pocházeli z řad řeckých občanů (řecké ženy měly své vlastní hry). Soutěžilo se v bězích, ve skoku do dálky, v hodech (diskem a oštěpem), v zápase, ve víceboji a v koňských disciplínách (jezdeckví a vozatajství). Oceňovalo se jen vítězství; vítěz (olympionik; řec. *niké* = *vítězství*) byl na místě odměněn (pouze) olivovým věncem, ale jeho obec mu pak prokazovala doživotní počty.

Rok 776 př. n. l., kdy se konaly první písemně doložené olympijské hry, se stal **počátkem starořeckého letopočtu**.

Od r. 1896 n. l. se ve čtyřletém intervalu na různých místech světa konají světové sportovní soutěže – **novodobé olympijské hry**; od r. 1924 také v zimních sportech. Konání moderních olympiád přerušily jen první a druhá světová válka. V letech 1896 a 2004 byly dějištěm letních olympijských her Athény. V průběhu i symbolice nynějších olympiád najdeme mnoho odkazů na starořeckou tradici.

V Olympii slunce zapaluje pochodeň s olympijským ohněm vždy před začátkem každé z moderních olympiád.

Jádro starověkého Řecka (vyznačeny jsou nejvýznamnější poleis)

Otázky a úlohy:

1. Vysvětlíte význam výrazů *lakonická odpověď*, *spartánská výchova* a *drakonická opatření*.
2. Principům starořecké demokracie je blízké referendum. Oč se jedná?
3. Které české vítěze novodobých olympijských her znáte a co o nich víte?

5.6.6 Vznik demokracie v Athénách

5.6.6.1 Athény pod vládou aristokracie

Athény nejprve – v éře **aristokracie** – byly výrazně **zemědělským státem**. Tehdejší zákony nedovolovaly obchodování s půdou, takže **rolník** (drobný zemědělec) nemohl v případě rozrůstání své rodiny další půdu přikoupit ani v případě svých ekonomických potíží část svých pozemků odprodat. Jediným řešením bylo **zadlužit se u aristokratů**, jejichž bohatství se opíralo o vlastnictví rozsáhlých zemědělských hospodářství – **velkostatků** (viz s. 57). Splátky dluhů byly vysoké a **insolventní dlužníci** pak často i se svou rodinou končili u věřitele jako jeho **otroci**.

Majetková propast mezi aristokraty a obyčejnými občany se prohlubovala a situaci dále komplikovaly **rozbroje mezi** politicky ambiciózními **aristokraty**.

5.6.6.2 Solónovy reformy

Athény se vymanily z krize až reformami, které **především po r. 600 př. n. l.** provedl politik (a básník) **Solón**.

Solón

Autoritu u veřejnosti si Solón nejprve získal jako úspěšný **vojevůdce** při obraně Athén proti sousedům. Byl zvolen **archontem** a zaujal **vyrovnávací pozici** mezi aristokracií a neurozenými občany. Základními principy své politiky učinil **solidaritu a spravedlnost**. **Solónovy reformy** spočívaly na soustavě zákonů, jimiž byly téměř zcela nahrazeny zákony Drakónovy.

Solón nejprve **zrušil** všechny **dluhy a dlužní otroctví** vůbec. Věřitele – zpravidla z řad aristokracie – tak přinutil, aby **solidárním** mírným omezením svého bohatství přispěli k harmoničtějším společenským vztahům. Zřídil **lidové shromáždění (ekklésii)** jako instituci pro politickou účast všech občanů (viz s. 59). Předchozí povýšenecké **rozdělování občanů** podle užívání či absence rodových privilegií (výhod) nahradil jiným, **spravedlivějším** systémem, založeným na **ekonomické zdatnosti a soukromém vlastnictví**. Právě tato hlediska od té doby v Athénách nadlouho určovala míru účasti jednotlivce na politickém životě.

Solón rozdělil všechny **občany** do **4 majetkových tříd** se specifickými právy a povinnostmi. To souviselo jednak s **volebním právem** občanů, jednak s tím, že **základní formou daňové povinnosti občana** dlouho byla – obecně v **antice** řecké i římské – **vojenská služba** v případě nutnosti. Občan si musel sám pořídit **výzbroj i výstroj** a vycvičit se v jejich používání.

Od Solónových časů všichni občané měli – jako členové ekklésie – **aktivní volební právo** (mohli volit). Do 1. a 2. majetkové třídy náleželi nejbohatší občané, urození i neurození. Příslušníci těchto tříd nastupovali do vojska jako pěší těžkooděnci (1. třída) a jezdci (2. třída) a měli neomezené **pasivní volební právo** (mohli se ucházet o kterýkoli úřad). Občané ze 3. třídy sloužili jako lehká pěchota a mohli zastávat jen nižší úřady. Nejchudší občané (4. třída) sloužili na okraji bojů (veslaři, ženisté – budovatelé vojenských staveb apod.) a k vykonávání úřadů neměli přístup.

Solón také podpořil aktivní bilanci athénské **zahraničního obchodu**: posílil vývoz olivového oleje, a naopak zakázal export jiných zemědělských plodin. Občany podněcoval k **řemeslnému podnikání**; k usídlení v Athénách **zval cizince**. Řád do obchodního života vnesl sjednocením **soustavy měř a vah**. Rozšířilo se používání **mincí** namísto výměnného obchodu.

Řecký filozof Plútarchos (kolem r. 100 n. l.): Životopisy slavných Řeků a Římanů:

Z básní Solónových lze soudit, že... miloval zřejmě moudrost, když neváhal již v pokročilejším věku o sobě prohlásit. „Stárnu a ještě se vždy mnohému přiučit chci.“ Bohatství si nevážil, ba praví dokonce, že je stejně bohat ten, kdo *jedině to má, / že mu žaludek slouží, / slouží mu nohy i dech / k ozdobě mladistvých let.* (...)

Anacharsis posmíval se prý činnosti Solónově i jeho víře, že psaným zákonem učiní přítrž nespravedlivosti a ziskuchtivosti občanů. Vždyť psané zákony se prý ničím neliší od pavučin, neboť jako ony zadrží z těch, které polapí, jen lidi slabé a nepatrné, kdežto mocní a bohatí je roztrhnou.

5.6.6.3 Tyrannida rodu Peisistratovců

Přibližně v **polovině 6. století př. n. l.** se násilným **státním převratem** zmocnil vlády v Athénách aristokrat **Peisistratos** a prohlásil se **tyrannem**. Profiloval se jako odpůrce aristokracie, ač z jejích řad sám vyšel. Nejprve se opíral o sympatie rolníků, ale pak si získal širší uznání.

Do státních úřadů dosadil svoje lidi. Rolníky podpořil ze státních financí a na venkově zavedl soudy pro rychlé rozhodování místních sporů. U průlivu **Dardanely** na severovýchodním okraji Egejského moře dal založit **athénské kolonie** důležité pro dovoz obilí z Černomoří, a navázal **obchodní kontakty** s mnoha významnými místy v oblasti **Egejského moře**; tak posílil **rozvoj athénské řemesel a obchodu**. Zahájil reprezentativní výstavbu na athénské **Akropoli**, neboť podporoval Athénin kult jako nástroj k posílení jednoty obce; zpouštěl zobrazování **Athény se sovou** jako symbolem moudrosti.

Dal vybudovat **silnice a veřejný vodovod** do Athén. Na slavnostech **Velkých Dionýsiích** (k počtě **Dionýsa** – boha plodnosti, úrody a vína) tehdy vznikly **počátky evropského divadla** jako scénického a literárního umění (údajným zakladatelem byl herec Thespis).

Po Peisistratově smrti vládli společně jeho **synové Hipparchos a Hippiás**, ale na rozdíl od svého otce to byli otevření prospěcháři. Hipparchos byl zavražděn (r. 514) a **v r. 510 Athéňané se spartskou vojenskou pomocí vyhnali Hippiia**.

5.6.6.4 Nastolení demokracie a Kleisthenovy reformy

Svržení Peisistratovců r. **510 př. n. l.** a následné reformy znamenaly **dovršení dějinné cesty Athén ke vzorové antické demokracii**. Novým politickým vůdcem athénské polis se stal **Kleisthenés**, který **uměnil pravomoci rady starších** (areopagu) a **rozšířil působnost rady pěti set** (búlé), ale především **posílil pozici lidového shromáždění** (ekklésie).

5.7 Klasické období (510 – 323 př. n. l.)

5.7.1 Charakteristika klasického období

Název *klasické období* je odvozen od latinských slov *classis* = třída a *classicus* = vzorový. Pro nás se pod dějepisným pojmem *klasické období* rozumí epocha, která je tím nejtypičtějším příkladem starořecké kultury. Příznačným rysem tohoto období je **vrchol athénské demokracie**.

Athénská mince

5.7.2 Řecko-perské války

5.7.2.1 Iónské povstání (499 – 493 př. n. l.)

Po r. 550 př. n. l. Peršané dobyli a ke své říši připojili **maloasijské řecké státy**. Za vlády krále **Dáreia I.** perská expanze pokračovala mj. do Evropy. V r. 499 se maloasijské poleis proti perské nadvládě vzbouřily – vypuklo **Iónské povstání**. Vzbouřenci dostali vojenskou pomoc – na lodích – z Athén; dobyli regionální maloasijské perské centrum Sardy a rozšířili povstání až na Kypr. To však byly jejich jediné skutečné úspěchy a pak se už jen bránili; poté, co Peršané zpusťovali Miletos, bylo povstání r. 493 poraženo. Proto se Peršané rozhodli dobýt také evropské Řecko.

5.7.2.2 První perská výprava (490 př. n. l.)

Zárodečný pokus o vpád do Řecka podnikli Peršané již v r. 492, ale u členitého severořeckého pobřeží jejich loďstvo v bouři ztroskotalo.

V r. 490 první skutečnou protiřeckou **perskou válečnou výpravu** vyslal král **Dáreios I.**; vyplula nejkratší cestou přes moře z Malé Asie do evropského Řecka. Po cestě ovládla **velkou většinu ostrovních poleis** a nakonec dorazila na severovýchodní pobřeží Attiky. Athény s okrajovou pomocí od polis Plataje postavily vojsko semknuté do formace **falangy** (falang), která byla u starověkých Řeků obvyklá. Falangu tvořili pěší vojáci hoplité, především těžkooděnci. Každý z nich měl bronzovou zbroj (s typickou – korintskou – přilbou), kulatý štít, meč a dlouhé (asi 2,5 m) kopí. Falanga vnitřně sevřená, ale roztažená do šířky byla ideální pro bitvu na otevřené pláni, kde se vojska střetávala čelně. Falanga útočila tak, že po přiblížení se k nepříteli se dala do běhu s kopími vrhanými vpřed nebo napřaženými do řad protivníků. Jízda tvořila podpůrné oddíly.

Řecká falanga

První bitva řecko-perských válek se odehrála na attickém pobřeží u osady **Marathón**. Řeckému vojsku o síle asi 10 tisíc mužů velel stratégos **Miltiadés** – jeden ze sboru 10 volených athénských vojevůdců. Peršané připulili na několika stech lodí, ale do bitvy zasáhla z jejich armády jen menší část (asi 25 000 vojáků pěchoty, jež se spoléhala na své zdatné lučištníky). Řekové však rychlým postupem sevřeli perské vojsko a drtivě je porazili. Část řeckých bojovníků se pak rychle přesunula do Athén, a zabránila tak perskému loďstvu zaútočit na město od moře. Podle pozdější pověsti zprávu o vítězství u Marathónu přinesl do Athén jeden z řeckých bojovníků, který však vzápětí vyčerpáním zemřel. Na paměť tohoto příběhu vznikla atletická disciplína **maratonský běh** o délce 42,2 km (na athénských olympijských hrách 1896 a 2004 se běžel v možné původní trase).

5.7.2.3 Druhá perská výprava (480 – 479 př. n. l.)

Další perský vpád přišel v letech 480 – 479 př. n. l. Výpravu vedl sám perský král **Xerxés I.**, Dáreiovův syn. Hrozba od Peršanů byla tak intenzivní, že státy v severním Řecku zůstaly raději vůči válce neutrální. Peršané postupovali podél pevninského pobřeží paralelně po moři a na souši.

A stejně paralelně se jim postavili i Řekové. V létě 480 řecká pozemní armáda vedená Spartou zatarasila Peršanům vstup do středního Řecka u pobřežního Thermopylského průchodu a zároveň řecké loďstvo vedené Athénami se postavilo perské flotile u nedalekého ostrova Euboa.

Moderní pomník obráncům Thermopyl

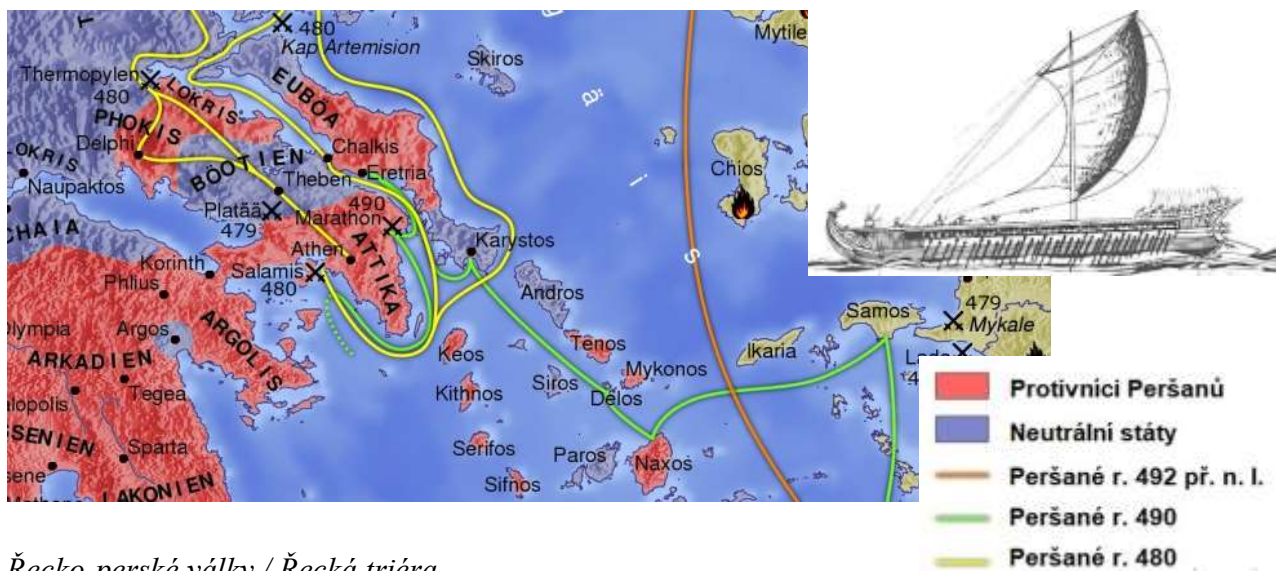

U Thermopyl se bojovalo na úzkém pruhu rovinatého pobřeží mezi horami a mořem; šlo o tradiční vstupní bránu do středního Řecka, opatřenou jednoduchým opevněním. Útočící Peršané čítali možná i více než 100 tisíc lehce vyzbrojených mužů (veliteli byli Xerxés I. a jeho vojevůdce Mardonios). Bránícím se řeckým hoplitém v celkovém počtu asi 7 tisíc bojovníků z různých poleis velel spartský král Leónidas. V třídenní bitvě Řekové způsobili Peršanům těžké ztráty, ale nakonec byli přemoženi: Řek Efiáltés totiž zrádně převedl úderné jádro Peršanů po stezce přes hory a to vpadlo Řekům do zad. Leónidas v poslední vhodné chvíli zachránil větší část řeckého vojska tím, že ji poslal pryč, a sám zůstal na bojišti se svou jednotkou, složenou z 300 Sparťanů a asi 900 perioiků. Odmítli ustoupit a v následném boji pak všichni padli. Jejich čin se stal celosvětově respektovaným příkladem krajní hrdinské oběti pro záchranu vlasti.

U euboiského mysu Artemision se střetly flotily perská a řecká (jejím velitelem byl Athéňan Themistoklés). Početně zhruba čtyřikrát silnější Peršané zvítězili, neboť když se Řekové dozvěděli o výsledku od Thermopyl, raději odpluli zpět k Athénám, aby tam při probíhající evakuaci obyvatel odvezli část Athéňanů na ostrov Salamis.

Peršané zpusťovali střední Řecko a vypálili athénskou Akropoli. Themistoklés však brzy poté drtivě porazil perské loďstvo v námořní bitvě u Salaminy – na moři mezi ostrovem a athénským přístavem Pireus; bitvě přihlížel ze svého trůnu perský král Xerxés.

Válečné lodě v tehdejší Středomoří byly samozřejmě dřevěné; měly ploché dno zpevněné podélným kýlem, stěžeň s obdélníkovou plachtou, řady vesel po obou bocích, na zádi kormidelní veslo a na přídi těsně pod hladinou mohutný, bronzovým plechem okovaný bodec kloun. jímž rozjetá loď prorážela nepřátelskému plavidlu bok či záď nebo ničila jeho vesla. Posádka útočící lodi pak vpadla na palubu poškozeného plavidla a dovršila jeho porážku. Námořní bitvy se odehrávaly v blízkosti pobřeží a výhodu měly kratší, ale rychlejší a obratnější lodě. Peršané pluli na diérách (birémách) a triérách, tedy lodích s dvěma či třemi řadami vesel (umístěnými nad sebou); u Řeků dominovaly triéry, které se pro téměř celý další starověk staly hlavním typem válečné lodě. Rozměrné perské bitevní lodi (vybudované též jako transportní), jejichž posádky navíc neznaly profil zdejšího mořského dna, neměly u Salaminy proti početně slabší řecké flotile šanci.

Řecko-perské války / Řecká triéra

Řecký historik Hérodotos (5. století př. n. l.): Dějiny:

V boji padl vojevůdce Ariabignés, syn Dáreiův a bratr Xerxův, a mnoho jiných významných Peršanů, Médů a ostatních jejich spojenců. Řeků padlo jen málo. Řekové totiž uměli plavat, a tak ti, jejichž lodí byly zničeny a kteří nepřišli o život v boji, doplávali na Salaminu. Barbaři plavat neuměli, a tak se jich většina v moři utopila. K největší zkáze barbarských lodí došlo ve chvíli, kdy se přední lodí obrátily na útěk. Posádky lodí v zadních řadách se pokoušely proniknout s loďmi kupředu, aby se i ony před králem vyznamenaly nějakým skutkem, a vrážely do vlastních lodí, které byly na útěku.

Perský král Xerxés I. s doprovodem odplul do perské Malé Asie, ale jeho pozemní armáda – početná, avšak s poměrně lehkou výzbrojí – přezimovala pod Mardoniovým velením v evropské části Řecka. V r. **479** se tam v **bitvě u města Plataje** střetla se spojeným vojskem řeckých těžkooděnců, v němž hlavní roli hráli Spartaňané (vojevůdce **Pausaniás**): když Mardonios během bitvy padl, Peršané propadli panice a vzápětí byla jejich armáda fakticky zničena.

Zároveň **na maloasijském pobřeží u mysu Mykalé** došlo k **bitvě**, v níž Řekové zvítězili nad Peršany. A poslední tehdejší boj se odehrál, když Athéňané dopluli k Dardanelám a tam – **v r. 479 nebo 478** – **osvobodili řecké město Séstos**. Souhrnně řečeno, Řekové obnovili svou kontrolu nad Egejským mořem včetně spojení s Černomořím (viz s. 61). Maloasijská část Řecka ovšem zůstávala v perských rukou.

Poznámka: Těmito událostmi skončily tradičně vymezované řecko-perské války; ve skutečnosti však boje mezi Řeky a Peršany pokračovaly s přestávkami až do sklonku 4. století př. n. l.

Otázky a úlohy:

1. V souboru volebních zákonů dnešní České republiky najděte rozdíly ve vymezení aktivního a pasivního volebního práva (náповěda: rozdíly se týkají věku).
2. Z úryvků Plútarchova textu si vyberte jeden odstavec – Solónovy názory, nebo Anacharsisovy pochybnosti – a zformulujte k němu svůj hodnotící komentář.
3. Odedávna se cituje znění nápisu na pomníku thermopylské bitvy; jak zní český překlad textu?

5.7.3 Vzestup Athén: první Athénský námořní spolek a doba Periklova

V průběhu řecko-perských válek se Athény zařadily vedle Sparty na pozici jednoho ze dvou vojensky nejmocnějších řeckých států; jejich zdatnost ovšem spočívala především v námořní síle.

V r. 478 nebo 477 Athény založily vojenskou alianci *Athéňané a jejich spojenci*, kterou nejčastěji nazýváme (*první*) **Athénský námořní spolek** nebo **Délský spolek**. Pod athénskou hegemonií spolek zahrnoval již zpočátku více než 100 poleis. Aliance vytvořila **společné loďstvo**, financované z pravidelných příspěvků od členských států; **spolková pokladna** byla umístěna nejprve na ostrově **Délos**. Oficiálně nejvyšším orgánem spolku bylo shromáždění, v němž každému členu náležel jeden hlas, ale ve skutečnosti rozhodující slovo měli Athéňané, kteří spravovali spolkovou pokladnu a jejichž vojevůdci byli nejvyššími veliteli společného loďstva. Několikrát se stalo, že některé poleis se proti takové praxi vzbouřily a chtěly ze spolku vystoupit, ale Athéňané je pokaždé vojensky donutili k poslušnosti.

Spolek vedl proti Peršanům **vítěznou sérii bojových střetnutí**. Athéňané přenesli spolkovou pokladnu do Athén a část ze spolkových příspěvků začali využívat výhradně v athénský prospěch. Úspěšný athénský vojevůdce Kimón dal postavit **dlouhé zdi**, které cestu z Athén do přístavu Pireus proměnily v opevněný koridor.

Kolem poloviny 5. století byl – chronologicky po Kimónovi – nejvýznamnějším athénským vojevůdcem i politikem **Periklés**: Athénám vládl tři desetiletí. Sérii bojů athénskému námořnímu spolku s Peršany ukončil v r. **449 Kalliův mír** (athénský vyjednaváč se jmenoval Kalliás), který **zrušil perskou nadvládu nad maloasijskými poleis** a začlenil je **do athénskému spolku**; tak byla dovršena faktická proměna aliance v **Athénskou říši**.

Periklés mnoho let vykonával úřad **prvního** (nejdůležitějšího) **stratég**a (viz s. 62). Byl charismatickou osobností s velkými řečnickými schopnostmi. **Prohloubil athénskou demokracii**: dále omezoval pravomoci areopagu ve prospěch rady pěti set a lidového shromáždění, a zavedl finanční náhrady pro chudé účastníky rady pěti set, aby se i oni mohli podílet na jejím jednání. **Velkolepě zvelebil Athény**, především **Akropoli**, kde dal vystavět monumentální vstupní bránu Propylaje, budovu pro hudební vystoupení Ódeion, ale hlavně mramorový Athénin chrám **Parthenón**, který se stal ikonickou stavbou nejen Řecka, ale i celého antického světa.

Periklés / Akropolis (rekonstrukce)

5.7.4 Peloponnéská válka (431 – 404 př. n. l.)

Mocenské soupeření mezi Athénami a Spartou vyvrcholilo válkou mezi oběma jejich aliancemi: bezprostředním podnětem pro ni byly souboje o vliv v hospodářsky vyspělých poleis Thébách a Korintu.

Když **Peloponnéská válka (431 – 404 př. n. l.)** mezi **Athénským námořním a Peloponnéským spolkem** vypukla, bylo zřejmé, že jde hlavně o souboj mezi Ióny a Dóry, mezi demokratickým a spíše aristokratickým státním zřízením a mezi námořní a pozemní velmocí.

Spartané pustošili attické vnitrozemí a Athéňané podnikali proti Peloponnéskému spolku výpady z moře na pevninu. Namísto přímých bitevních střetnutí tedy probíhala **opotřebovovací válka**. Krátce po jejím vypuknutí byly Athény vážně postiženy epidemií (tyfus?), jejíž obětí se stal i Periklés. **Athény** se rozhodly pro námořní výpravu na **Sicílii**, aby odřízly Spartu od dodávek sicilského obilí. Akce však skončila fiaskem, když bylo athénské loďstvo na hlavu poraženo při pokusu dobýt spartského spojence, sicilskou řeckou kolonii Syrákúsy. Spartané pak zahájili **blokádu Athén** z řecké pevniny a za **perské peníze** si postavili silné **loďstvo**. Athéňané se pokusili z obtížné situace vymanit, ale **Spartané** (velitel **Lýsandros**) je tvrdě porazili v námořní **bitvě u Aigospotamoi** v Dardanelách; tím také skončila existence Athénské námořní spolku. **Sparta** pak ovládla samotné Athény a peloponnéská válka skončila jejím **vítězstvím**.

*Bitva u Syrákús
(ilustrace z r. 1900 n. l.)*

5.7.5 Řecko po peloponnéské válce

Vítězná Sparta nahradila v Athénách demokracii oligarchií (vláda třiceti tyrannů), ale již zhruba po roce byla athénská demokracie obnovena. Athény se pak spojily s některými jinými poleis (Korint, Théby atd.) a v bojích se pokusily Spartu oslabit. Do řeckého vývoje však zasahovala Persie: střídavě podporovala Athény i Spartu a dosáhla toho, že evropské Řecko zůstalo rozvrácené, a **Peršané** dokonce **znovu ovládli maloasijské poleis**. Tehdy se řecké dobrovolnické vojsko nechalo zatáhnout do vnitroperských bojů o trůn a pak jen za cenu dlouhého pochodu uniklo zpět do vlasti: událost zpopularizoval její účastník a pozdější učenec **Xenofón** svým spisem **Anabáze**.

V r. **378 nebo 377** vznikl **druhý Athénský námořní spolek** (přesně 100 let po prvním spolku): byl sice menší než jeho předchůdce, ale pokoušel se válčit proti Spartě. Jenže mnohé poleis bohatly z **rozvoje řemesel a dálkového obchodu**, zaváděly **demokracii** a usilovaly o svou **nezávislost**, a tudíž se v obou spolcích – Athénském i Peloponnéském – šířily vzpoury některých členských států. Na zhruba 10 let (371 – 362) se nejmocnější polis staly Théby.

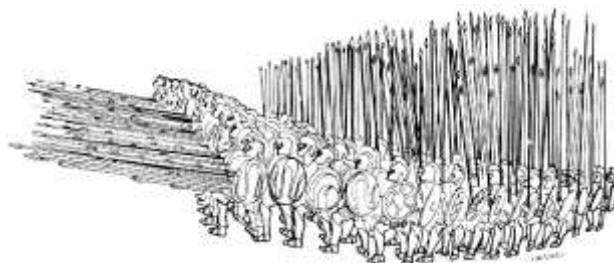
Politická scéna v Řecku již byla zcela **nepřehledná** a rozkolísaná neustálými **boji**. Starořecká polis jako typ státního zřízení se dostala do **krize**: ekonomicky sílící poleis odmítaly omezit trvale svou suverenitu ve prospěch jakýchkoli aliancí, v nichž by nehrály vůdčí roli. Bylo zřejmé, že éra řeckých městských států se prostě vyčerpala a je u konce.

5.7.6 Počátek makedonské nadvlády: Filip II. Makedonský

V této atmosféře vzrostl význam **země Makedonie**. Ta se tehdy rozkládala v severní části dnešního Řecka, za horou Olympem. Svou nejsevernější oblastí se Makedonie překrývala s jižním okrajem dnešní republiky Severní Makedonie. Starověcí **Makedonci** byli **blízce příbuzní** – i jazykově – **s antickými Řeky**. Avšak s dnešními Makedonci neměli prakticky nic společného.

Makedonský stát byl **královstvím**. Po peloponéské válce využil oslabení Řecka a rozšířil svůj přístup k Egejskému moři. Významnou úlohu tu sehrál **makedonský král Filip II.**

Filip Makedonský / Makedonská falanga

Filip také reorganizoval armádu. Pěchota složená z těžkooděnců vytvářela v bitvě hned několik formací zvaných **makedonská**

falanga. Na rozdíl od široké řecké falangy (viz s. 62) byly makedonské falangy menší, pohyblivější a měly čtvercový tvar. Hlavní zbraní každého vojáka bylo dlouhé kopí **sarissa** (délka přes 6 m, mimo bitvu bývalo rozložené na 2 části). Makedonská jízda – většinou těžká – útočila v klínovitém šiku z pravého i levého křídla celého vojska.

Filip pokračoval v expanzi a ovládl celé **severní Řecko**. V **Athénách** se rozvinuly spory o vztah k novému protivníkovi. Řečník (tedy vlastně politik) **Démostenés** stál v čele **protimakedonské strany**: ve svých proslovech varoval před Filipem (odtud se ostré polemické projevy označují jako *filipiky*) a vytvořil proti němu koalici mnohých poleis. Naproti tomu jiný athénský řečník, **Ísokratés**, viděl ve Filipovi kýženu osobnost, která dokáže celé Řecko sjednotit.

V r. **338** v **bitvě u Chairóneie** ve středním Řecku **Filip II. Makedonský** porazil spojené řecké vojsko; v bitvě bojoval také Filipův syn **Alexandr**. Touto bitvou bylo dovršeno **ovládnutí a sjednocení evropského Řecka Makedonií**. Filip však řeckým státům poskytl značnou **autonomii** a rozhodl se využít potenciál Řecka k **dobyvačnému tažení proti Perské říši**; Řekové souhlasili už proto, že v první řadě šlo o osvobození maloasijských poleis.

Sám **Filip** však svůj plán už nezrealizoval: v r. **336** byl na dceřině svatbě **zavražděn** členem své tělesné stráže (který byl vzápětí zabit na útěku). Filipovým nástupcem se stal jeho **syn Alexandr**.

5.7.7 Alexandr III. Makedonský (Alexandr Veliký) a jeho Makedonská říše

V r. **336 př. n. l.** se dvacetiletý **Alexandr III. Makedonský** ujal vlády po smrti svého otce Filipa. V předchozích letech dospívání Alexandra vzdělával řecký učenec **Aristotelés**, který patřil k největším osobnostem starověku a v Alexandrovi nepochybně probudil zájem o řeckou i cizí kulturu. Alexandr ovšem – v 18 letech věku – získal také své první válečné zkušenosti.

Alexandrovo východní tažení trvalo **11 let (334 – 323)**. Na počátku měl Alexandr asi 40 tisíc vojáků – Makedonců a Řeků. Svou první velkou **bitvu** svedl **u řeky Gránikos v Malé Asii**: drtivě porazil Peršany. Po bitvě se **maloasijské poleis** staly **součástí Makedonské říše**.

Alexandr protáhl **Malou Asii** zhruba od severozápadu k jihovýchodu. Perská armáda se ve své většině skládala z násilím odvedených příslušníků podmaněných národů a pro Alexandra nebyla nepřekonatelným protivníkem.

Alexandr Makedonský

V r. **333** došlo k **bitvě u pobřežního města Issos** na pomezí Malé Asie a Sýrie. Proti Alexandrovi se tu postavil přímo **perský král Dáreios III.** V bitvě na úzké pobřežní pláni však nemohl naplno využít svou zhruba trojnásobnou početní převahu a nakonec před hrozbou zajetí

z bitvy uprchl, čímž výrazně přispěl k porážce své armády. **Alexandr** odmítl Dáreiovy nabídky na kompromisní příměří a rychle **ovládl také Sýrii, Fénicii, Palestinu a Egypt**; zatímco Feničané a Židé jej chápali jako dobyvatele, Egypťané ho přijali se slávou jako osvoboditele.

Říše Alexandra Makedonského a trasa jeho válečného tažení

Alexandr během svého tažení založil řadu **měst** a téměř vždy je nazval po sobě – Alexandria. Nejproslulejší z nich je **Alexandrie v Egyptě**: stala se významným hospodářským a kulturním centrem východního Středomoří.

V r. **331** Alexandr postoupil do Mezopotámie a tam v **bitvě u Gaugamél** zasadil poslední a definitivní úder králi Dáreiovi. V bitvě, do níž Peršané, mající zhruba dvojnásobnou početní převahu, nasadili i válečné vozy a válečné slony, každá z obou stran vrazila klín do protivníkovy formace, ale Alexandr byl v průniku razantnější a přiměl Dáreia – opět – k útěku. **Dáreios** byl pak **zavražděn** svými lidmi a **celá obrana Perské říše se zhroutila**. Alexandr vtáhl do **Babylónu** a poté dobyl perské metropole **Persepolis** a **Súsy**; zde se také zmocnil rozsáhlých královských pokladů. Nyní bylo jasné, že Perská říše je fakticky nahrazena Alexandrovou **Makedonskou říší**.

Další akce Alexandrova vojska se staly spíše soubojem s polopouštní a horskou krajinou a s velkými vzdálenostmi. Alexandr dostal posily z Makedonie a sám doplnil svou armádu o místní vojáky z perského území. Ačkoli tedy zároveň zanechával za sebou své vojenské posádky, rozšířil svou armádu na asi 80 tisíc mužů. Alexandr na svém tažení pronikl až za východní hranice zhrouteného perského státu. Jeho cílem bylo vybudovat **světovou říši**; dokonce **překročil řeku Indus**, čímž se ocitl **na okraji země Indie** (dnes ovšem tato její část náleží státu Pákistán). Tehdy však (r. 325) vojáci odmítli táhnout dál a Alexandr se raději s nimi vrátil do Babylónu.

Alexandr spojoval – uděloványi hodnostmi a rodovými svazky – makedonskou aristokracii s perskou. Sám se oženil s princeznou **Róxanou** ze země Baktrie na afghánsko-tádžickém pomezí před východním okrajem někdejší Perské říše. V **Babylónu**, jež učinil svým hlavním městem, se Alexandr pokusil pojmout svoji královskou hodnost jako orientální teokracii, ale setkal se s rozhodným nesouhlasem svých Makedonců a Řeků. V r. **323 náhle zemřel** ve věku pouhých 33 let – jeho zdraví bylo oslabené mnoha lety vojenských tažení a špatnou životosprávou.

Alexandrovi náleží přízvisko **Veliký**. Jako vojevůdce nebyl nikdy poražen, ale jeho dějinný význam je mnohem širší. Vytvořil předpoklady pro prolnutí řecké a blízkovýchodní kultury: vznikla synkretická (smíšená) kultura, jež se označuje jako **helénistická**. **Řečtina** se na mnoho staletí stala hlavním mezinárodním jazykem východní poloviny Středomoří. **Helénistická kultura** preferovala masově sdílenou atraktivnost spojenou s péčí o prospěch jednotlivce, jenž se zbavil zájmu o blaho obce; helénismus je někdy označován za **první příklad globalizace** ve světových dějinách.

Helénistický sochařský portrét

5.8 Helénistické období (323 – 31 př. n. l.)

5.8.1 Rozpad Makedonské říše, diadochové a jejich nástupnické státy

Po **Alexandrově smrti se Makedonská říše rozpadla**. Nejvýznamnější Alexandrovi makedonští vojevůdci, nyní nazývaní **diadochové** (nástupci), si ji totiž ve válkách na konci 4. století př. n. l. mezi sebe rozdělili. V jejich vzájemných bojích také byli zavražděni Alexandrova matka Olympias, Alexandrova manželka Róxané a Alexandrův syn Alexandr IV. (narodil se po smrti svého otce, tedy jako pohrobek).

Každý z diadochů založil ve svém státě dynastii, která se postupně smísila s tamější kulturou i aristokracií; šlo tedy o součást **helénizace** celé oblasti.

Nejvýznamnějšími nástupnickými helénistickými státy byly:

1. Říše Seleukovců: ze všech helénistických států nejvíce připomínala Alexandrovu říši, sahala od východního Středomoří až ke svahům středoasijského pohoří Pamír;

2. Říše Ptolemaiovců: zahrnovala Egypt a přilehlé oblasti (Ptolemaiovci bývají někdy označováni za 31. dynastii staroegyptských dějin);

3. Říše Antigonovců: zaujímala většinu Řecka.

Helénistický svět ve 3. století př. n. l.:

■ Říše Seleukovců,
■ Říše Ptolemaiovců,
■ Říše Antigonovců.

5.8.2 Některé další státy v helénistickém světě

Ve 3. století př. n. l. Seleukovci ztratili ve válkách celou východní polovinu říše. Ze států,

kteřé tam vznikly, byla nejvýznamnější **Parthská říše**: vytvořil ji indoevropský národ Parthové, vládla v ní dynastie **Arsakovců** a trvala **od 3. století př. n. l. do 3. století n. l.**

Jižně od pohoří Kavkazu vznikl stát **Arménie**, který se ve 3. století př. n. l. stal silným hráčem na politické i kulturní mapě Blízkého východu.

V **Palestině** helénizaci prováděla dynastie Seleukovců. Když ve 2. století Seleukovci dali násilím vybírat vysoké daně a jeruzalémský Druhý chrám nejprve vyloupili a pak jej začali proměňovat v sídlo sloučeného helénisticko-judaistického kultu, **pravověrní Židé** zahájili **Makkabejské povstání**: v jeho čele stáli ve dvou generacích muži z rodu Hasmoneovců – získali přízvisko Makkabejští (hebr. *makkébet* = *kladivo*); někteří z nich byli judaističtí velekněží.

Povstání bylo úspěšné: Makkabejští brzy rituálně očistili Chrám a navrátili jej výhradně judaistickému kultu – tuto událost připomíná judaistický svátek **Chanuka** (Svátek světel). Po několika letech se Palestina úplně osamostatnila – vzniklo **Judské království**.

Helénistické období východního Středomoří **končí** vpádem nové velmoci – **Římské říše**.

Otázky a úlohy:

1. Athénský řečník Démostenés, vůdce protimakedonské strany v Řecku, je tradičně zmiňován jako člověk, který překonal vrozené indispozice k vyhlédnutí profesí. Zjistěte podrobnosti.

2. S Alexandrovým vojenským tažením je spojeno několik jmen a pojmů; zjistěte, proč a v jakých souvislostech se připomínají Diogenés, gordický uzel nebo Bukefalos.

3. Najděte podrobnosti o obřadech spojených s židovským svátkem Chanuka. Kterému okamžiku našeho běžného roku je tento svátek nejbližší?

Beletrie: Mary Renaultová: trilogie *Oheň z nebes – Perský chlapec – Pohřební hry* (1969 – 1981). **Výtvarné umění, beletrie a film:** Frank Miller: *300* (komiks, 1998; americký film *300: Bitva u Thermopyl*, 2006; režie Zack Snyder, hrají Gerald Butler /Leónidás/, Rodrigo Santoro /Xerxés/). **Film:** *Alexander Veliký* (Spojené státy aj.; 2004): režie Oliver Stone, hrají Colin Farrell (Alexandr), Angelina Jolie (Olympias), Christopher Plummer (Aristotelés), Rosario Dawsonová (Róxané).

5.9 Kultura antického Řecka

V mnoha směrech se **kultura starověkého Řecka** stala **zakladatelskou etapou** evropského (i euroamerického) civilizačního vývoje.

První řecké výklady světa byly obsaženy v **bájích (mýtech; homérské eposy** aj; viz s. 55). Proti tradičnímu, mytologickému pohledu (jenž je založen na úloze božské moci apod.) vznikla *filozofie*.

Filozofie (řec. *filosofía* = *láska k moudrosti*) je věda, která kritickým uvažováním hledá odpovědi na nejzákladnější otázky o existenci světa, přírody, společnosti a lidského myšlení. V **počáteční etapě řecké filozofie** vynikali především **přírodní filozofové**. Tito učenci hledali univerzální **pralátku**, z níž povstal celý svět, a univerzální **prazákon**, jímž se svět řídí.

Tak například **Thalés z Miletu** zformuloval proslulou Thaletovu větu, od níž je odvozena Thaletova kružnice opsaná pravoúhlému trojúhelníku, a kromě toho jako nejpodstatnější látku světa určil vodu; také předpověděl konkrétní zatmění Slunce.

Pýthagorás ze Samu zformuloval Pythagorovu větu o vztahu mezi stranami pravoúhlého trojúhelníku, zdůraznil význam matematiky pro chápání světa a prosazoval pojetí živé bytosti jako jednoty dvou složek: hmotného těla a oživující nehmotné duše.

Hérakleitos z Efesu zastával názor, že svět nebyl stvořen bohy ani lidmi a že jeho hmotnou podstatou je věčný oheň; neustálý vývoj světa spočívá ve vzájemném střídání i boji protikladů – tato určující zákonitost se nazývá *lógos* = *rozum, slovo, řád*.

Démokritos z Abdér tvrdil, že vše se skládá z nejmenších, nedělitelných částic – atomů (řec. *átomos* = *nedělitelný*); atomy se neustále pohybují (přeskupují) – to je podstatou vývoje ve světě, a dokonce i smyslových vjemů (duši tvoří nejjemnější atomy).

Raffael Santi: Platón a Aristotelés (detail z fresky Athénská škola; 16. století)

Vrchol starořecké filozofie – a vzor pro filozofické uvažování (až dodnes) – představuje polemický vztah, v němž se střetli na jedné straně názory Sókrata a jeho žáka Platóna, a na druhé straně názory Platónova žáka Aristotela (viz s. 66). Všichni tři žili v nelehké době poznamenané peloponéskou válkou a jejími důsledky (viz s. 65). **Sókratés** nebyl literárně činný, takže jeho názory známe pouze z děl, která napsal **Platón**: ta mají formu **dialogu**, kde filozof (prakticky vždy Sókratés) vykládá své myšlenky v polemice s nedůvěřivým posluchačem.

Platón zastával názor, že základ světa tvoří božské, věčné, dokonalé a nehmotné **ideje** – předobrazy (pravzory) všech pozemských věcí. Smyslově vnímatelný (empirický, konkrétní) svět se tedy skládá z nedokonalých odrazů těchto idejí: všechny stromy jsou oslabeným odrazem ideje dokonalého stromu. Prostor idejí je **nadmyslový (transcendentní)**, tedy smyslově nepostižitelný. Ideje si jednak uvědomujeme **intuitivně**, jednak je poznáváme **přemýšlením o pojmech**. Naše **poznání** směřuje **sehora dolů**: od idejí *v nás* ke smyslově vnímanému světu *kolem nás*.

Platónův žák **Aristotelés** viděl tuto problematiku opačně. Podle Aristotela **ideje** jsou obsaženy v **konkrétních věcech samých**. Lidské poznání začíná **smyslovou zkušeností** (empirií). Na ni teprve navazuje abstraktní (zobecňující) myšlení – tak dospějeme k poznání idejí. Naše **poznání** tedy směřuje **zezdola nahoru**: tím, že vnímáme velké množství stromů, jsme schopni na základě jejich **rozumového (racionálního) zkoumání a porovnávání** dospět k poznání ideje dokonalého stromu. Aristotelés se stal zakladatelem prakticky všech hlavních specializovaných vědních oborů.

Nejvlivnějším filozofickým směrem v helénistickém období byl **stoicismus** (řec. *stoá* = *sloupořadí*; to je prostorem pro filozofickou debatu). Podle stoiků je svět jednotnou živou bytostí s jedním společným rozumem. Cílem naplněného, moudrého lidského života jsou záměrný soulad s přírodou i se světovým rozumem, a lhostejnost či smíření vůči neovlivnitelným skutečnostem (sociální postavení, sláva, zdravotní dispozice apod.). Nejčtenějším řeckým stoikem je **Epiktétos**.

Z dalších starořeckých učenců je nejpopulárnější fyzik a matematik **Archimédés**. Žil ve 3. století př. n. l. v Syrakúsách – řecké kolonii na Sicílii. Je známý objevem Archimédova zákona o působení kapaliny (a plynu) na pevné těleso; pro Syrakúsy vyprojektoval obranné válečné stroje, ale nakonec zahynul při dobývání města Římany.

Bohem lékařství se stal **Asklépios**; jeho dcera **Hygieia** byla uctívána jako bohyně zdraví. Zakladatelem odborného lékařství byl **Hippokratés**.

Starořecké stavitelství působí svou inspirační silou dodnes. Jeho charakteristickými prvky jsou **svislé sloupy** a jimi nesený **vodorovný překlad (kladí)**. Starořecké sloupy byly trojího typu – hovoříme o třech sloupových řádech: dórském (nejvíce strohém), iónském a korintském (nejdekorativnějším).

Starořecký chrám; sloupové řády (shora dolů) dórský, iónský a korintský)

Cíl řecké výchovy se označoval pojmem **kalokagathía**: jednalo se o soulad tělesné krásy a mravní dokonalosti.

Ve starověkém Řecku vzniklo evropské **divadlo** (viz s. 61) i jeho dva hlavní žánry: **tragédie** (vážné hry) a **komedie** (veselohry). Proslulými **autory tragédií** byli **Aischylos** (hra *Upoutaný Prométheus* – o jednom z bohů, který proti vůli bohů na Olympu přinesl lidem oheň a řadu technologických znalostí, byl pak sice za to potrestán, ale stal se symbolem boje za vysvobození lidstva z nevědomosti), **Sofoklés** (*Král Oidipús* – král města Théby, který byl v dětství zavržen a v dospělosti se vrátil a nevědomky naplnil neblahou věštbu: zabil svého skutečného otce a oženil se se svou matkou) a **Euripidés** (*Médeia* – princezna z černomořské země Kolchidy, provdala se za řeckého mořeplavce Iásona a nyní se mstí za jeho nevěru). Populárním **autorem komedií** byl **Aristofanés** (*Lýsistraté* – hrdinka zorganizuje ženskou akci pro ukončení peloponnéské války).

Řekové budovali divadla pod širým nebem a se stupňovitým půlkruhovým hledištěm. Dodnes nejdochovanější starořecké divadlo se nachází v městě Epidauros (mělo skvělou akustiku a pojmullo až 14 tisíc diváků).

Divadlo v Epidauru

Řecký ideál harmonické osobnosti se odrážel i v **sochařské tvorbě** založené na plně zvládnuté anatomii těla a na realistickém výrazu tváře. Nejznámějšími sochaři byli **Feidiás** (sochařská výzdoba **Akropole**), **Myrón** (socha *Diskobolos*) a Práxitelés (*Afrodité z Knidu*).

Myrónův Diskobolos a Práxitelova Afrodité Knidská

Otázky a úlohy:

1. Ve dvou svých dílech Platón zmiňuje fiktivní dávnou dobytvačnou ostrovní zemi. Zjistěte o ní podrobnosti.
2. Již ve starověku vznikl seznam *sedmi divů světa* – vynikajících hlavně architektonických děl. Které divy to byly a který z nich se dochoval až dodnes?
3. Ve svém okolí najdete stavbu (nebo jiný kulturní výtvar) vzniklý na základě zřetelné antické inspirace a zjistěte o něm základní údaje.

